

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΜΣ «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στις Ιστορικές,
Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές σπουδές»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Πηνελόπη Βλαστού

Η εθnikοφροσύνη στην μεταπολεμική Ελλάδα

Επιβλέποντες καθηγητές

Άννα Ματθαίου, Καθηγήτρια

Πολυμέρης Βόγλης, Αναπληρωτής καθηγητής

Μήτσος Μπιλάλης, Επίκουρος καθηγητής

Βόλος 2020

Πίνακας περιεχομένων

<u>Πίνακας περιεχομένων</u>	1
<u>Εισαγωγή</u>	3
<u>Κεφάλαιο 1^ο: Από την προπολεμική νομιμοφροσύνη στη μετεμφυλιακή εθνοφροσύνη</u>	8
<u>Κεφάλαιο 2^ο: Έντυπος προπαγανδιστικός λόγος</u>	21
<u>Κεφάλαιο 3^ο: Πολιτικές δίωξης και κοινοβουλευτισμός</u>	31
<u>Κεφάλαιο 4^ο: Η αναμορφωτική διάσταση του στρατού</u>	44
<u>Κεφάλαιο 5^ο: Το στρατόπεδο ως πεδίο πολιτικής δράσης</u>	52
<u>Κεφάλαιο 6^ο: Η απειλή του τεντιμποϊσμού και η ανησυχία για τους νέους</u>	63
<u>Κεφάλαιο 7^ο: Η εμφάνιση «εις τα εθνικά ιδανικά» και οι βασιλικές δομές κοινωνικής πρόνοιας</u>	76
<u>Κεφάλαιο 8^ο: Η έμφυλη διάσταση της κρατικής ευεργεσίας</u> ...	88
<u>Συμπεράσματα</u>	92
<u>Βιβλιογραφία</u>	96
<u>Ένθετο εικόνων</u>	102

Εισαγωγή

Στην περιοχή της Καστοριάς, για δεκαετίες το άγαλμα του Αμερικανού στρατηγού Τζέιμς Βαν Φλιτ κοσμούσε την κεντρική πλατεία, με σκοπό να αποδίδονται τιμές στο στρατηγό που ήταν γνωστός για την ψυχροπολεμική πολιτική και για την ανάμιξη του στον εμφύλιο πόλεμο. Κατά τη διάρκεια των Νατοϊκών βομβαρδισμών στη Γιουγκοσλαβία το άγαλμα του Βαν Φλιτ γκρεμίστηκε από την ομώνυμη πλατεία και έμεινε κενό το βάθρο. Η πράξη αυτή εκτός από το συμβολικό της χαρακτήρα, επιδέχεται πολλές αναγνώσεις. Η ρίψη του αγάλματος δεν είναι ένας ασήμαντος βανδαλισμός, αλλά μία πράξη με ιστορικές προεκτάσεις. Έτσι η έννοια της «κάθαρσης» σχετίζεται με την απόθεση από τη μνήμη ενός «τραυματικού» παρελθόντος που δύναται να επέλθει μέσα από την πρακτική της «απο-κοπής» και απομάκρυνσης των αγαλμάτων από την περιοχή, ενώ μέσα από τον κενό χώρο του αγάλματος αποδίδεται συμβολικά η συνέχιση της ιστορίας δίχως εξωτερικές επεμβάσεις.

Το γεγονός ότι πλέον το άγαλμα δεν είναι ορατό, αφού θεωρείται ότι είναι κάπου στον πάτο της λίμνης, ισοδυναμεί με την αποδυνάμωση των εθνικόφρονών θέσεων στη σύγχρονη ιστορία. Η πλατεία ονομάστηκε Μακεδονομάχων το 2004 πάλι σε μία άλλη ιστορική συγκυρία, αυτή της αναγνώρισης της ΠΓΔΜ με τη συνταγματική της ονομασία ίσως γιατί επιδιώκεται με αυτόν τον τρόπο να προβληθεί μία ιστορική εποχή πιο αποδεκτή από τη συλλογική κοινή γνώμη. Το 2007 με πρωτοβουλία ελληνο-αμερικανικών ενώσεων και με την παρουσία της επίσημης ελληνικής ηγεσίας επανατοποθετήθηκε η προτομή στην είσοδο της πόλης και σε ιδιωτικό χώρο για τη μεγαλύτερη προστασία του από πιθανή ρίψη της.¹ Παράλληλα, στα χωριά της επαρχίας Καστοριάς, ο Γεώργιος Αντωνίου αναφέρει πως τοποθετούνται μαρμάρινες πλάκες, από ιδιώτες ή συλλογικούς φορείς, με σκοπό να παρουσιαστούν τα ονόματα πεσόντων κατά τον εμφύλιο που μέχρι πριν λίγο καιρό δεν ήταν ορατά.²

Μεταξύ των πρώτων ορατών σημείων της αλλαγής καθεστώτος στα κομμουνιστικά κράτη το 1989 ήταν ότι τα αγάλματα γνωστών κομμουνιστών ηγετών

---

¹ Σταύρος Τζίμας, «Ο Βαν Φλιτ επιστρέφει στον Γράμμο», *Καθημερινή*, 13 Νοεμβρίου 2008, <https://www.kathimerini.gr/society/340126/o-van-flit-epistrefei-ston-grammo/>

² Νίκος Δεμερτζής, Ελένη Πασχαλούδη και Γιώργος Αντωνίου, *Εμφύλιος πόλεμος. Πολιτισμικό Τραύμα* τόμος 3, (Αθήνα: Το Βήμα, 2019), 244.

άρχισαν να «πέφτουν» από τα βάθρα τους, υποδεικνύοντας και την απώλεια εύνοιας και προς τα εικονιζόμενα πρόσωπα. Το ίδιο φαινόμενο απόρριψης ή αποκοπής των αγαλμάτων παρουσιάστηκε και «σε άλλες χώρες και κράτη που ανήκαν στην πρώην Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ), στις αρχές της δεκαετίας του 1990, λίγο μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, προβάλλοντας δημόσια μία πολιτική επιτελεστικότητα που είναι επιφορτισμένη με οιωνούς «νέας αρχής», μίας εποχής αλλαγής του παλιού συστήματος.»³ Αντίστοιχα το 2018 προκλήθηκε ένα συμβάν βανδαλισμού – ένα από τα πολλά – στο άγαλμα του Τρούμαν στην Αθήνα, αφού για πολλούς Έλληνες αποτελούσε το σύμβολο του αμερικανικού ιμπεριαλισμού στη χώρα. Σε αυτήν την περίπτωση έγιναν άμεσα οι εργασίες αποκατάστασής του. Το άγαλμα αυτό, σύμβολο της ψυχροπολεμικής εποχής έχει δεχθεί επιθέσεις το 1965, 1970, 1971, 1987, 1997, 2003, 2006, 2018, αφού αποκαθλώθηκε, βάφτηκε, πριονίστηκε, δέχτηκε βομβιστική επίθεση – γεγονότα που αποδεικνύουν ότι έχει καταγραφεί αρνητικά στη συνείδηση πολλών Ελλήνων,⁴.

Τόσο η αποκατάσταση από την πολιτεία του αγάλματος του Βαν Φλιτ που πλέον δεν είναι ορατό από την κοινότητα, αλλά παραμένει σε ιδιωτικό χώρο, όσο και η φροντίδα για άμεση αποκατάσταση του αγάλματος Τρούμαν φανερώνουν την κρατική προθέση για διατήρηση ενός κλίματος ευμένειας και διατήρησης του πολιτισμικού ίχνους ως προς το ψυχροπολεμικό παρελθόν, παρόλο που δεν έχει λαϊκή αποδοχή. Γύρω από τα εθνικά μνημεία – αυτούς τους κατεξοχήν τόπους εθnikοποίησης του θανάτου, της μνήμης και του πένθους – συνήθως εξυμνούνται οι ηρωικές νίκες του έθνους και μνημονεύονται τα τραύματα που υπέστη από τους εχθρούς και υπέφερε γενναία το έθνος. Η παρουσία του «Άλλου», του ξένου και του εχθρού, αυτού που ανήκει στην άλλη εθνοτική ομάδα γίνεται αισθητή ως απουσία, μέσω της εξάλειψης, ή ως υπερβολική παρουσία, μέσω της απόδοσής κατηγοριών σε αυτόν.⁵ Οι πολιτικές αλλαγές υποδηλώνονται πολλές φορές και μέσω της διαχείρισης των σωμάτων, πχ το κόψιμο του κεφαλιού του έκπτωτου βασιλιά, η μεταφορά νεκρών σωμάτων

---

³ Katherine Verdery. *The Political Lives of Dead Bodies* (New York: Columbia University Press. 1999), 5.

⁴ Φωτεινή Τομαή, «Ψυχρός πόλεμος για ένα άγαλμα», *Το Βήμα*, 17 Μαΐου 2019, <https://www.tovima.gr/2009/05/17/politics/psychros-polemos-gia-ena-agalma/>

⁵ Αθηνά Αθανασίου. «Το μαύρο στην πλατεία: Χαρτογραφώντας την Απαγορευμένη Μνήμη.» Στο *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη*, επιμ. Κώστας Γιαννακόπουλος και Γιάννης Γιαννιτσιώτης, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010), 241.

κομμουνιστών ηγετών από τα μαυσωλεία τους κ.ά.⁶ Ουσιαστικά, τα αγάλματα, οι εορτασμοί και οι αποκαθλώσεις τους, αλλά και οι αποκαταστάσεις τους μέσα από το επίσημο κράτος αντικατοπτρίζουν τις αντιδράσεις των δύο στρατοπέδων στην Ελλάδα.

Οι αντιδράσεις απέναντι στα αγάλματα της αριστερής και της δεξιάς παράταξης ποικίλουν, ενώ η τελευταία ως δύναμη που υπερίσχυσε στρατιωτικά στον εμφύλιο ανέλαβε να διαχειριστεί την επίσημη ιστορική μνήμη και να αναδείξει τους δικούς της νεκρούς, αποσιωπώντας τα γεγονότα του εμφυλίου πολέμου. Μάλιστα η δεξιά παράταξη στράφηκε σε τακτικές νομιμοποίησης της βίας, καθώς θεωρήθηκε απαραίτητο μέσο στο να διαφυλάξει τους «υγιείς» πολίτες από την ιδεολογική επίδραση των αριστερών. Η διαιρετική αυτή πολιτική έπρεπε να συνοδεύεται από την ανάλογη ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, για να δικαιολογηθούν τόσο οι διώξεις, όσο και να πειστούν οι πολίτες ότι η εθνικοφροσύνη είναι η μόνη εθνικά ωφέλιμη ιδεολογία για τη χώρα. Ενώ, λοιπόν, προβαλλόταν η ανάγκη για οικονομική ανάκαμψη και για λήθη των πρόσφατων δραματικών γεγονότων η δομή του μετεμφυλιακού κράτους παρέμενε εθνικά διχαστική, αποκλείοντας μέρη της ελληνικής κοινωνίας που δεν ευθυγραμμίζονταν με την εθνικοφροσύνη.⁷

Η εθνικοφροσύνη χρησιμοποίησε επιλεκτικά την ιστορική μνήμη, αναδεικνύοντας και αποσιωπώντας τα γεγονότα του αιώτερου και του πρόσφατου παρελθόντος. Μάλιστα στην περίπτωση του εμφυλίου επέλεξε η κυβερνητική πλευρά να αρνηθεί και την ίδια την ύπαρξη του εμφυλίου πολέμου και να επικεντρώνεται στον κομμουνιστικό κίνδυνο που δεν σταμάτησε ποτέ να απειλεί την Ελλάδα και όλα τα ελεύθερα κράτη. Για αυτό το λόγο επιλέχθηκε ακόμα και το να μην εορταστεί το τέλος του Β΄ παγκοσμίου πολέμου, γιατί συνέπιπτε με την αρχή του εμφυλίου και να προβληθεί ως εθνική γιορτή η 28^η Οκτωβρίου, ενώ αντίθετα προβαλλόταν το τέλος του εμφυλίου με διχαστικές γιορτές.⁸

Στην παρούσα εργασία επιδιώκεται να παρουσιαστούν τόσο οι ιδεολογικές αρχές της εθνικοφροσύνης, όσο και το πολιτικό σύστημα της μετεμφυλιακής εποχής, γιατί οι δομές και οι ιδέες λειτουργούσαν σε απόλυτη συνεργασία για την οικοδόμηση του φρονήματος της εθνικοφροσύνης. Αυτή εκφράστηκε από τις περισσότερες

---

⁶ Katherine Verdery. *The Political Lives of Dead Bodies* (New York: Columbia University Press. 1999), 28.

⁷ Νίκος Δεμερτζής, Ελένη Πασχαλούδη και Γιώργος Αντωνίου, ό.π.,56.

⁸ Νίκος Δεμερτζής, Ελένη Πασχαλούδη, Γιώργος Αντωνίου ό.π.,58.

πολιτικές παρατάξεις της δεξιάς και του κέντρου, από τις παρεμβάσεις του παλατιού και τη φιλανθρωπική πολιτική του που είχε σαφή ιδεολογική κατεύθυνση, από τις παρεμβάσεις του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας στη ζωή των πολιτών και γενικότερα από τη στροφή στο συντηρητισμό, στη ξενοφοβία και στην επιτήρηση της ζωής των πολιτών. Η πολιτική και κοινωνική δράση των εθνοφορώνων διαμόρφωσε συνθήκες ελεγχόμενης δημοκρατίας και τοποθέτησε τα θεμέλια μίας ανισόρροπης ανάπτυξης των κοινωνικών μελών, αφού όσοι ήταν αριστεροί ήταν αντιμετώπι με δραματικές συνέπειες, ενώ αντίθετα οι δεξιοί επιβραβεύονταν.

Για την προβολή της εθνοφοροσύνης χρησιμοποιήθηκαν το εκπαιδευτικό σύστημα, κάποιοι φιλοκυβερνητικοί διανοούμενοι και η επίσημη Εκκλησία που στήριζαν την επίσημη μετεμφυλιακή κρατική πολιτική. Για να παρουσιαστούν οι συντεταγμένες της εθνοφοροσύνης, γίνεται αναφορά και ανάλυση εφημερίδων και βιβλίων της εποχής εκείνης, καθώς και σημερινών εκδόσεων που στηρίζουν την εθνοφοροσύνη και πρεσβεύουν ότι έχει ακόμα ιδεολογικό ρόλο στη σημερινή εποχή ή υπερασπίζονται τη δράση των τότε πρωταγωνιστών. Παρόλο που αναγνωρίζεται ως μία γνωστή πολιτική έννοια, κατά τη βιβλιογραφική έρευνα αποδείχθηκε ότι δεν έχει κεντρίσει το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών, παρόλο που είναι εμφανής σε πολλά κείμενα.

Για την παρουσίαση και την κριτική επεξεργασία της μεταπολεμικής εθνοφοροσύνης χρησιμοποιήθηκαν ιστορικά κείμενα κι άρθρα του τύπου της εποχής κυρίως του μεσαίου χώρου, όπως η «Μακεδονία», η «Καθημερινή», η «Ελευθερία», βιογραφίες και αυτοβιογραφικό υλικό, όπως τα βιβλία του Ε. Καλαντζή⁹, του Γ. Μόδη¹⁰, του Κ. Ν. Μπαρμπή¹¹, προπαγανδιστικό υλικό, όπως τα άρθρα του Σκαπανέα, αποσπάσματα από τη στρατιωτική νομοθεσία, από το αρχείο του Κ. Τσάτσου, και αρθρογραφία που σχετίζεται με την εθνοφοροσύνη χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η εργασία αυτή μπορεί να εξαντλήσει την έκταση και τις διαστάσεις της έννοιας.

Η εργασία περιέχει τα ακόλουθα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην ιστορική αναδρομή της έννοιας της εθνοφοροσύνης και στη σταδιακή

---

⁹ Ευάγγελος Καλαντζής, *Σαράντα χρόνια αναμνήσεις 1920-1961: μία ζωή αφιερωμένη στην πατρίδα* (Αθήνα, 1969).

¹⁰ Γεώργιος Μόδης, *Τέσσαρες δίκες στη Θεσσαλονίκη* (Αθήνα, 1959).

¹¹ Κώστας Ν. Μπαρμπής, *Οι βασιλείς μέτρον κατανοήσεως Παύλος και Φρειδερίκη. Σωτήρες της χώρας κατά το συμμοριτοπόλεμο* (Αθήνα: Πελασγός, 2012).

διαμόρφωση των ιδεολογικών ερεισμάτων της έννοιας στο μεταπολεμικό κόσμο. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο δημόσιος λόγος της εθνοφοροσύνης μέσα από δημοσιεύσεις, καθώς και κριτική επεξεργασία τους. Ακολουθεί το τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζει τις πολιτικές δίωξης ενώ ακολουθεί το τέταρτο κεφάλαιο, το οποίο αναφέρεται πώς ο στρατός χρησιμοποιήθηκε ως στοιχείο ιδεολογικής κατεύθυνσης των πολιτών. Στο πέμπτο κεφάλαιο προβάλλεται το πώς το στρατόπεδο ασκούσε βιοπολιτική, ενώ στο έκτο κεφάλαιο αναδεικνύεται η απειλή της νεανικής παραβατικότητας και η ποινικοποίησή της, αφού οι νέοι, που δεν εναρμονίζονταν με την ηθικολογία της εθνοφοροσύνης, αποτελούσαν δυνητική απειλή για το καθεστώς. Στο έβδομο κεφάλαιο αναλύεται η προβολή της κοινωνικής πολιτικής του βασιλικού ζεύγους που επιδίωκε μέσα από την κρατική ευεργεσία να προτείνει πολιτικές συμπεριφορές και να κατευθύνει την επαγγελματική ζωή και την ιδεολογική περιχαράκωση των πολιτών. Στο όγδοο κεφάλαιο αναφάνεται η έμφυλη διάσταση των βασιλικών ιδρυμάτων, ενώ ακολουθούν τα συμπεράσματα ως κατακλείδα της εργασίας. Σκοπός του συνδυασμού των αναφορών του Τύπου με αυτές της βιβλιογραφίας και των πηγών είναι η προσπάθεια για μία πιο διεξοδική παρουσίαση της ιδεολογίας της εθνοφοροσύνης και για το πώς αυτή δημιούργησε τις βάσεις για τη δημιουργία μίας καχεκτικής δημοκρατίας που γρήγορα ανατράπηκε από το καθεστώς των συνταγματαρχών. Κλείνοντας την εισαγωγή, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στους κ. Πολυμέρη Βόγλη, κ.Μήτσο Μπιλάλη για τη συνεργασία μας και ιδιαίτερος στην κ. Άννα Ματθαίου για την ηθική συμπαράσταση και τη διακριτική υποστήριξη που μου παρείχε σε όλη τη διάρκεια της φοίτησης μου στο ΙΑΚΑ, το οποίο μου πρόσφερε επιμορφωτικές κι ουσιαστικές εμπειρίες ζωής.

Κεφάλαιο 1^ο: Από την προπολεμική νομιμοφροσύνη στη μετεμφυλιακή εθνοφροσύνη

Η έννοια της νομιμοφροσύνης ταυτίστηκε με παραδοσιακές αξίες του έθνους και ειδικότερα με μία στροφή προς την ελληνορθόδοξη παράδοση που δεχόταν απειλές στις αρχές του εικοστού αιώνα από τα νέα κοινωνικά κινήματα που εισέβαλαν δυναμικά στη χώρα μας, από τον υλισμό, το δαρβινισμό, το φεμινισμό. Σταδιακά η νομιμοφροσύνη μετονομάστηκε σε εθνοφροσύνη κι οι νομιμόφρονες έγιναν εθνικόφρονες. Ακόμα, η έννοια της κομμουνιστικής απειλής ως μία δύναμη εχθρική του ελληνισμού δεν είχε αποκρυσταλλωθεί, αλλά λειτουργούσε ως αόρατη απειλή, που μαζί με τα κινήματα που προαναφέρθηκαν, υπέσκαπτε τα πατριωτικά ιδανικά που κυρίως εκπροσωπούσε η Εκκλησία. Με τη σταδιακή ωρίμανση του εργατικού κινήματος και κάτω από την επίδραση των διεθνών εξελίξεων όλες αυτές οι αόριστες απειλές κατά του έθνους, της θρησκείας και γενικότερα του «μακρακισμού» αποκρυσταλλώνονται σε μία πιο περιχαρακωμένη επιθετική πολιτική κατά των αριστερών ιδεών, αφού αυτές μέσα από τις απεργίες των εργαζομένων, που υποδαυλίζονται από το σοσιαλιστικό κίνημα, απειλούν τη νομιμότητα και την τάξη.¹²

Ως έννοια η εθνοφροσύνη δεν χαρακτηρίζεται από στασιμότητα, αλλά ενσωμάτωσε αυτό που κάθε φορά η ιστορική περίπτωση θεωρούσε εθνικό κίνδυνο για τη χώρα. Κατά το μεσοπόλεμο οι εθνικόφρονες ευθυγραμμίζονταν με τις έννοιες του συντηρητισμού, του αστικού κράτους και της αντικομμουνιστικής πολιτικής χροιάς, ήταν το κράτος των νοικοκυραίων, που επιθυμούσαν την ηρεμία και την οικονομική ανάπτυξη. Σύμφωνα με αυτήν την οπτική γωνία, η απεργία παρουσιαζόταν ως αντεθνικό στοιχείο και οι βενιζελικοί κι όσοι ήταν αντιμοναρχικοί ταυτίζονταν με τους κομμουνιστές, παρόλο που επικράτησε η τάση για συμφιλίωση στα μέλη της αστικής τάξης. Σύμφωνα με τον Gramsci η κυρίαρχη ιδεολογία στηρίζει την ηγεμονία, που με τη σειρά της διαμορφώνει ένα πλέγμα κυριαρχικών σχέσεων όχι μόνο στην οικονομία, αλλά και μέσω θεσμών (όπως η Εκκλησία και η εκπαίδευση) που προωθούν τις έννοιες της συμμόρφωσης και της υποταγής. Ο Gramsci θεωρούσε ότι το καπιταλιστικό κράτος

---

¹² Έφη Γαζή, «Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια». *Ιστορία ενός συνθήματος (1880-1930)* (Αθήνα: Πόλις, 2011), 313-316.

μορφώνεται από δύο σφαίρες, την πολιτική και την αστική κοινωνία. Η αστική κοινωνία σύμφωνα με τον Heywood είναι η δημόσια σφαίρα όπου τα σωματεία και τα κόμματα συναινούν με το αστικό κράτος κι όπου η αστική ηγεμονία αναπαράγεται μέσα από πολιτισμικούς όρους, όπως η διάχυση της σχολικής και πανεπιστημιακής γνώσης, η οποία νομιμοποιεί και κατασκευάζει τη συναίνεση και τη νομιμοφροσύνη.¹³ Αντίστοιχα και ο Althusser αναφέρει ότι η ιδεολογία παράγει ταυτότητες μέσω της έγκλησης, δηλαδή η ταυτότητα αναπαράγεται μέσα από θεσμικές πρακτικές, ενώ η έγκληση αντικατοπτρίζει τον εαυτό.¹⁴

Η δίωξη των αριστερών ιδεών δεν ήταν προνόμιο του ψυχρού πολέμου, αλλά και μία ιστορική έκφραση του φόβου από την επιτυχία της Οκτωβριανής επανάστασης και των σοσιαλιστικών κινημάτων παγκόσμια. Η ανάπτυξη των εργατικών κινημάτων και η πιο δυναμική από τους εργάτες διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους προκαλούσαν αμηχανία στους αστικούς κύκλους που κυριαρχούσαν πολιτικά και οι οποίοι αντιμετώπισαν αυτό το κύμα με πλήθος διώξεων τόσο πολιτικών, όσο και στρατιωτικών. Η Μεγάλη Ιδέα κυριαρχούσε στις απαρχές του εικοστού αιώνα, παρά την ύπαρξη του ΣΕΚΕ που είχε μικρή απήχηση. Για περίπου έναν αιώνα η Μεγάλη Ιδέα εξέθρεψε τις βλέψεις μίας άρχουσας τάξης που επιδίωκαν να έχουν ένα σημαίνοντα ρόλο στην ανατολική Ευρώπη. Για την επίρρωση αυτής της ιδεολογίας το εκπαιδευτικό και πολιτικό σύστημα στράφηκε στον εθνοκεντρισμό και στην προβολή των εθνικών θεμάτων με μία διάθεση απόδοσης ιστορικής δικαιοσύνης στις περιπτώσεις διεκδικούμενων εδαφών.¹⁵

Αντίθετα μετά τη μικρασιατική καταστροφή και τη συμπόρευση πλέον του ΣΕΚΕ με την Τρίτη Διεθνή παρουσιάζεται έντονη αντικομμουνιστική πολεμική. Στις δηλώσεις των πρωθυπουργών, (όπως του Καφαντάρη και του Παπαναστασίου), παρουσιάζονται πρώιμα τα χαρακτηριστικά του προπαγανδιστικού αντικομμουνιστικού λόγου. Ο όρος «εθνικόφρονες» πρωτοπαρουσιάστηκε για τον καθορισμό του χαρακτήρα ενός κομματικού σχηματισμού από τον Δ. Γούναρη κοντά στις πρώτες ενδείξεις του Εθνικού Διχασμού το 1915, και ήταν στενά συναρτώμενος με το θεσμό

---

¹³ Andrew Heywood, «Political ideas and concepts», Στο *The Cyprus Conflict, Prospects of reconciliation and the possibility of governance: a theoretical account*, επιμ. Soteris Kattos, (University of Nicosia, 2017), 6.

¹⁴ Εφη Γαζή, ό.π., 29-30.

¹⁵ Ιωάννης Στεφανίδης, «...Η δημοκρατία δυσχερής; Η ανάπτυξη των μηχανισμών του αντικομμουνιστικού αγώνος 1958-1961», *Μνήμων*, 29, (2008): 199-241.

της βασιλείας.¹⁶ Στις επίσημες δηλώσεις γίνεται αναφορά για απομάκρυνση των εργατών από τους κομμουνιστές και για προστασία της ασφάλειας των φιλήσυχων πολιτών από τα ταραχοποιά στοιχεία, υπονοώντας τους κομμουνιστές, ενώ λαμβάνονται μέτρα για την αποδυνάμωση των συνδικάτων. Η ίδια και μάλιστα πιο συνεπής αντικομμουνιστική πολιτική συνεχίζεται από τις κυβερνήσεις του Κονδύλη και του Μιχαλακόπουλου, με αποκορύφωμα τη νομοθετική ρύθμιση του 1924, το «κατοχυρωτικόν», που εγκαινιάζε μία μακρά σειρά διώξεων μέσα από ειδικό τμήμα του στρατοδικείου για όποιον πρόβαινε σε δηλώσεις κατά του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ενώ η νομοθεσία ξεκίνησε ως δίωξη κατά των βασιλικών και των ληστών, στην πράξη λειτούργησε κατά των κομμουνιστών. Παράλληλα ο στρατός και τα σώματα ασφαλείας εξειδικεύονται στην ανίχνευση, στην παρακολούθηση και στην πάταξη του κομμουνιστικού κινδύνου με οδηγό την πολύτιμη ξένη βοήθεια από αντίστοιχα προγράμματα ευρωπαϊκών χωρών. Ακόμα, είναι εμφανής η παραγωγή πλήθους εντύπων με διαφωτιστικό και αντικομμουνιστικό χαρακτήρα, ώστε να γνωρίζουν οι διώκτες του αντικομμουνισμού τους κινδύνους που απειλούν την πατρίδα. Ανάλογο διαφωτιστικό ρόλο κατείχε και η Εκκλησία που θεωρούσε τον αντικομμουνισμό ιδεολογικά αντίπαλο και επιζητούσε από τα μέλη της την επαγρύπνηση τους.¹⁷

Στην προπολεμική εποχή η δράση του ΚΚΕ θεωρήθηκε επιζήμια για τα συμφέροντα της αστικής τάξης, αφού οι οπαδοί του κόμματος οργάνωναν απεργίες και παρακώλυαν την ομαλή κοινωνική ανάπτυξη. Για αυτό το λόγο οι αντικομμουνιστικές διώξεις, αν και παρούσες εκείνη την εποχή κι ιδιαίτερα με την επιβολή της 4^{ης} Αυγούστου, δεν είχαν αποκτήσει το μαχητικό χαρακτήρα της μετεμφυλιακής εποχής και περιορίζονταν σε περιοχές που υπήρχε αντίστοιχη κομμουνιστική δράση.¹⁸ Ο εθνικισμός που προβλήθηκε μέσα από τη δικτατορική εξουσία της 4^{ης} Αυγούστου είχε αρκετές ομοιότητες με τον εθνικισμό του 19^{ου} αιώνα, όμως, σε αντίθεση με αυτόν δεν χαρακτηριζόταν από αλυτρωτισμό, αλλά περισσότερο από μία συντηρητική κι αμυντική στάση διατήρησης των αποκτημένων εδαφών και πολιτικής εσωστρέφειας,

---

¹⁶ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967* (Αθήνα: Πατάκης, 2001), 35.

¹⁷ Δημήτρης Μπαχάρας. Μελετώντας της απαρχές του αντικομμουνισμού. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα. *Μνήμων*, 29, (2011): 179-185.

¹⁸ Στρατής Μπουρνάζος. «Το κράτος των εθνοφρόνων: Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», Στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τόμος Δ2, (Αθήνα: Βιβλιόραμα 2009), 10.

ενώ στο ιδεολογικό οπλοστάσιο χρησιμοποιήθηκαν οι γνωστές έννοιες της ελληνικότητας, της θρησκείας του στρατού, της φυλετικής αγνότητας και παράδοσης.

Ο στρατηγός Κονδύλης είχε οργανώσει ένα σώμα διωκτικό με το όνομα *Κυνηγοί* που στόχευε στην καταδίωξη των βασιλικών και των κομμουνιστών.¹⁹ Αντίστοιχα ο Πάγκαλος είχε ενσωματώσει ένα ειδικό αντικομμουνιστικό τμήμα στα σώματα Ασφαλείας το 1927 με τον τίτλο Υπηρεσία Γενικής Ασφαλείας.²⁰ Βέβαια, το 1929 με το νόμο 4229 θεσμοθετήθηκε το πιο πολεμικό μέσο της δίωξης των αριστερών ιδεών, το Ιδιώνυμο που εγκαινίασε μία σειρά πιο οργανωμένων διώξεων (εφημ. της Κυβέρνησης αφ. 245, 25/7/1929). Από τη μία μεριά ήταν οι Έλληνες και από την άλλη πλευρά όσοι ήταν κομμουνιστές, που θεωρήθηκε ότι ευθυγραμμίζονταν με το σλαβικό επεκτατισμό κι επομένως ο αστικός κόσμος έπρεπε να ξεπεράσει τις διαφορές του και να ενωθεί κατά του κομμουνισμού.²¹

Το καθεστώς του Μεταξά και τα γεγονότα του εμφυλίου οδήγησαν στην ενίσχυση του κλίματος του διχασμού και της εθνοφοροσύνης. Η παλινόρθωση της μοναρχίας πραγματοποιήθηκε κυρίως λόγω της πεποίθησης ότι ο βασιλιάς θα λειτουργούσε ως αντίπαλο δέος στον ανερχόμενο κομμουνισμό. Αυτή η εθνικιστική πολιτική που στηριζόταν στο συντηρητισμό και στην κυριαρχία αυταρχικών δομών ερχόταν σε διαλεκτική αντίθεση με τον προοδευτισμό των αριστερών κινημάτων, για αυτό και προωθήθηκε η ιδεολογία των εθνοφρόνων που είχε πλέον ιδεολογικά στηρίγματα στο στρατό, την εκκλησία και την εκπαίδευση. Ο αντικομμουνισμός ήταν ένα βασικό στοιχείο της μεταξικής κοινωνίας και μάλιστα σύμφωνα με τις ίδιες τις διακηρύξεις του Μεταξά ο κομμουνισμός ήταν μία επανάσταση επικίνδυνη, μία μόδα που μπορούσε να παρασύρει ακόμα και τις γυναίκες και με αυτό τον τρόπο απειλούνταν η ασφάλεια και ο οικογενειακός θεσμός, ενώ οι κομμουνιστές- κομμουνίστριες που παρασύρθηκαν ήταν έρμια της ξένης συνωμοσίας κατά της χώρας μας των Εβραίων και των Σλάβων.²²

---

¹⁹ Θάνος Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική, από την ανεξαρτησία ως τη Δημοκρατία* (Αθήνα: Κούριερ, 2000), 135-136.

²⁰ Δημήτρης Μπαχαράς, *ό.π.*, 188.

²¹ Άγγελος Γ. Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης: ΚΚΕ κι αστισμός στο μεσοπόλεμο* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1999), 190.

²² Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941* (Αθήνα: Γκοβόστη, 1969), 30.

Στη περίοδο του Μεσοπολέμου ο ταξικός αντίπαλος της δεξιάς ήταν είτε ο Βενιζέλος ή ο Κωνσταντίνος, ενώ στη μετεμφυλιακή περίοδο η απειλή προέρχεται μέσα από ένα δίπολο του εξωτερικού και του εσωτερικού κινδύνου που αντιπροσωπεύει ο κομμουνισμός και οι οπαδοί του, εγκαινιάζοντας έτσι μία σειρά τακτικών αποδυνάμωσης και δίωξης των αριστερών ιδεών. Παράλληλα, η εθνικοφροσύνη έδρασε ως συνεκτικό στοιχείο για τον πολλαπλά διαιρεμένο χώρο των δεξιών κομμάτων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο πολιτικής συμπεριφοράς θεωρήθηκε απαραίτητη η επαναφορά της βασιλευόμενης δημοκρατίας για την εμπέδωση και κυριαρχία των παλιών παραδοσιακών προπολεμικών δομών που συνδέονταν και με άλλες ένδοξες παλιότερες ιστορικές εποχές του ελληνισμού. Αντίθετα η αβασίλευτη δημοκρατία ήταν αίτημα του κομμουνισμού και θεωρήθηκε που θα οδηγούσε την χώρα στην πολιτική αναρχία.²³ Ακόμα, η ωρίμανση του εργατικού κινήματος, ο συλλογικός φόβος ότι κάποιοι ψηφοφόροι μπορεί να μην ακολουθήσουν το βενιζελισμό, , αλλά και η ανάμιξη των στρατιωτικών στην πολιτική ζωή ήταν οι λόγοι της ανάπτυξης του μεσοπολεμικού αντικομμουνισμού.²⁴

Οι αξιωματικοί του στρατού είχαν εμπεδώσει ήδη από την εμφυλιακή εποχή ότι ήταν οι ρυθμιστές του πολιτεύματος και αυτοί που είχαν διασώσει τη χώρα από την κομμουνιστική απειλή. Συνάμα, λειτουργούσε γι' αυτούς η υπενθύμιση ότι ο κίνδυνος ενός ακόμα γύρου διεκδίκησης της εξουσίας δεν είχε αποσοβηθεί, αλλά υπήρχε σε κάθε τομέα της δημόσιας ζωής και ήταν αποστολή τους να τον αποδυναμώσουν ακόμα και με τη φυσική εξόντωση του αντιπάλου. Μάλιστα καταγράφεται πως τα τάγματα ασφαλείας που συστάθηκαν από την κυβέρνηση Ράλλη για την αποδυνάμωση του κομμουνιστικού κινδύνου από το 1943 είχαν στελέχη βενιζελικούς αξιωματικούς, ενώ ακόμα και η διαμόρφωσή τους προήλθε από απόστρατα μέλη των βενιζελικών.²⁵ Η αστυνομία συνεργαζόταν με το στρατό για τη δίωξη των κομμουνιστών κι είχε στη δικαιοδοσία της ένα μεγάλο αριθμό πληροφοριοδοτών που είχαν κομβικό ρόλο

---

²³ Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Το ακροδεξιό κίνημα στην Ελλάδα, 1936-1949: Καταβολές, συνέχειες και ασυνέχειες», Στο *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη δικτατορία στον Εμφύλιο – Τομές και συνέχειες*, επιμ. Χάγκεν Φλάισερ, (Αθήνα: Καστανιώτη, 2003), 138-149.

²⁴ Eric Hobsbawm. *Η Εποχή των Άκρων, ο σύντομος εικοστός αιώνας (1914-1991)*, μτφρ. Βασιλίας Καπετανγιάννης (Αθήνα: Θεμέλιο, 1997), 165.

²⁵ Τάσος Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνικοφροσύνη* (Αθήνα: Φιλίστωρ, 2005), 27-28.

στοχοποίησης πολιτών και στη δεκαετία του 1940. Τα σώματα ασφαλείας με τους άδηλους συνεργάτες τους διαμόρφωναν το γνωστό παρακράτος.²⁶

Τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 1944 πυροδότησαν την ανάγκη νομιμοποίησης των διώξεων κατά των αριστερών και τη δικαιολόγηση της ξενικής παρέμβασης, ενώ ταυτόχρονα τα παλιά αστικά κόμματα έπρεπε άμεσα να απεμπολήσουν τις μεταξύ τους διαφορές απέναντι στην πιθανότητα υπερίσχυσης του ΚΚΕ. Οι προπολεμικές επιθετικές πρακτικές των δύο στρατοπέδων πλέον τώρα αποκτούν βαθύ διχαστικό χαρακτήρα. Ενώ προπολεμικά η έννοια της εθνικοφροσύνης είχε διττό ρόλο, αντικομμουνιστικό κι αντιβενιζελικό, μετά το 1945 ήταν το κυρίαρχο κυβερνητικό αξίωμα με βάση το οποίο συστάθηκαν κρατικές και παρακρατικές οργανώσεις με στόχο τη δίωξη των κομμουνιστών. Μετά τα Δεκεμβριανά που μεταφράστηκαν στην κοινωνική συνείδηση ως μία πάλη για την κατάληψη της εξουσίας εντάθηκε ο εθνικιστικός αντικομμουνιστικός αγώνας.

Ο αντικομμουνισμός κορυφώθηκε και συσπείρωσε τον αστικό κόσμο, γεγονός που επισφραγίστηκε στις εκλογές του Μαρτίου 1946, αφού η συνασπισμένη Ηνωμένη παράταξη των εθνικοφρόνων νίκησε τους πρώην φιλελεύθερους.²⁷ Τα Δεκεμβριανά ήταν εκτός των άλλων κι ένα πολιτικό γεγονός που αποδέσμευσε τις αντιπαλότητες των δύο στρατοπέδων, αναμοχλεύοντας τα πάθη του εμφυλίου. Η ήττα του ΕΑΜ και η κυριαρχία των συντηρητικών δυνάμεων ενδυνάμωσε το αντικομμουνιστικό μέτωπο, που προχώρησε με τη σειρά του σε ενέργειες πολιτικής εξόντωσης. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη λευκή τρομοκρατία και στη δίωξη των αριστερών επίσημα κι ανεπίσημα και η πολιτική σκηνή οδηγήθηκε σε όλο και πιο δεξιές επιλογές. Με αυτόν τον τρόπο οι προ-κατοχικές δυνάμεις, αν κι ουσιαστικά παρέμειναν ανενεργές ή φιλοκατοχικές το προηγούμενο διάστημα κλήθηκαν να στελεχώσουν τα κυρίαρχα κυβερνητικά σχήματα.²⁸

---

²⁶ David Close, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία* (Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2006), 139.

²⁷ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967* (Αθήνα: Πατάκης, 2001), 53-94

²⁸ Παναγιώτης Ήφαιστος, Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.). *Η έναρξη του ψυχρού πολέμου, 1941-1950: Στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;* (Αθήνα: Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2012), 206-207.

Όποιος δεν δήλωνε τη συμμόρφωσή του με το βασιλιά και το αστικό καθεστώς ήταν αυτόματα εχθρός του κράτους και κομμουνιστής που δεχόταν την εξουσία των ξένων κατασκόπων. Ακόμα πιο κανονιστικά ο κομμουνιστής έχανε την ελληνική του ταυτότητα και γινόταν «εαμοβούλγαρος», ενώ ο εμφύλιος ήταν ένας «αντεθνικός συμμοριτοπόλεμος». Οι οπαδοί του ΚΚΕ εμφανίζονται ως «παραστρατημένοι» και όσοι δεν αποφάσιζαν να προβούν σε δημόσιες αποκηρύξεις του κομμουνιστικού τους παρελθόντος ή των συγγενών τους με αριστερή δράση έπρεπε να δεχτούν ή να υποστούν την ηθική τους αναμόρφωση στα εθνικά ιδανικά με εκτοπίσεις και εξορίες. Η εθνικοφροσύνη στοχοποιούσε τους κομμουνιστές αποδίδοντας σε αυτούς το ρόλο του εσωτερικού εχθρού, ενώ πλαισιώθηκε από χριστιανικές αξίες ως ένα αντίδοτο του άθεου κι ανθελληνικού κομμουνισμού.²⁹

Η λήθη του παρελθόντος ήταν ευχολόγιο παρά ρεαλιστική πολιτική και οι μετριοπαθείς φωνές δεν είχαν ιδιαίτερη απήχηση. Η πρώτη κυβέρνηση Πλαστήρα, παρόλο που έμεινε ως κυβέρνηση για τέσσερις μήνες,(3/1/1945-8/4/1945) επιδίωξε να υλοποιήσει μία πιο ανεκτική πολιτική και να εφαρμόσει μέτρα επιείκειας, δηλαδή να καταργήσει τις αποφάσεις των στρατοδικείων και τον οργανισμό αναμορφωτηρίου Μακρονήσου – μέτρα που δεν προχώρησαν αποφασιστικά, γιατί υπήρχαν φανερές αντιδράσεις από πολιτικούς και στρατιωτικούς κύκλους που θεωρούσαν ακόμα ετοιμοπόλεμο το δημοκρατικό στρατό κι επιθυμούσαν την παραδειγματική τιμωρία όσων αντιστάθηκαν. Παράλληλα όμως ο Πλαστήρας έκρινε πως το ΕΑΜ ήταν «σπείρα κακοποιών» και οι οπαδοί του ήταν «αφελείς παρασυρθέντες».³⁰

Από την εφημερίδα «Ελευθερία» στις 14/10/1945 εκφράστηκε η άποψη πως ο χώρος της μεσαίας παράταξης ήταν η μόνη διέξοδος για τη χώρα μακριά από τους δοσίλογους και την Αριστερά, γεγονός που δείχνει το συμβιβαστικό χαρακτήρα με τον οποίον επιδίωκαν να εμφανιστούν οι κυβερνήσεις του κέντρου. Η πολιτική των συμβιβασμών δεν είχε ανταπόκριση. Ακόμα σύμφωνα με την εθνικοφροσύνη παρουσιάστηκε το ιδεολόγημα ότι το κράτος στα χρόνια 1940-1949 είχε εξωτερικό κι εσωτερικό εχθρό, το ναζισμό και τον κομμουνισμό. Κι αν ο ναζισμός ηττήθηκε, ο κομμουνισμός υπήρχε ως ενεργή απειλή, αφού δεν επιτεύχθηκε παρά την ήττα του εμφυλίου η κατατρόπωση των αριστερών δυνάμεων που επιπλέον δέχονταν την

---

²⁹ Ιωάννης Στεφανίδης, όπ., 14.

³⁰ Ιωάννης Στεφανίδης, όπ., 96.

υποστήριξη ξένων κέντρων. Η απομάκρυνση των κομμουνιστικών δυνάμεων μεταφραζόταν τόσο ως εξόντωση του εσωτερικού εχθρού, όσο και ως συστράτευση της χώρας με τον δυτικό κόσμο.³¹ Οι γενικόλογες διατυπώσεις της εθνικοφροσύνης για το τι αποτελεί εθνικό κίνδυνο, ποιος είναι ο ενδεδειγμένος τύπος πολίτη και ποιοι αποτελούν το υγιές σώμα της κοινωνίας και ποιοι το νοσηρό διόγκωσαν τον αριθμό και τη δυναμική των διώξεων σε σημείο που δεν θα μπορούσε να καταμετρηθεί με ακρίβεια το εύρος της πολεμικής και κυρίως ο αριθμός των θυμάτων της. Επιπλέον τα διωκόμενα μέλη της κοινωνίας έπαψαν να αποκτούν ορατότητα και για αυτό το λόγο δέχονταν κάθε είδους κρατική βία.³²

Όταν διατυπώθηκε από τον εκπρόσωπο της Ε.Δ.Α., Ηλία Τσιριμώκο, τον Δεκέμβρη του 1951, το αίτημα για αμνηστία στο βασιλιά, θεωρήθηκε «ανθέλληνη» σύμφωνα με την εφημερίδα «Εμπρός» στην οποία περιγράφεται η δράση του ως δημαγωγία «Επικίνδυνος δημαγωγία»: «Η εφημερίς μας είναι αντίθετος εις το σχέδιον νόμου περί μέτρων ειρηνεύσεως, θεωρώντας το άκαιρον. Μετά την αμνηστίαν, ο κομμουνισμός θα απαιτήσει αποκατάστασιν, νομιμοποίησίν του και ενσωμάτωσιν της Ελλάδος εις το Παραπέτασμα» (Εφ. Εμπρός, 18/12/1951).

Γενικότερα, η συλλογική μνήμη παρέμενε διαιρεμένη, αφού οι αιτιάσεις και των δύο πολιτικών παρατάξεων ήταν δυναμικές και παρουσίαζαν διαφορετικά τόσο τα γεγονότα του εμφυλίου, όσο και την πολιτική της δεκαετίας του 1950. Έτσι από τη μία η δεξιά παράταξη κατηγορούσε τους κομμουνιστές για εγκληματική συμπεριφορά, για τη δράση της ΟΠΛΑ, για τη βίαιη στρατολόγηση στο ΔΣΕ και στο παιδομάζωμα, και για εθνική μειοδοσία στο ζήτημα της Μακεδονίας. Από την άλλη η Αριστερά παρουσίαζε την αντιστασιακή της δράση και την ανθελληνική δράση των Ταγμάτων ασφαλείας, τους βίαιους εκτοπισμούς και τις εξορίες, τη λευκή τρομοκρατία και τα στρατόπεδα.³³

Σε αυτό το αυστηρά κανονιστικό πλαίσιο το κράτος παρεμβαίνει σε κάθε τομέα της δημόσιας σφαίρας με έμφαση στην εργασία και την παιδεία, για να διαμορφωθεί

---

³¹ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ό.π.*, 178-179.

³² Στρατής Μπουρνάζος, «Το κράτος των εθνικοφρόνων: Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», Στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τόμος Δ2, (Αθήνα: Βιβλιόραμα 2009), 15.

³³ Πολυμέρης Βόγλης, «Η δεκαετία του '40 ως παρελθόν: Μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα», *Ιστορικά*, 25, (2007): 437-456.

μία νεολαία με υπάκουο και συντηρητικό χαρακτήρα. Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής η εθνικοφροσύνη ταυτίστηκε με τη διαδικασία της διεκδίκησης ελληνικών εδαφών που απειλούνταν από τους ξένους πράκτορες του παραπετάσματος ή από τους Βαλκάνιους γείτονες που διαχρονικά κατέστρωναν σχέδια αφελληνισμού, ενώ η αμερικανική πολιτική παρουσιάστηκε ως ένας πολύτιμος εθνικός συμπαράστατος στον τομέα της ανόρθωσης του έθνους. Γενικότερα σε μεταβατικές κοινωνίες κυριαρχεί η επίφαση πως απειλούνται υπέρμετρα οι ίδιες από μεγάλους ηθικούς κινδύνους και προβαίνουν σε μία σειρά μέτρων με στόχο την κανονικοποίηση της συμπεριφοράς, την περιχαράκωση της πολιτικής ζωής, όπως αυτές της εθνικοφροσύνης³⁴.

Εξάλλου, τα γειτονικά κράτη λειτουργούσαν κάτω από διαμετρικά αντίθετο καθεστώς με αυτό της εθνικοφροσύνης, ενώ οι διπλωματικές σχέσεις ήταν ήδη και πριν τον πόλεμο προβληματικές για ζητήματα συνόρων και για μειονοτικές ομάδες, γεγονός που συντέλεσε στη δημιουργία του εκ βορά κινδύνου. Ο Χατζηβασιλείου αναφέρει ότι μέσα από τη μελέτη της αρχαιακής έρευνας τόσο των ελληνικών όσο και των αμερικανικών αρχείων υπήρχε διάχυτη η εντύπωση ότι το ΚΚΕ προετοίμαζε στρατιωτικά ένα ακόμα γύρο κατάκτησης της εξουσίας και μάλιστα πολλά επιφανή στελέχη του εκπαιδεύονται ως κατάσκοποι σε στρατόπεδα γειτονικών χωρών και μπορεί να απειλήσουν την εδαφική ακεραιότητα της χώρας.³⁵

Η Ελλάδα μεταπολεμικά ακολούθησε το δυτικό τρόπο σκέψης, όπως αυτός εκφράστηκε στην κυρίαρχη πολιτική σκηνή του NATO και του ψυχροπολεμικού κλίματος κι υιοθέτησε το πρότυπο της ιδεολογίας του ελεύθερου δυτικού κόσμου που ερχόταν σε αντίθεση με τον ολοκληρωτισμό των χωρών του παραπετάσματος. Ακολουθώντας αυτά τα πρότυπα, οι ελληνικές μετεμφυλιακές κυβερνήσεις τόσο της δεξιάς, όσο και του Κέντρου συμμορφώνονται με τις αντικομμουνιστικές αρχές και με άξονα τις αξίες της ελευθερίας και της δημοκρατίας που αντιπροσωπεύει ο δυτικός κόσμος αντιδιαστέλλουν τη δράση τους απέναντι στο σοβιετικό απολυταρχισμό μέσα από το νομοθετικό πλαίσιο, τον τύπο της εποχής, με εμφανείς ή κρυφές χρηματοδοτήσεις ιδιωτών και κρατικών φορέων.³⁶ Η εθνικοφροσύνη της δεκαετίας του 1950 είχε τιμωρητικό χαρακτήρα για τους αντιφρονούντες και ανταποδοτικό για τους

---

³⁴ Έφη Γαζή, *όπ*,177.

³⁵ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Η πρόσληψη της αριστεράς από τους αντιπάλους της, 1949-1967: παρατηρήσεις για τη λειτουργία του ελληνικού αντικομμουνισμού, Στο *Γρηγόρης Φαράκος: διαδρομές στην ιστορία, επιμ. Γρηγόρης Ψαλλίδας*, (Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2011).

³⁶ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *όπ*,175, 178-179 & 183 -184.

υποστηρικτές της που απολάμβαναν συχνά κρατικές θέσεις και διαμόρφωναν τη δομή της αστικής τάξης.

Πλέον ο Ελληνικός αντικομμουνισμός εντάσσεται στο σύνολο των παγκόσμιων ψυχροπολεμικών μεταπολεμικών διώξεων που συνδυάζουν τόσο την πολεμική κατά των κομμουνιστών, την ιδεολογική κατήχηση, την οικονομική επίδραση της Αμερικής με το σχέδιο Μάρσαλ και την πολιτικο-στρατιωτική συμπόρευση της χώρας με το άρμα του NATO³⁷ Το 1958 και κάτω από το φόβο για την άνοδο της ΕΔΑ πυκνώνουν οι επιτροπές των υπουργείων που εκδίδουν έντυπα και χρηματοδοτούν εκστρατείες διαφώτισης με σκοπό την προώθηση του κυβερνητικού έργου, πολλές φορές με τη χρήση μυστικών κονδυλίων.³⁸

Επιπλέον η νίκη της παράταξης των εθνικοφρόνων και η εγκαθίδρυση των δεξιών καθεστώτων αναγνωρίστηκαν τόσο από τις κυβερνήσεις, όσο και από μεγάλη μερίδα των ψηφοφόρων ως μία συνδρομή της Αμερικής. Αυτό το γεγονός προσέδιδε στις ΗΠΑ έναν πατερναλιστικό χαρακτήρα καθοδηγητή της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Το επίσημο ελληνικό κράτος ακολούθησε την ιδεολογική της επίδραση ως τη μεταπολίτευση. Η πολιτική αυτή επιδίωκε να παρουσιάσει ότι σε ένα κράτος με κοινοβουλευτική ιστορία, όπως η Ελλάδα, προωθούνται δημοκρατικές λύσεις και να αποφευχθούν τα άκρα.³⁹

Από την άλλη μεριά οι κεντρώες δυνάμεις λειτουργούσαν συχνά ως μία προστατευτική δικλείδα ανάμεσα στα αριστερά και στα δεξιά κόμματα, ενώ ο πολυκερματισμός του κέντρου σε κόμματα μικρότερης εμβέλειας δεν πρόσφερε την απαραίτητη αυτοδυναμία που θα επέτρεπε την ανάληψη διακυβέρνησης για μακροχρόνιο διάστημα. Εύλογα, λοιπόν, μπορεί κανείς να αναφερθεί σε κεντρώα διαλείμματα διακυβέρνησης. Η κεντρώα κυβέρνηση Πλαστήρα, αν και ευαγγελιζόταν τη λήθη και την επάνοδο στην κανονικότητα υπέπεσε σε αντιφάσεις στην κυβερνητική της πολιτική και για αυτό και καταψηφίστηκε. Η εκτέλεση Μπελογιάννη (30 Μαρτίου 1952) και η αδυναμία της κυβέρνησης να υπερισχύσει στο στρατιωτικό κατεστημένο – επίσημο ή μη – και η μετατροπή των ποινών πολιτικών κρατουμένων σε ισόβια,

³⁷ Στρατής Μπουρνάζος, *ό.π.*, 10-11.

³⁸ Ιωάννης Στεφανίδης, *ό.π.*, 243-274.

³⁹ David Close, *ό.π.*, 78.

οδήγησαν στην καταψήφισή της το 1952, αφού από τη μία μεριά παρουσιάζοταν ως ανεκτική από τους δεξιούς και ως εκδικητική από τους αριστερούς.⁴⁰

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο των πολιτικών διώξεων κυριαρχούσε η λεκτική βία ακόμα και από την κεντρία παράταξη του Γεωργίου Παπανδρέου. Παρόλες τις εξαγγελίες του για κοινωνική ειρήνη, ο Γεώργιος Παπανδρέου υιοθέτησε τις πρακτικές διώξης της εθνοφοροσύνης, ενώ συνάμα επιδιωκόταν από τις επίσημες κυβερνήσεις του κέντρου και της δεξιάς να προβάλλεται η δράση του ΚΚΕ και της ΕΔΑ ως αντεθνική και κατασκοπευτική. Στη Βουλή του 20 Ιουνίου του 1950 ο Γεώργιος Παπανδρέου αναφέρει μεταξύ άλλων: «Υπάρχει πρώτον εθνική διάκρισις και υπάρχει δεύτερον πολιτική διάκρισις. Εις την ανωτέραν σφαίραν της διακρίσεως υπάρχουν Έλληνες και προδότης της Ελλάδος. Και προδότης της Ελλάδος είναι το ΚΚΕ και οι συνοδοιπόροι του. Αυτή είναι η πρώτη βασική διάκρισις, εθνικά και μη εθνικά κόμματα. Ο όρος “αστικά” κόμματα είναι ατυχής, διότι είναι δυνατόν εντός των εθνικών κομμάτων να υπάρχει εθνική αριστερά κάτω από τον γαλανόν ουρανόν της Ελλάδος;».⁴¹

Η ιδεολογική κατήχηση στην εθνοφοροσύνη δεν επικεντρωνόταν μόνο στους ενήλικες Έλληνες ψηφοφόρους. Ήδη από τις πολύ μικρές ηλικίες το 1956 οι μαθητές διδάσκονταν για τον «σλαβοκομμουνισμό», ο οποίος και πηγάζει από τους «πράκτορες των εχθρών του ελληνισμού» που «απεργάζονται σχέδια για τον αφανισμό του», ενώ η κυβέρνηση Καραμανλή επεξεργάστηκε σχέδιο αναπροσαρμογής των βιβλίων του Γυμνασίου για να αποδειχθεί περίτρανα η διαχρονική διαμάχη μεταξύ του σλαβισμού και του ελληνισμού, με την «ανωτερότητα» του τελευταίου να αποδεικνύεται διαχρονικά.⁴²

Οι αντικομμουνιστικές επιθέσεις και διώξεις θεωρήθηκαν ως στοιχείο εθνικού διαχωρισμού και διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας στη μετεμφυλιακή κοινωνία, η οποία προσπαθούσε κάτι ανέφικτο, από τη μία να λησμονήσει τα πρόσφατα γεγονότα

---

⁴⁰ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Ελεγχόμενη δημοκρατία: Από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δικτατορία», Στο *Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770-2000*, επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, (Τόμος 9, Αθήνα, 2003), 16-17

⁴¹ Στρατής Μπουρνάζος.ό.π.,11.

⁴² Λώρης Κουλλαπής, «Η εικόνα των Βουλγάρων και των Τούρκων στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης της περιόδου 1950-1990», Στο *Η εικόνα του «άλλου»/γείτονα στα σχολικά βιβλία των βαλκανικών χωρών*, επιμ. Αχιλλέας Γ. Καψάλης, Κυριάκος Θ. Μπονίδης και Αθηνά Α. Σιπητάνου, (Θεσσαλονίκη: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 16-18 Οκτωβρίου 1998), 366.

που τη συγκλόνισαν και από την άλλη να καταδιώξει τους πρωταγωνιστές των γεγονότων. Η κοινωνική γαλήνη και ανάπτυξη συμβάδιζε με την πάταξη του κομμουνιστικού δικτύου που είχε αόρατες και ξενικές επιρροές και μόνο μέσα από την απομόνωσή του θα επιτυγχανόταν η κανονικότητα. Αν και η δεξιά είχε την πλειοψηφία, ήταν επιβεβλημένη η ενσυνείδητη συστράτευση τόσο του δεξιού όσο και του κεντρώου ιδεολογικού χώρου στον αντικομμουνιστικό αγώνα.

Έτσι παρουσιάζεται το δίπολο του εθνικόφρονα πολίτη και του «ανθέλληνα» αριστερού, διαμορφώνοντας ένα πλέγμα εξουσιών, που, όπως αναφέρει και η Butler, συγκροτούν ένα κανονιστικό πλαίσιο συμπεριφοράς: Η Butler αναφέρει: «Όταν μιλάμε για το “υποκείμενο”, δεν εννοούμε πάντα ένα άτομο: εννοούμε ένα μοντέλο εμπρόθετης δράσης και διανοητού, ένα μοντέλο που πολύ συχνά βασίζεται σε αντιλήψεις κυρίαρχης εξουσίας. Στα πιο μύχια επίπεδα, είμαστε κοινωνικοί στρεφόμενοι προς ένα «εσύ» είμαστε εκτός του εαυτού μας, συγκροτούμενοι σε κανονιστικά πρότυπα που προηγούνται από εμάς και μας υπερβαίνουν, παραδομένοι σε ένα σύνολο κανονιστικών προτύπων και σε ένα πεδίο εξουσίας που μας καθορίζουν με θεμελιώδη τρόπο».⁴³

Οι εκτοπίσεις και οι εκτελέσεις θεωρούνταν φυσιολογικές ή ακόμα και ρυθμιστικά στοιχεία όσων επιδιώκουν την ανατροπή του πολιτεύματος κι επιβάλλονταν από τους φορείς της εθνικοφροσύνης. Η έλλειψη σεβασμού στη νομοθετική και δικαστική εξουσία που εμφανώς δεχόταν έλεγχο και σαφή επιρροή από την εκτελεστική διαμόρφωσε συνθήκες υπονόμευσης της δημοκρατίας. Τα κόμματα είχαν κι αυτά μία πολιτική προσωποπαγή και οι πελατειακές σχέσεις ψηφοφόρων και κομμάτων υπονόμειναν το κράτος δικαίου.⁴⁴

Με αυτόν τρόπο δικαιολογήθηκε η ρητορική του εμφυλίου πολέμου και οι πολιτικές διώξεις στη μετεμφυλιακή εποχή, ενώ η εθνικοφροσύνη έγινε το κυρίαρχο αφήγημα για την προστασία της ανεξαρτησίας της χώρας. Η εθνικοφροσύνη εμφανίστηκε ως απότοκο ενδογενών κι εξωτερικών επεμβάσεων και κυρίως ως επίπτωση του φόβου που καλλιέργησε το πολεμικό, εμφυλιακό κλίμα. Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 η εθνικοφροσύνη υπαγόρευε επίσημες και ανεπίσημες

⁴³ Μπάτλερ, Τζ. Ευάλωτη ζωή: Οι δυνάμεις του πένθους και της βίας. Αθήνα: Νήσος, 2009 σ.99

⁴⁴ Δημήτρης Σωτηρόπουλος, *Εθνικές κρίσεις, από τον Ανένδοτο στο δεξιά-αντιδεξιά* (Αθήνα: Καθημερινή, 2019), 14.

πολιτικές, τόσο σε θεσμικό επίπεδο, αφού το σύνταγμα εμφάνιζε πολεμικές, εμφυλιακές εμμονές με τα έκτακτα μέτρα και τις εκτοπίσεις. Οι εμμονές αυτές γίνονταν ακόμα πιο κατανοητές στο επίπεδο κοινωνικών και πολιτικών ελευθεριών, όπου ο διαχωρισμός και ο χρωματισμός των πολιτών συνεχιζόταν εντατικά.⁴⁵

Η αντικομμουνιστική προπαγάνδα συνεχίστηκε για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα στην Ελλάδα και στη Δυτική Γερμανία, ενώ η αμερικανική πολιτισμική και πολιτική διείσδυση ήταν μακροχρόνια, γιατί η αμερικανική παρέμβαση ταυτίστηκε με την εποπτεία της αναδιάρθρωσης των θεσμών και του κράτους.⁴⁶ Ουσιαστικά η εθνοφοροσύνη διαμόρφωσε ένα διττό κι αντικρουόμενο χαρακτήρα που επηρέασε την πολιτική της χώρας. Από τη μία δηλαδή εμφάνισε ένα ξενοφοβικό, εθνικιστικό και ορθόδοξο προφίλ και από την άλλη ένας δυτικό πολιτικό φιλελεύθερο προσανατολισμό, που ώθησε τους πολιτικούς σε τακτικές συμμαχιών με δυτικά κράτη και σε διώξεις πολιτών..⁴⁷

---

⁴⁵ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974)* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1983), 525.

⁴⁶ Παναγιώτης Ήφαιστος, Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.). *Η έναρξη του ψυχρού πολέμου, 1941-1950: Στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;* (Αθήνα: Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2012), 200-204.

⁴⁷ Ιωάννης Στεφανίδης ό.π., 15.

Κεφάλαιο 2^ο: Έντυπος προπαγανδιστικός λόγος

Προβλήθηκε έντονα από τα μεταπολεμικά και μετεμφυλιακά μέσα ενημέρωσης το ιδανικό του «αμιγούς ελληνικού πολιτισμού» και η απειλή που αποτελούσαν για αυτόν τα σλαβικά κομμουνιστικά κράτη. Έτσι οι αριστερές δυνάμεις αντιμετώπιστηκαν συλλήβδην ως βίαιες παρεμβάσεις στο εσωτερικό της χώρας και οι αντιπρόσωποί τους ως εντεταλμένοι πράκτορες του «πανσλαβισμού». Για αυτό τον λόγο, το κράτος χρησιμοποίησε συντηρητικούς διανοούμενους, για να ενδυναμώσει το εθνικό φρόνημα των πολιτών και να προβάλλει τον κίνδυνο της πολιτισμικής άλωσης από τον πανσλαβισμό. Οι εκπρόσωποι της εθνικιστικής προπαγάνδας αντιλαμβάνονταν την ανάγκη του εκσυγχρονισμού της κοινωνίας και της διαφοροποίησής της από τον κομμουνισμό. Για να επιτευχθεί αυτή η ποιοτική αλλαγή επιβαλλόταν να αλλάξουν τα εκπαιδευτικά προγράμματα και να εναρμονιστούν με τις εθνικές αρχές, υπό τον μανδύα ενός εθνικού και κρατικού εκσυγχρονισμού.

Η συνέχιση μίας ιδεολογικής πορείας που ταυτιζόταν με τα ιδανικά της φυλής παρουσιάστηκε στο έργο λογοτεχνών και δημοσιογράφων της εποχής του μεσοπολέμου που ακολούθησαν τις επωδούς της εθνικοφροσύνης. Ένας από αυτούς τους στρατευμένους αντικομμουνιστές ήταν και ο Στρατής Μυριβήλης που ήδη από το 1936 ανέφερε για τη «φυλετική καθαρότητα του έθνους». Σε αυτές τις αναφορές η ελληνική φυλή παρουσιάζεται ως ποιοτικά ανώτερη κι ανόθευτη. Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται : ...«έχουμε μια κοινή πηγή αίματος [...], μιλούμε μία γλώσσα, ζούμε από τρεις χιλιάδες χρόνια πάνω στην ίδιαν ιερή Ελλάδα [...], είμαστε ένας ομοαίμων λαός [...], έχουμε κοινά συμφέροντα, κοινές ευτυχίες και κοινές δυστυχίες». Κι αμέσως προβαίνει σε διαλεκτική αντίθεση με τους Εβραίους: «Δεν είμαστε ένας λαός της διασποράς, ένας λαός χωρίς πατρίδα, χωρίς ψυχικήν στέγασιν, περιφερόμενος με τις βαλίτζες του έτοιμος προς μετοικεσίαν [...] ανάμεσα στους ξένους λαούς».⁴⁸ Συχνά ο αντικομμουνισμός συνοδευόταν και από αντισημιτισμό χωρίς να γίνονται επίσημες πολιτικές αναφορές, αλλά μέσα από εκδόσεις και άρθρα δημοσιογράφων που

---

⁴⁸ Μαρία Μανδαμαδιώτου, «Η φυλή και το έθνος στο δημοσιογραφικό λόγο του Στρατή Μυριβήλη (1914-1949)». *Πρακτικά Πέμπτου Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών*, (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014): 9.

υποστήριζαν με θέρμη αυτή τη θέση, ότι δηλαδή οι κομμουνιστές ήταν απάτριδες και δέχονται εντολές από την εβραϊκή κοινότητα.⁴⁹

Γενικότερα η μεταπολεμική εθnikοφροσύνη φαίνεται να επιδιώκει τη λύτρωση της πατρίδας από όσους επιθυμούν ενεργά την αποδυνάμωση και την αλλοίωση του έθνους, ενώ επικεντρώνεται σε επιλεκτικές δηλώσεις για το αντιστασιακό παρελθόν. Τα πολεμικά και πολιτικά γεγονότα από το 1941 ως το 1945 προβάλλονται επιλεκτικά και αποσιωπούνται τα γεγονότα της συνεργασίας των κατοχικών κυβερνήσεων με τις δυνάμεις κατοχής, καθώς και η αντιστασιακή δράση του ΕΑΜ, γιατί οι κατοχικές ήταν πολιτικά και ιδεολογικά συγγενείς με τις μετεμφυλιακές κυβερνήσεις. Μάλιστα, η δράση των ταγμάτων ασφαλείας, που συνεργάστηκαν με τις κατοχικές δυνάμεις κρίθηκε – μετεμφυλιακά – επωφελής για το έθνος. «Ως απεδείχθη εκ της διαδικασίας, η υπό του Ι. Ράλλη συγκρότησις των Ταγμάτων Ευζώνων δεν απεσκόπει ούτε εις την άσκησιν βίας καθ’ Ελλήνων ένεκα της δράσεως των κατά των Ιταλογερμανών, ούτε εις διέγερσιν εμφυλίου πολέμου, αλλά εις την αποκατάστασιν της δημοσίας τάξεως εν υπαίθρῳ και εις τας πόλεις, ήτις είχεν επικινδύνως διασαλευθή εκ της δράσεως κακοποιών στοιχείων εκτραπέντων εις την κατάλυσιν των αρχών, εις φόνους οργάνων της τάξεως και πολιτών, εμπρησμούς δημοσίων καταστημάτων, κ.λπ. Δια ταύτα ο Ι. Ράλλης και η Κυβέρνησις του απαλλάσσονται ως προς τα Τάγματα Ασφαλείας.»⁵⁰

Για την ενδυνάμωση του αντικομμουνισμού εκδόθηκαν βιβλία, στα οποία οι συγγραφείς τους αναμίγνυαν φιλοσοφικούς και κοινωνιολογικούς όρους, για να υποστηρίξουν το ιδεολόγημα της εθnikοφροσύνης. Στα κείμενά τους τονίζεται ιδιαίτερα η ιδεολογική αντιπαράθεση ελληνισμού και κομμουνισμού και ταυτίζεται ο ελληνισμός με το πνεύμα και τη λογική, ενώ ο κομμουνισμός με τη βία και το αλόγιστο σλαβικό πάθος. Τα επιχειρήματα επενδύονται με φιλοσοφικό μανδύα και μέσα από μία πορεία αντίστιξης καλούν τους αναγνώστες να επιλέξουν στρατόπεδα, γιατί τους «απειλεί» ο κομμουνισμός ως μία «ανατρεπτική πολεμική θεωρία». Ωστόσο παρουσιάζεται μία κάποια διαφοροποίηση της εθnikοφροσύνης με τη μεσοπολεμική νομιμοφροσύνη που αποκτά μία μεταφυσική διάσταση: «[...] Η κομμουνιστική θρυαλλίας ήναψε προκαλεί ήδη κοσμοσειστικές ανατροπές –και απειλεί να παρασύρη την ανθρωπότητα εις παγκόσμιον ανάφλεξιν. Η έκβασις της τιτανίας συγκρούσεως,

⁴⁹ Δημήτρης Μπαχαράς, όπ. 23.

⁵⁰ Δημήτρης Κούλαλης, «Ο «θύρσος» του φασισμού και η Μακρόνησος», *Ημεροδρόμος*, 11 Απριλίου 2019, <https://www.imerodromos.gr/o-thyrsos-toy-fasismoy-kai-i-makronisos/>

μεταξύ του Ελληνισμού και του Κομμουνισμού θ' αποφασίσει περί της τύχης του μέλλοντος και της ανθρωπότητας ...υπό τους οφθαλμούς μας ο Κομμουνισμός –η τρομερώτερα επίθεσις των χθονίων δυνάμεων της ύλης-εκμηδενίζει την ανθρωπίνην προσωπικότητα, αφανίζει υπερτάτας αξίας και πολιτιστικά δημιουργήματα και παρασύρει την ανθρωπότητα εις τας εφιαλτικάς αβύσσους του υλισμού.»⁵¹ Οι θεωρητικοί της εθνικοφροσύνης συσχέτισαν τον ελληνισμό και τον κομμουνισμό, συχνά χρησιμοποιώντας στην ιδεολογική τους φαρέτρα όχι πολιτικούς, αλλά καθαρά φιλοσοφικούς κι αισθητικούς όρους, προβάλλοντας την ανάγκη να διατηρηθεί ο ανθρωποκεντρισμός της Αρχαίας Ελλάδας και αντιπαραβάλλοντας τη συλλογικότητα/μαζικότητα του κομμουνισμού.⁵²

Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος ως πολιτικός αναλυτής αναφέρει ότι ο κομμουνισμός είναι μία υποχθόνια δύναμη κι εχθρεύεται με κάθε τρόπο την ελληνική ανωτερότητα, και θέτει εκτός από την πολιτική και μία μεταφυσική διάσταση. : «[...] ο κομμουνισμός είναι ένας πολιτικός ρομαντισμός. Το προσωπείο κατά θεωρίαν του ρασιοναλισμού και της τεχνικολατρίας, απομίμηση του ευρωπαϊκού 'λόγου' από μέρους έκθαμβων πρωτόγονων ανθρώπων, δεν αλλάζει την ουσία. Η ουσία είναι μεσσιανική, η ψυχολογία είναι μυστικοπαθής στον κομμουνισμό και τις ρίζες του τις εκτρέφει το σλαβικό πάθος. Στο πολιτικό πεδίο ο κομμουνισμός καθιερώνει ως κίνητρο τον εωσφορισμό», ενώ σε άλλο σημείο αναφέρει «ότι ποτέ δεν ετέθηκε τόσο απόλυτα η λογική και η επιστήμη στην υπηρεσία του πάθους, του μυστικοπαθούς οραματισμού και γενικά 'άλογων' ροπών της ψυχής». Έτσι, η εργαλειοποίηση του λόγου από τα πάθη μπορεί να μας δώσει τον ακόλουθο, πυκνό ορισμό του κομμουνισμού ως την «έλλογη οργάνωση της σλαβικής μυστικοπάθειας.»⁵³

Εύλογα η ζωή στην ΕΣΣΔ και σε άλλες ανατολικές χώρες παρουσιάζεται ζοφερή. Σε πολλά κείμενα εφημερίδων παρουσιάζεται η καθημερινότητα στην ΕΣΣΔ με τα πιο μελανά χρώματα και είναι εμφανής η εκμετάλλευση του λαού από το κομμουνιστικό κόμμα, το οποίο για τους οπαδούς του εξασφάλιζε πάντοτε μία προνομιακή μεταχείριση. Σε άρθρο που παρατίθεται παρακάτω (βλ. **Εικόνα 1**) παρουσιάζονται – με τρόπο σεξιστικό – οι εντυπώσεις ενός ξένου αρθρογράφου που

⁵¹ Ελευθέριος Πρόκος, *Ελληνισμός και Κομμουνισμός* (Αθήνα, 1954), 24.

⁵² Στρατής Μπουρνάζος, ό.π.,10.

⁵³ Μόσχος Μορφακίδης-Φυλακτός, Παναγιώτα Δ. Παπαδοπούλου, Δημήτρης Αγγελής (επιμ.), *Κωνσταντίνος Τσάτσος: Φιλόσοφος, συγγραφέας, πολιτικός* (Αθήνα: [Εταιρεία Φίλων Κωνσταντίνου και Ιωάννης Τσάτσου](#), 2010), 450.

απορεί για το γεγονός της φυλετικής ισότητας ανδρών και γυναικών, συγκρίνοντας ταυτόχρονα την αγοραστική δύναμη του μέσου σοβιετικού ανθρώπου, που ήταν μηδαμινή και τον ωθούσε σε πράξεις υποτέλειας. Παρουσιάζεται το φαινόμενο ενός παρασιτικού κρατικού μηχανισμού και οι προσπάθειες των ατόμων να ξεφύγουν από την πανταχού παρούσα κρατική επιρροή, απομυζώντας τους τουρίστες, που ως δυτικοί ζούσαν καλύτερα. Ακόμα διαγράφεται το φαινόμενο των παρακολουθήσεων και της κρατικής προπαγάνδας που μπορούσε να παρέμβει και στις πιο απλές καθημερινές δοσοληψίες, όπως αυτή του κουρέματος. Έτσι η έμφυλη ταυτότητα διαπλέκεται με την πολιτική, ενώ η εργασία των γυναικών εμφανίζεται ως αποτέλεσμα ιδεολογικής παρακμής. Το σώμα-φορέας των διακριτικών χαρακτηριστικών του φύλου, της φυλής, της κοινωνικής τάξης, της εθνικότητας, της σεξουαλικότητας υπόκειται σε ερμηνείες και αξιολογήσεις, προκειμένου να ενταχθεί στην κατηγορία του «εμείς» ή του «άλλου».⁵⁴ Στην κοινωνία της εθνοφροσύνης η ανεξαρτησία των γυναικών φάνταζε παράταιρη, παρακμιακή, αφού θα προκαλούσε κλονισμό της οικογένειας. Οι πολίτες της ΕΣΣΔ παρουσιάζονται να δείχνουν νομοταγείς, αν και πάντοτε έτοιμοι να στραφούν στη μαύρη αγορά, για να κερδοσκοπήσουν με κάθε μέσο. Ενδιαφέρον είναι ότι οι συνθήκες ισότητας που επικρατούσαν στην ΕΣΣΔ παρωδούνται και η πρωταγωνίστρια αν και χειραφετημένη, προβάλλεται με την περσόνα της μοιραίας. Η εικόνα του Στάλιν εμφανίζεται ως προμελετημένη κι ελεγχόμενη από την κρατική προπαγάνδα, γεγονός που υπονοείται μέσα από την κατασκευή της δημόσιας εικόνας του (εφημερίδα «Εμπρός», 26 Μαΐου 1956).

Προωθήθηκαν συγκρινόμενες οι πολιτικές -στρατιωτικές κινήσεις των δύο στρατοπέδων. Τονίζεται η απειλή ενός παγκοσμίου πολέμου με τα όπλα της εποχής με τη διαβεβαίωση ότι οι ΗΠΑ διαθέτουν την απόλυτη υπεροπλία. Η ΕΣΣΔ παρουσιάζεται ως μία απόλυτη στρατοκρατία που διαφεντεύεται από τυράννους (βλ. **Σφάλμα! Το ρχείο προέλευσης της αναφοράς δεν βρέθηκε.**), που αλλάζουν όνομα όχι τακτική – έτσι κι ο Κρούτσεφ παρομοιάζεται με το Στάλιν (εφημερίδα «Εμπρός» 30 Νοεμβρίου 1957. Παράλληλα υπογραμμίζονται τα οφέλη στην εσωτερική και στην εξωτερική πολιτική από την κυριαρχία του αμερικανικού τρόπου ζωής και πολιτικής. Ο Μουζέλης αναφέρει ότι η αμερικανική επίδραση μέσω του σχεδίου Μάρσαλ προκαλούσε τη σταθερή εξάρτηση της Ελλάδας και την αποστολή του επιτηρητή των συμφερόντων

---

⁵⁴ Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Περί θανάτου* (Αθήνα: Νήσος, 2008), 13.

του είχε η αστική τάξη και τα κόμματα που θεωρούσαν εύλογη κι ευκαταία την ξένη παρέμβαση.⁵⁵ Επιπλέον προβάλλεται η διάθεση απόσχισης από την πολιτική του κομμουνισμού και οι βίαιες παρεμβάσεις της ΕΣΣΔ στα άλλα κράτη, για να αποδειχθεί από την τρέχουσα ιστορική πραγματικότητα ότι ανάλογα φαινόμενα αυταρχισμού και τυραννίας θα μπορούσαν να υλοποιηθούν με την υποθετική κυριαρχία των αριστερών συνασπισμών. Ο κομμουνισμός παρουσιάζεται ναζισμός και οι ΗΠΑ εγγυητές της ελευθερίας.

Στο άρθρο με τον τίτλο *ο κομμουνισμός* (εφημερίδα «Ελευθερία», 5 Μαΐου 1950) εμφανίζονται όλες οι ιδεολογικές παράμετροι της εθνοφοροσύνης (βλ. Εικόνα 3). Ο κομμουνισμός παρουσιάζεται ως παγκόσμιο κίνημα επαναστατικό και συνωμοτικό που αλλού μπόρεσε να επιβληθεί, ενώ σε χώρες, όπως η Γερμανία και η Ελλάδα απέτυχε, παρόλο που είχαν επιτελεστεί οι γνωστοί τρεις γύροι κατάληψης της εξουσίας. Αν κι εμφανίζεται καθυποταγμένος, χρειαζόταν επαγρύπνηση από την κρατική μηχανή, γιατί υπήρχε οργάνωση κι αυστηρή στοχοθεσία. Η εξαθλίωση μεγάλου ποσοστού του πληθυσμού ήταν ένα ακόμα στοιχείο που οδήγησε πολλούς στον κομμουνισμό. Κι εδώ για λόγους φιλοσοφικής κοσμοθεωρίας, αφού ο Έλληνας θέλει την υπεροχή κι έχει την τάση να ξεχωρίζει από το πλήθος, κάτι που έρχεται σε διαλεκτική αντίθεση με τη μαζικότητα και την κολεκτιβοποίηση του κομμουνισμού, που ταιριάζει περισσότερο σε άλλους. Για αυτό κι επιβάλλεται να αποδυναμώσουν το δίκτυο των κατασκόπων, να εξυγιάνουν το στράτευμα και να στραφούν σε έργα κοινωνικής πολιτικής άμεσα, για να αποσοβήσουν τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Στόχος πρέπει να είναι η διατήρηση του κομμουνισμού σε καχεκτικά ποσοστά στη χώρα και αυτό για να απομακρυνθεί η πιθανότητα ενός τέταρτου γύρου, δηλαδή μίας αναζωπύρωσης του εμφυλίου με σκοπό την κατάκτηση της εξουσίας από τις κομμουνιστικές δυνάμεις.

Έτσι επιτείνεται η έννοια της απειλής από τον κομμουνιστικό κίνδυνο και από τους προασπιστές του που δρουν ως κατάσκοποι. (βλ. Εικόνα 4). Αντίστοιχα εξυμνείται ο τρόπος ζωής στις δυτικές κοινωνίες, ενώ παρουσιάζεται ως τυραννική η ζωή στις ανατολικές. Ανάλογα και με έμμεσο τρόπο υποδηλώνεται ο κίνδυνος της ηθικής κατάρπτωσης και του οικονομικού μαρασμού, αν επικρατήσουν οι αριστερές δυνάμεις. Οι μαρτυρίες αυτές συχνά έχουν τον χαρακτήρα των προσωπικών αναφορών από

---

⁵⁵ Δημήτρης Σωτηρόπουλος, ό.π., 12.

ξένους κομμουνιστές ή από επαναπατρισμούς πρώην ανταρτών, γεγονός που προσφέρει αίσθηση αληθοφάνειας, παρόλο που η Ελλάδα τη δεκαετία του 1950 κρατούσε κλειστά τα σύνορά της για τους μετανοηθέντες αριστερούς. Ενδιαφέρον στοιχείο είναι και η προσπάθεια του δημοσιογράφου να παρουσιάζει ως διχασμένο και αδύναμο το ΚΚΕ, ενώ προβάλλεται ως επιθυμία όλων ο επαναπατρισμός στην Ελλάδα. Οι ανώνυμοι τέως συμμορίτες που επαναπατρίζονται αποκτούν πλέον ελληνική ταυτότητα, κατονομάζονται και τονίζεται η διδασκαλική τους ιδιότητα, ενώ αντίθετα με την προηγούμενη ανθελληνική κομμουνιστική τους δράση έχαναν την ελληνική τους ταυτότητα ως ξένοι πράκτορες. Μάλιστα ο αριστερός 'κόσμος παρουσιάζεται πάντα ετεροκαθοριζόμενος και διχασμένος, ενώ οι κάτοικοι των χωρών με σοσιαλισμό εμφανίζονται ως εγκλωβισμένοι σε μία κατάσταση δυσάρεστη.

Οι δημοσιογραφικές καταγγελίες περιγράφουν τη βάνανση συμπεριφορά των κομμουνιστών και είναι συχνές οι αναλογίες του κομμουνισμού και του ναζισμού ως δύο απόλυτες και σχεδόν αιμοσταγείς δράσεις. Οι ζοφερές αυτές αφηγήσεις διανθίζονται με στατιστικές αναφορές που αποδεικνύουν την ισχυρή αγοραστική δύναμη του καταπιεσμένου από το καθεστώς εργάτη και την εκτεταμένη διαφθορά του καθεστώτος που στήριζε τη δύναμή του στην τακτική της εξαίρεσης, στην άσκηση βίας και στην απειλή. Τα βασανιστήρια παρουσιάζονται με γλαφυρή διάθεση, με σκοπό τον εκφοβισμό του αναγνωστικού κοινού από την ενδεχόμενη επικράτηση του κομμουνισμού και τη διθυραμβική παρουσίαση της γαλανής Ελλάδας που απειλείται από τον κομμουνιστικό κίνδυνο.

Στα σχεδόν μυθιστορηματικά άρθρα παρουσιάζονται σχεδόν πάντοτε οι χώρες με κομμουνιστικά καθεστάτα ως απόλυτα αυταρχικά κράτη που καταπιέζουν τους πολίτες τους και οι οποίοι σκαρφίζονται για την επιβίωσή τους κάθε μέτρο και μέσο. Αυτές οι μαρτυρίες που επιδιώκεται να εμφανίζονται ως αυθόρμητες καταγραφές είχαν στόχο να παρουσιάσουν τους κινδύνους του κομμουνισμού άρα και την ανάγκη επαγρύπνησης από το σλαβικό κομμουνιστικό εχθρό. Οι πολίτες των κρατών αυτών εμφανίζονται ως θύματα ενός ολοκληρωτικού συστήματος, ενώ φανερό ήταν και η διαφθορά των στελεχών του κομμουνιστικού κόμματος που δρούσε με απολυταρχικό τρόπο. Η περιγραφή των βασανιστηρίων και των εξευτελισμών καταδεικνύει και τη διαφθορά του κομμουνιστικού συστήματος που θυματοποιούσε τους πολίτες και κατεύθυνε τη δράση τους, οπότε διαβάζοντας αυτές τις δημοσιογραφικές αναφορές

κάποιος θα θεωρούσε πως μπορεί να βίωνε παρόμοια απειλή αν γινόταν καθεστωτική αλλαγή.

Με τον ίδιο τρόπο και στην Ελλάδα ήταν πολύ συχνές οι προβολές των θυμάτων του κομμουνισμού σε δικαστικούς, στρατιωτικούς και πολιτικούς χώρους που εκδήλωναν ότι έχουν εξαπατηθεί και πως η εμπειρία του κομμουνισμού ήταν για αυτούς «απογοητευτική». Και στις αναφορές στον ελληνικό χώρο υπήρχε σαφής διαχωρισμός της ηγεσίας από την κομματική βάση- το επιτελείο αποφάσιζε κι εκτελούσε χωρίς να υπολογίζει τις ανθρώπινες ζωές και με αगाστή σύμπνοια με βαλκανικές δυνάμεις που απειλούσαν διαχρονικά τη χώρα. Η χρήση εισαγωγικών που ανήκουν στα σχολιαστικά σημεία στίξης λειτουργούν υπονομευτικά κι ειρωνικά, ενώ οι μεταφορές και το ασύνδετο σχήμα ενισχύουν τη δραματικότητα του λόγου.⁵⁶

-Τι είδες στα «Λεύτερα βουνά», ρώτησε ο βασιλικός επίτροπος;

-Πήγα να ιδώ στρατό, το «δημοκρατικό στρατό». Και είδα παιδιά γυμνά, ξυπόλυτα, νηστικά, ψειριασμένα Έκείνο που μου έκανε περισσότερη εντύπωση ήταν κάτι δηλώσεις του Δημητρώφ ότι η Μακεδονία και η Θράκη είναι κάλοι στα πόδια της Ελλάδας και πρέπει να αποκοπούν, για να ευμερήση η Ελλάς

-Τι σας έλεγαν οι μεγάλοι καπεταναίοι; Ξαναρώτησε ο Βασιλικός επίτροπος

-Μας έλεγαν πάντοτε: σε λίγο σε πολύ λίγο καιρό, θα κατέβουμε στη Θεσσαλονίκη με τη βοήθειαν των Βουλγάρων και των Σέρβων. Και τότε θα τα έχουμε όλα ιδικά μας...

.....εκείνο που μ' έκανε να φύγω από την οργάνωσι, είπε, είναι γιατί ήξερα γιατί το κόμμα τα θέλει τα όπλα που εγώ μάζευα και φύλαγα. Τα ήθελε, για να δολοφονήσουν φιλήσυχους πολίτας, όπως ο κ. Σπαθάρης και να κάμουν επανάσταση με αποτέλεσμα να παραχωρηθή η Μακεδονία εις τους Βουλγάρους. Αυτά, βέβαια, δεν μας τάλεγαν φανερά και ξεκάθαρα. Μας έλεγαν ότι θέλουν αυτοδιοίκηση για τις μειονότητες, ότι η Μακεδονία είναι ελληνική αποικία, ότι δεν είναι ελληνική και άλλα. Τον καιρό εκείνο έγιναν και οι δηλώσεις του Δημητρώφ. Εγώ ερώτησα τότε: τι θέση παίρνει το κόμμα

---

⁵⁶ Γεώργιος Μόδης, *ό.π.*, 21,80.

στο ζήτημα αυτό; Μου απάντησαν τι σε νοιάζει; Ξαναρώτησα άλλη φορά. Μου είπαν: ζητούν οι Βούλγαροι, για να μη ζητούμε εμείς. Κάνουν πολιτική. Τέλος επειδή δεν τους άφηνα ησύχους και ξαναρώτησα Τρίτη φορά μου απήντησε ο Βασβανάς της επιτροπής πόλης από μέρους της ...Άκου, Θύμιο. Οι Βούλγαροι είναι κομμουνιστές. Αν έλθουν στη Μακεδονία, θα μας απαλλάξουν από τον κόπο να την κομμουνιστοποιήσουμε εμείς. Θα κάνουμε λιγότερη δουλειά...

Ο «εκ Βορρά κίνδυνος» ήταν ο πλέον εύσχημος τρόπος, για να υπάρχουν ερμητικά κλειστά σύνορα μεταξύ της Ελλάδας και των γειτονικών χωρών, ενώ ανάλογα διχαστικές ήταν και οι πολιτικές αντιλήψεις της εθνοφροσύνης, που οι οπαδοί της υποστήριζαν τη μοναδικότητα και το μεγαλείο της ελληνικής φυλής απέναντι στο σλαβικό μυστικισμό. Πλέον οι πολιτικές αντιλήψεις αποκτούν μεταφυσικές αντιλήψεις κι επενδύονται με ιστορικές, βιολογικές ή ψευδο-ιστορικές αναφορές.⁵⁷ Ο Σπύρος Μελάς θριαμβολογεί: «Καμμιά συγγένεια αίματος που να δείχνει δεν υπάρχει μεταξύ Ελλήνων και Σερβοκρατών, Ελλήνων και Βουλγάρων, Ελλήνων και Τούρκων, Ελλήνων και Ιταλών. Το ελληνικό αίμα δεν συγγενεύει με το αίμα κανενός γειτονικού λαού.»⁵⁸ Οι Έλληνες δεν θα μπορούσαν να είναι κομμουνιστές και αν ήταν κομμουνιστές δεν θα ήταν Έλληνες-όσοι πάλι είχαν φύγει, δεν ήταν δυνατό να τους επιτραπεί η επάνοδός κάτω από τον κίνδυνο της απειλής από το συγχρωτισμό των Ελλήνων με ανθελληνικά στοιχεία.

Η ΕΣΣΔ εμφανίζεται ως πολεμοχάρη δύναμη που απειλεί την παγκόσμια ειρήνη, ενώ οι ΗΠΑ ως ο ειρηνοποιός που μεσολαβεί για την αποφυγή των εντάσεων και των συγκρούσεων σε παγκόσμια κλίμακα κι ως ο εγγυητής από τον επεκτατισμό της ΕΣΣΔ που δεν τολμούσε να αντιταχθεί στην ατομική υπεροπλία των ΗΠΑ (**Εικόνα 5**). Έμμεσα ενισχυόταν με κάθε τρόπο το ιδεολόγημα ότι, για να υπερασπιστεί τα κυριαρχικά της συμφέροντα μία αδύναμη χώρα, όπως η Ελλάδα και για να ευημερήσει, επιβαλλόταν να ακολουθήσει την πολιτική των ΗΠΑ (εφημερίδα «Ελευθερία», 24 Ιανουαρίου 1955 – βλ. **Εικόνα 6**). Παρουσιάζονται οι διπλωματικές πρωτοβουλίες των ΗΠΑ με σκοπό την ειρήνευση σε όλο τον κόσμο και η πεισματική άρνηση της ΕΣΣΔ να συνεργαστεί και η διατήρηση από μέρους της ενός σκληρού απομονωτισμού.

⁵⁷ Στρατής Μπουρνάζος, ό.π., 14.

⁵⁸ Σπύρος Μελάς, «Η ιδιοτυπία του ελληνικού έθνους», *Ελληνική Δημιουργία*, 25, 15 Φεβρουαρίου 1949.

Επιπρόσθετα παρουσιάζεται έμμεσα ότι η ΕΣΣΔ παρέχει καταφύγιο σε ναζιστές οικονομολόγους, άρα γίνεται ξανά επίκληση στο επιχείρημα ότι ο κομμουνισμός χρησιμοποιεί φασιστικές μεθόδους, όπως ο ναζισμός και για αυτό χρειάζεται η διεθνής κοινότητα να τον καταδικάσει, ενώ μόνο ο φόβος των αντιποίνων ήταν αυτός που θα απέτρεπε μία ακόμα πολεμική αναμέτρηση των δύο συνασπισμών. Εκτός, όμως, από την έμμεση αντιπαράθεση των δύο στρατοπέδων που μεταφραζόταν μέσα από ένα κυνήγι εντυπώσεων και στρατιωτικών εξοπλισμών παρουσιάζεται η ανάγκη για τους αναγνώστες να ακολουθήσουν την αμερικανική πολιτική, γιατί παρουσιαζόταν η Αμερική ως εγγυήτρια των ελληνικών συμφερόντων ακόμα και στη Μέση Ανατολή. Από την άλλη μεριά η πρόσδεση της Ελλάδας στο δόγμα Αϊνζεχάουερ διαμόρφωνε νέες ευαίσθητες ισορροπίες που, όπως ανέφερε η ανταπόκριση της Μόσχας απειλούσε ακόμα και την ύπαρξη και περιουσία των Αιγυπτιακών Ελλήνων, καθώς και το ζήτημα της Κύπρου.

Όπως παρουσιάζεται στο άρθρο της εφημερίδας («Ελευθερία», 10 Μαΐου 1958), το ΚΚΕ παρουσιάζεται να έχει μία διχασμένη πολιτική, καθώς κι έλλειψη εμπιστοσύνης στους κρατικούς θεσμούς – ακόμα και στο θέμα των εκλογών – αφού τους θεωρεί όλους παλλαϊκό μέτωπο των μοναρχο-φασιστών (βλ. **Εικόνα 7**). Την περίοδο αυτή που το ίδιο λειτουργεί παράνομα και διευθύνει τις εργασίες του από το εξωτερικό, παρακολουθώντας τις πολιτικές εξελίξεις που το παραγκωνίζουν, ενώ το ίδιο επιδιώκει να συγκρατήσει την προηγούμενη αίγλη του, υποσχόμενο ελευθερία, αναλογικό εκλογικό σύστημα κι αρνούμενο να συνεργαστεί με πολιτικές δυνάμεις, αποκαλώντας τους, ψευδοδημοκράτες. Όλο αυτό το έργο της πολιτικής υποκίνησης ενορχηστρώνεται από τις στρατιωτικές δυνάμεις της Αμερικής και συγκεκριμένα από το στρατηγό Τζέκινς, που κατονομάζεται ως τρομοκράτης. Η εφημερίδα υιοθετεί την επίσημη κρατική γραμμή και οι εκπρόσωποι του ΚΚΕ παρουσιάζονται ως όργανα της Κόμινφορμ, τα οποία επιδιώκουν την ετεροκατεύθυνση των υποστηρικτών τους, επιβάλλοντας την κομματική γραμμή, αφού όλοι (ακόμα κι όσοι εκπρόσωποι, όπως ο Σβώλος και ο Σοφιανόπουλος που θεωρούνται ηπιότεροι) γίνονται οι κυματοθραύστες του λαϊκού αγώνα και καπηλεύονται το δυναμισμό του. Η χρήση εισαγωγικών που ως σχολιαστικό σημείο στίξης υπονομεύει την αξιοπιστία των λεγομένων και η άμεση αναφορά του δημοσιεύματος ως συκοφαντικού θέτει τους αναγνώστες ενώπιον των ευθυνών τους, οι οποίοι πρέπει να ψηφίσουν νόμιμους εκπροσώπους του ελληνικού κοινοβουλίου κι όχι ξένους κατασκόπους της Κομινφόρμ. Η αύξηση του ποσοστού της

ΕΔΑ στις εκλογές οδηγούσε τους κυβερνητικούς παράγοντες στην ανάληψη μέτρων και κρινόταν απαραίτητο να παρουσιαστεί ότι η δράση των κομμουνιστών ήταν ξενόφερτη και οι ίδιοι έβρισκαν υποστηρικτές στους πολιτικούς της ΕΔΑ.

Το ίδιο κλίμα επικράτησε και στο χώρο του κέντρου. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει η Παπαδημητρίου, ο Γ. Παπανδρέου συνυπέγραφε ένα άρθρο της εφημερίδας «Η Καθημερινή» (15 Ιανουαρίου 1956) που ανέφερε ότι η ψήφος των «τιμίων Ελλήνων» θα διαλύσει το «Μέτωπον της Μόσχας» και πως «ο Δούρειος Ίππος δεν θα περάσει τα εθνικά τείχη», ενώ πρόσθετε ότι το ΚΚΕ και οι συνοδοιπόροι του θα πρέπει να τεθούν αυτομάτως εκτός των ορίων εθνικής πολιτικής νομιμότητας, δεδομένου ότι το κόμμα αυτό «υπήρξε κόμμα εθνικής προδοσίας και εγκλήματος».⁵⁹ Γενικότερα η εθνοφοροσύνη, που υιοθετήθηκε από την πλειονότητα, ήταν το κράμα μίας ιδεολογικής ζύμωσης φόβου για ένα επερχόμενο νέο κύκλο κατάληψης της εξουσίας από τους κομμουνιστές και προσδοκιών για μία ιδεολογική και πολιτική ευθυγράμμιση με την κατεύθυνση των δυτικών δημοκρατιών.

---

⁵⁹ Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Το ακροδεξιό κίνημα στην Ελλάδα, 1936-1949: Καταβολές, συνέχειες και ασυνέχειες», Στο *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη δικτατορία στον Εμφύλιο – Τομές και συνέχειες*, επιμ. Χάγκεν Φλάισερ, (Αθήνα: Καστανιώτη, 2003), 239.

Κεφάλαιο 3^ο: Πολιτικές δίωξης και κοινοβουλευτισμός.

Η δεκαετία του 1950 χαρακτηριζόταν διεθνώς από τις ψυχροπολεμικές τακτικές των δύο στρατοπέδων. Η πολεμική αντιπαράθεση των δύο συνασπισμών του δυτικού και του ανατολικού έλαβε διεθνείς διαστάσεις, αφού κάθε συνασπισμός υπολόγιζε και δέσμευε οπαδούς και αντιπάλους στη σκακιέρα των εθνών. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος επέφερε και την πτώση της ευρωπαϊκής εξουσίας στις αποικίες που ζητούσαν πλέον την ανεξαρτησία τους. Οι διαφορές των δύο στρατοπέδων που παρουσιάζονταν αγεφύρωτες διαμόρφωσαν και δύο αντίστοιχες κοσμοθεωρίες, που έρχονταν πάντοτε σε διαλεκτική αντιπαράθεση. Η κρίση αυτή δεν έλαβε ποτέ τη μορφή μίας άμεσης πολεμικής αντιπαράθεσης, παρόλο που ήταν υπαρκτές οι πολιτικές κρίσεις και η αμοιβαία καχυποψία κι εκφράστηκαν περισσότερο ως αντικαπιταλισμός και αντικομμουνισμός στην πολιτική όλων των χωρών και μέσα από περιφερειακές εμπόλεμες ενέργειες, όπως αυτές στην Ελλάδα, στην Κορέα, στο Βιετνάμ.⁶⁰

Άλλωστε το δόγμα του MAD (Mutually Assured Destruction), που στηριζόταν στην ολοένα και πιο εντατική κούρσα των πυρηνικών εξοπλισμών, ήταν αυτό που ουσιαστικά οδήγησε στην αποσόβηση του πυρηνικού ολέθρου, αν και πάντοτε στο συλλογικό υποσυνείδητο παρέμεινε ως δυνατότητα πλήρους καταστροφής του πολιτισμού.⁶¹ Μάλιστα υποστηρίχθηκε πως ο ψυχρός πόλεμος που παρουσιαζόταν ως η ιδεολογική αντιπαράθεση του ελεύθερου κόσμου και του ολοκληρωτισμού ήταν ουσιαστικά το προστατευτικό σύστημα που βοήθούσε στην ύπαρξη και επιβίωση του πιο αδύναμου συνασπισμού, του κομμουνιστικού μετώπου. Αυτό συνέβη, γιατί οι χώρες που λειτουργούσαν στον ανατολικό συνασπισμό παρέμεναν σχεδόν ανεπηρέαστες από τις οικονομικές εξελίξεις του καπιταλισμού, αφού λειτουργούσαν με κλειστή κρατική οικονομία. Αργότερα με το σταδιακό άνοιγμα των αγορών τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 οδηγήθηκαν σε ύφεση, οπότε υποστηρίζεται ότι η ΕΣΣΔ παρήκμασε όχι εξαιτίας της αντιπαράθεσης, αλλά της ύφεσης.⁶²

---

⁶⁰ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην Ιστορία του Μεταπολεμικού κόσμου* (Αθήνα: Πατάκης, 2006), 39-45.

⁶¹ Eric Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων* (Αθήνα: Θεμέλιο, 2003), 290, 295.

⁶² Eric Hobsbawm, *ό.π.*, 322.

Η σφοδρότητα του ελληνικού εμφυλίου πολέμου ώθησε τους μελετητές να τον αποκαλέσουν πρώτο θερμό πόλεμο του Ψυχρού πολέμου, ενώ η ιδεολογική του αντιπαράθεση συνεχίστηκε απρόσκοπτα στην επόμενη δεκαετία. Οι κομμουνιστικές ιδέες παρουσιάζονταν πως ήταν σε αντιπαράθεση με το σύστημα της φιλελεύθερης Δημοκρατίας, ενώ η ανάμιξη των δυτικών συνασπισμών στα εσωτερικά της χώρας συνεχιζόταν, έτσι ώστε η εσωτερική πολιτική του κράτους να ευθυγραμμίζεται με τις ξένες κρατικές επιταγές. Το ζήτημα του εμφυλίου πολέμου αποκτά έτσι την έννοια του πολιτισμικού τραύματος, αφού δεν αφορά πλέον μόνο μία σταθερά παγιωμένη κατάσταση του παρελθόντος, αλλά μία διαρκώς ανοιχτή σε διαπραγματεύσεις κι έννοιες διαδικασία, όπου απευθύνονται αιτιάσεις σε κάθε πλευρά, που θεωρεί τον εαυτό της αδικημένο από την ιστορία ή ανεπιθύμητο από τον κρατικό μηχανισμό. Το κλίμα της πόλωσης μεταφέρεται στη μετεμφυλιακή εποχή και για πολλές γενιές ακόμη, όπως αποδεικνύει η ιστορική πραγματικότητα, που διχάζεται σε νικητές και ηττημένους, σε εθνικόφρονες και συμμορίτες.⁶³ Όπως λέει και η Δραγώνα (2005)⁶⁴ δεν είναι απαραίτητο να έχουν βιώσει όλοι προσωπικά τα γεγονότα, γιατί όλοι έστω κι ακούσια εμπλέκονται στην επιλεκτική συλλογική μνήμη.

Οι «ουδέτεροι» μηχανισμοί, που είχαν οικονομική εξάρτηση κυρίως από την ατλαντική υπερδύναμη, (UNNRA, Ερυθρός Σταυρός κλπ.), υποστήριζαν ότι στην Ελλάδα δεν διαδραματίστηκε ένας εμφύλιος πόλεμος, αλλά υπήρξε δραστηριότητα ένοπλων ομάδων, που διέπραξαν εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου. Για τους συμμάχους της δεξιάς, Αμερική και Μεγάλη Βρετανία κυρίως ο εμφύλιος πόλεμος υπήρξε μια διασυνοριακή διένεξη, που προκλήθηκε από επέμβαση των γειτονικών κρατών, ήταν δηλαδή μια διασυνοριακή διαφορά Έτσι, η δράση των μαχητών του ΔΣΕ αντιμετωπίστηκε από τις δεξιές και κεντροδεξιές ελληνικές κυβερνήσεις με βάση το ελληνικό και όχι το διεθνές δίκαιο.⁶⁵

Οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις, για τη δίωξη όσων θεωρούνταν αριστεροί βασίστηκαν στη σχετική νομοθεσία του μεσοπολέμου. Η Αμερική θεωρούσε

---

⁶³ Νίκος Δεμερτζής και Βίκτωρ Ρουδομέτοφ. «Πολιτισμικό τραύμα: Μια προβληματική της πολιτισμικής κοινωνιολογίας.» *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 28, (2011): 1.

⁶⁴ Νίκος Δεμερτζής, Ελένη Πασχαλούδη και Γιώργος Αντωνίου, ό.π. 32-33.

⁶⁵ Νικόλαος Α. Ζάκος, «Διεθνές δίκαιο και εμφύλιοι πόλεμοι: Η περίπτωση του Ελληνικού Ζητήματος», Στο *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Ιωάννης Μουρέλος και Ιάκωβος Μιχαηλίδης (επιμ.), (Αθήνα: ΙΜΧΑ-Ελληνικά Γράμματα, 2007), 33-56

απαραίτητη την παρέμβαση της στο εσωτερικό της χώρας. «Η δυναμική αυτή παρέμβαση της Αμερικής στην εσωτερική πολιτική της χώρας ανάγεται από την εποχή του 1946 και μετά, αφού οι ΗΠΑ θεώρησαν ότι ο χώρος της Μεσογείου θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ανάχωμα στην τουρκο-σοβιετική προσέγγιση που επιδίωκε η ΕΣΣΔ. Έτσι και ο Τρούμαν υποστήριξε ότι η Ελλάδα έπρεπε να απομακρυνθεί από τη σφαίρα επιρροής της ΕΣΣΔ, παρόλο που στην πραγματικότητα με τη συμφωνία του Πότσδαμ είχαν διαγραφεί οι άξονες επιρροής των δύο κόσμων. Με αυτόν τον τρόπο υποστηρίχθηκε η οικονομική υποστήριξη και η πολιτική επιρροή των ΗΠΑ στη χώρα. Η οικονομική βοήθεια συνοδεύτηκε με την αποστολή ειδικών για την οικονομική ανόρθωση της χώρας που δεν περιορίζονταν σε συμβουλευτικό ρόλο, αλλά επιδίωκαν τη θεσμική τους αναβάθμιση σε θέσεις – κλειδιά για τη δημόσια λειτουργία του κράτους, όπως η Νομισματική Επιτροπή και η Διοίκηση Εξωτερικού εμπορίου. Στην έκθεση Porter το 1947 αναγνωριζόταν ότι η παρέμβαση αυτή δεν συμφωνούσε με τις αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά κανείς δεν διαφώνησε από τους εκπροσώπους της ελληνικής βουλής και θεωρήθηκε ρεαλιστική πολιτική. Αντίστοιχες θέσεις εκφράστηκαν και από την αγγλική πολιτική που θεωρούσε ότι η χώρα θα μπορούσε να θεωρηθεί ακόμα και βρετανική αποικία, γιατί με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να ελεγχθεί καλύτερα οικονομικά και πολιτικά, σύμφωνα τουλάχιστον με την πρόταση του βρετανού πρεσβευτή R.Leeper»⁶⁶

Μάλιστα η πολιτική αυτή των παροχών που συνδυαζόταν με μία ευθυγράμμιση με την πολιτική των ΗΠΑ εκφράστηκε και πιο πρώιμα, γεγονός που οδήγησε σε μία πολιτική παροχών και δεσμεύσεων μέσα από το δόγμα Τρούμαν. Το Φεβρουάριο του 1946 από τον Κέναν, Αμερικανό διπλωμάτη στη Μόσχα, υποστηρίχθηκε ότι η σοβιετική απειλή θα αποδυναμωθεί όχι στρατιωτικά, αλλά με την ενίσχυση αντισταθμιστικών πολιτικών κέντρων σε άλλες χώρες, οι οποίες θα υιοθετούσαν το αμερικανικό μοντέλο πολιτικής δράσης.⁶⁷

Μάλιστα το ελληνικό κράτος δεν δίστασε να προσφύγει στον ΟΗΕ το Δεκέμβριο του 1946 και να υποδείξει ως υπεύθυνες για τον εμφύλιο τις γειτονικές χώρες:

---

⁶⁶ Πολυμέρης Βόγλης, *Ο πειρασμός της αυτοκρατορίας* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2006), 116-117.

⁶⁷ Λυκούργος Κουρκουβέλας, «Το «Μακρύ Τηλεγράφημα» του 1946», *Καθημερινή*, 4 Νοεμβρίου 2011, <https://www.kathimerini.gr/world/436476/to-makry-tilegrafima-toy-1946/>

Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία και Αλβανία, με την έννοια ότι το κράτος προσπαθεί να αμυνθεί απέναντι σε γείτονες που το επιβουλεύονται.⁶⁸

Ήδη από τον Ιανουάριο του 1949 οι στρατιωτικές δυνάμεις υπερεπεβίβαζαν των πολιτικών δυνάμεων και ο αρχιστράτηγος συγκέντρωνε υπερεξουσίες, όπως το κλείσιμο της βουλής για 4 μήνες.⁶⁹ Ο στρατός και οι κυβερνητικές δυνάμεις είχαν εκπονήσει σχέδιο εκκένωσης των ορεινών περιοχών. Σκοπός ήταν να συγκεντρωθούν όσο το δυνατόν περισσότεροι «ανταρτόπληκτοι» και «συμμοριόπληκτοι» στα αστικά κέντρα για το μεγαλύτερο έλεγχο τους.⁷⁰ Η πολιτική του αντικομμουνισμού που κληρονομήθηκε από την εποχή του μεσοπολέμου συνεχίστηκε όλη τη δεκαετία του 1950 και ενισχύθηκε με την εναλλαγή των κυβερνήσεων και την πολιτική της δίωξης των αριστερών φρονημάτων. Από τον Οκτώβριο του 1947 το ΚΚΕ ήταν παράνομο με το νόμο 509, ενώ το Μάη του 1947 άρχισαν να στέλνονται στρατιωτικοί στο στρατόπεδο της Μακρόνησου με σκοπό την αναμόρφωσή των στρατιωτικών που είχαν επηρεαστεί από τον κομμουνισμό. Η επιτυχία των ατόμων που «αποχρωματίστηκαν» στο στρατόπεδο της Μακρόνησου οδήγησε και στην επέκταση της χρήσης του στρατοπέδου με την αποστολή πλέον κι άλλων εξόριστων πολιτών και από το 1950 και γυναικών.⁷¹

Μέσα από αυτή τη θέαση ο εμφύλιος αποκαλείται «συμμοριτοπόλεμος» και εμφανίζεται ως μία ξένη εισβολή από έναν εξωτερικό εχθρό, που αποδίδεται η δράση του μέσα από επιθετικούς προσδιορισμούς και παρασύνθετες λέξεις σχετιζόμενες με την εξωτερική απειλή.⁷²

Στις εκλογές του 1950 συμμετέχουν ακόμα και οπαδοί και πολιτικοί της 4^{ης} Αυγούστου, όπως το κόμμα ΠΑΠ, στο οποίο συμμετείχαν οι: Κ. Κοτζιάς, Κ. Μανιαδάκης και Θ. Τουρκοβασίλης, επιδιώκοντας να συγκεντρώσουν τους εθνικόφρονες και με συνθήματα που ακούστηκαν την εποχή του Μεταξά.⁷³ Οι επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία του Παπάγου

---

⁶⁸ Στρατής Μπουρνάζος, *ό.π.* 10.

⁶⁹ Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης και της σύγχρονης Ελλάδας*, τόμος γ, (Αθήνα: Πατάκη, 1999), 150.

⁷⁰ Τάσος Βουρνάς, *ό.π.* 159.

⁷¹ Τάσος Βουρνάς, *ό.π.*, 168-169.

⁷² Στρατής Μπουρνάζος, «Ο αναμορφωτικός λόγος των νικητών στη Μακρόνησο: η ένταξη του Εμφυλίου στην προαιώνια ιστορία της φυλής, ο «διηθητός» ιός του κομμουνισμού και ο ρόλος της «Αναμόρφωσης», *Δοκίμια*, 6, (1997): 101-134.

⁷³ Γεώργιος Καρανικόλας, *Νόθες εκλογές στην Ελλάδα* (Αθήνα: Επικαιρότητα, 1973), 424-426.

και του Καραμανλή, που χαρακτηρίζεται ως πρωθυπουργός της εϋνοιας⁷⁴, ενώ η κοινοβουλευτική ομάδα του Παπάγου περιγράφεται ως μία ομάδα άβουλων ατόμων, ένας λόγος πειθήνιος και άφωνος.

Ο βουλευτής Δ. Χατζίσκος στην επιστολή παραίτησής του από το κόμμα του ελληνικού συναγερμού αναφέρει: «Ο κομμουνιστικός κίνδυνος τον οποίον πολλοί πολιτικοί άνδρες επισείουν, ίνα επιτύχουν του σκοπού των, δεν πολεμείται με μέτρα βίας και εξοντωτικής, αλλά με κοινωνικήν πολιτικήν ευρείας εκτάσεως διά της ανυψώσεως του βιοτικού επιπέδου των λαϊκών μαζών και της προστασίας των μοχθούντων λαϊκών στρωμάτων δια της λαϊκής στέγης και της επεκτάσεως των κοινωνικών ασφαλίσεων εις τους αγροτικούς πληθυσμούς.»

Το Σύνταγμα του 1952 καθόριζε το καθεστώς της σχέσης των πολιτών με το κράτος, αλλά εμπεριείχε κι ένα ποινικό σκέλος για όσους θεωρούσε επικίνδυνους, που ήταν καθαρά αντιδημοκρατικό. Έτσι με αυτόν τον τρόπο καθορίζονταν νομοτελειακά οι σχέσεις κράτους και εθνικόφρονων, ενώ οι ποινικές ρήτρες διαμόρφωναν ένα παρασύνταγμα που στοχοποιούσε όσους δεν ακολουθούσαν την εθνικοφροσύνη.⁷⁵ Στη μεταπολεμική Ελλάδα η πολιτική δικαιοσύνη σύμφωνα με τον Mazower διεκπεραιωνόταν μέσα από τρεις παράλληλες και αντικρουόμενες μορφές. Η πρώτη στηριζόταν σε μία διάθεση ανταπόδοσης σε ένα εσωτερικό εχθρό, η δεύτερη στην μορφή των λαϊκών δικαστηρίων κατά των δωσίλογων και η τρίτη ήταν ουσιαστικά η επίσημη πρακτική των πολιτικών κυβερνήσεων. Στη Βουλή το 1958 από τον υπουργό εσωτερικών Δ. Μακρή εκφράστηκε η άποψη που ήταν κυρίαρχη για τον εμφύλιο ότι δηλ. δεν υπήρξε ποτέ εμφύλιος και πως το κράτος αμυνόταν κάθε φορά σε ξενικές παρεμβάσεις χωρίς να κατονομάζονται οι υπεύθυνοι για αυτές.⁷⁶ [...] εγώ δεν ομιλώ περί εμφυλίου πολέμου, ομιλώ περί αλεπαλλήλων επιδρομών εναντίον του Έθνους. Εγένετο η πρώτη επιδρομή εναντίον της εθνικόφρονος παρατάξεως. Επηκολούθησε δεύτερη επιδρομή. Είναι δυνατόν κάθε ένα έτος να γίνονται επιδρομαί εις τας οποίας να σφαγιάζονται χιλιάδες άνθρωπων ανυπόπτων και υπευθύνων, να καταστρέφεται και να ερημώνεται η χώρα και αι ζημίαι να ανέρχονται εις εκατοντάδας εκατομμυρίων δολαρίων.»

⁷⁴ Γεώργιος Καρανικόλας, ό.π., 428.

⁷⁵ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974)* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1983), 598.

⁷⁶ Γεώργιος Λεονταρίτης, ό.π., 128.

Μέσα σε αυτό το αντικρουόμενο πλαίσιο δικαιολογήθηκε κάθε μορφή καταπίεσης, καθώς και κάθε μέσο κρατικής και παρακρατικής βίας, αφού η χώρα θεωρήθηκε πως βίωνε κινδύνους πολιτισμικής και πολιτικής αλλοτρίωσης.⁷⁷ Ενδεικτικό του κλίματος της πόλωσης ήταν ότι μόλις το 1989, με το νόμο 1963, το επίσημο ελληνικό κράτος θα αναγνωρίσει ως δηλωτικό της συγκεκριμένης σύγκρουσης τον όρο «εμφύλιος» αντί του «συμμοριτοπόλεμος» και ο όρος «συμμορίτες» θα αντικατασταθεί από τον όρο «Δημοκρατικός Στρατός».⁷⁸

Η χώρα ακολούθησε το βορειοατλαντικό αμυντικό σύμφωνο το 1952 με την κυβέρνηση Πλαστήρα που μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία συνένωση των στρατιωτικών και πολιτικών δυνάμεων σε ένα πρόσωπο. Η ίδια πολιτική ακολουθήθηκε και από τον Αλέξανδρο Παπάγο που επέκτεινε τις βάσεις στον ελληνικό χώρο.⁷⁹ Γενικότερα η καταστολή στηριζόταν στην αστυνόμευση και στον αντικομμουνισμό και στη διατήρηση μέσω του παρασυντάγματος θεσμών, όπως τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων κ.α. «Στοιχείο που επηρέασε κι επηρεάζει ακόμα την πολιτική της χώρας μας είναι και η συστράτευσή της στο άρμα του NATO. Εκτός από το σαφή στρατιωτικό του χαρακτήρα που υπαγόρευε τις στρατιωτικές ενέργειες της Ελλάδας, παραχωρήθηκε από την επίσημη κυβέρνηση με νομοθετικό διάταγμα στις 12/11/1953 στις ένοπλες αμερικανικές δυνάμεις να δρουν αυτόβουλα στην ελληνική επικράτεια σε ενέργειες που δεν σχετίζονται με το NATO.»⁸⁰

Το κόμμα του Παπάγου που δημιουργήθηκε σύμφωνα με τα πρότυπα του γαλλικού κόμματος του De Gaulle «Rassemblement Français» το 1951 κατάφερε με την αλλαγή του εκλογικού συστήματος να γίνει κόμμα εξουσίας, γιατί ο Παπάγος είχε τόσο τη στρατιωτική, όσο και την πολιτική ταυτότητα και την υποστήριξη της Αμερικής, γεγονός που εκφράστηκε και με το υψηλό ποσοστό 49,22% των εδρών. Η κυβέρνηση του Συναγερμού προσπάθησε να ανασυντάξει οικονομικά την χώρα κι είχε

---

⁷⁷ Ανδρέας Ανδρέου, Σοφία Ηλιάδου Τάχου και Γιάννης Μπέτσας, Από το «παιδομάζωμα» στο βασιλικό «παιδοφύλαγμα»: μεταπολεμικές όψεις κοινωνικής δικαιοσύνης στις Βόρειες Επαρχίες της χώρας. *Πρακτικά του 5ου συνεδρίου Ιστορίας της εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών «Εκπαίδευση και κοινωνική δικαιοσύνη»* (Πάτρα, 2008): 2.

⁷⁸ Νένη Πανουργιά, *Επικίνδυνοι πολίτες. Η ελληνική αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*, (Αθήνα: Καστανιώτη, 2013), 125.

⁷⁹ Σπύρος Ν. Λιναρδάτος, *Σύγχρονη ελληνική ιστορία: Από τον Εμφύλιο στη χούντα, 1952- 1955 (Η τριετία του Συναγερμού)*, τόμος Β', (Αθήνα: Παπαζήσης, 1978), 121-123.

⁸⁰ Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης και της σύγχρονης Ελλάδας*, τόμος δ, (Αθήνα: Πατάκη, 1999), 17.

κάποια πολιτική οργάνωση, ωστόσο διακυβέρνησε τη χώρα αυταρχικά και καταδίωξε τα αριστερά φρονήματα. Αυτή η κυβέρνηση θεωρήθηκε ως η πρώτη ενσυνείδητη, λαϊκή κι οργανωμένη πολιτική απόπειρα, για να αποδυναμωθεί ο Εθνικός Διχασμός που ταλάνιζε την ελληνική κοινωνία.⁸¹

Μπορεί να υποστηριχθεί ότι η Αμερική θεωρούσε αρχικά πιο ευέλικτη για την πολιτική της την επιλογή του πολιτικού κέντρου, που θα ακολουθούσε την πολιτική της γραμμή και κυρίως τη συστράτευση της χώρας με το ΝΑΤΟ. Καθώς οι ψυχροπολεμικές ενέργειες σε όλο τον κόσμο έφταναν σε κορύφωση μετά τον πόλεμο της Κορέας θεωρήθηκε σκόπιμη η στροφή σε πιο δεξιά πολιτικά σχήματα, γεγονός που υπογραμμίστηκε και από την παρέμβαση του Αμερικανού πρεσβευτή στην πολιτική ζωή της χώρας.⁸²

Επιπλέον κι από τους θεωρητικούς του αντικομμουνισμού προβαλλόταν η ανάγκη της ύπαρξης του κέντρου που θα λειτουργούσε ως πόλος έλξης και θα αποδυνάμωνε τον κομμουνισμό. Ο Τσάτσος το 1952 αναφέρει ότι «το Κέντρον ως τμήμα της αντικομμουνιστικής παράταξης, όχι ως αυτοτελής παράταξη, ανάμεσα στην κομμουνιστική και την αντικομμουνιστική, αποκτά μίαν ιδιαίτερη σημασία. Κύριος σκοπός του είναι και δεν μπορεί να είναι άλλος από την καταπολέμηση του κομμουνισμού. Ο βασικός λοιπόν σκοπός του θα είναι κοινός με όλα τα κόμματα της αντικομμουνιστικής παράταξης. Οι διαφωνίες δημιουργούνται πέρα από αυτόν τον κοινό βασικό σκοπό, κατά πρώτο λόγο στη μέθοδο για την επίτευξη του κοινού αυτού βασικού σκοπού και κατά δεύτερο λόγο σε άλλους πολιτικούς σκοπούς που δεν αποτελούν σήμερα το πρώτο θέμα... Το Κέντρον, είτε θέλει, είτε δεν θέλει, για να μείνει πιστό στην επιδίωξη του σήμερα πρωταρχικού σκοπού, που είναι η καταπολέμηση του κομμουνισμού, δεν είναι δυνατόν να αποτελεί πια μια τρίτη παράταξη. Αποτελεί μια μερίδα, την πιο προοδευτική, την πιο συγχρονισμένη μέσα στο πλαίσιο της εθνικής παράταξης. Μέσα στην οξύτητα του σημερινού αντικομμουνιστικού αγώνα μόνο δύο

---

⁸¹ Χριστόφορος Βερναρδάκης και Γιάννης Μαυρής, «Το «Κέντρο» ή η διαρκής πόλωση της πολιτικής σκηνής 1950-1967- Η πολιτική εκπροσώπηση του «ΕΑΜογενούς» κοινωνικού μπλοκ μετεμφυλιακά.» *Θέσεις*, 23-24, (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1988): 10.

⁸² Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η περίοδος της ανάπτυξης, 1949-1967: Από το τέλος του Εμφύλιου Πολέμου έως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», Στο *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τόμος ΙΣΤ', (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 2000), 175

παρατάξεις χωρούν. Το Κέντρον μπορεί και πρέπει να υπάρχει ως τμήμα της μιας παράταξης, της αντικομμουνιστικής».⁸³

Η αντικομμουνιστική πολιτική του Ελληνικού Συναγερμού ήταν φανερή στη λογοκρισία των εντύπων, στη δημιουργία της ΚΥΠ και στη δίωξη αρχηγών της Αριστεράς, όπως ο Πλουμπίδης. Με το θάνατο του Παπάγου το 1955 ανατέλλει το πολιτικό άστρο του Κ. Καραμανλή που θεωρήθηκε ως επιτυχημένος υπουργός της κυβέρνησης, αλλά κυρίως είχε την έγκριση του παλατιού ως άνθρωπος της εμπιστοσύνης του στα πρώτα χρόνια της δράσης του.⁸⁴ Οι παρεμβάσεις αυτές του βασιλιά οδηγούσαν σε πολιτικές εντάσεις και σε σαφές έλλειμμα δημοκρατίας που θα προετοιμάσει το δικτατορικό καθεστώς των συνταγματαρχών.⁸⁵

Η πολιτική και κοινωνική δίωξη της Αριστεράς σε άμεσο επίπεδο μπορεί να υποστηριχθεί ότι περιορίστηκε μετά το 1953 και με την πολιτική της συμφιλίωσης που είχε αναδειχθεί από την κυβέρνηση Πλαστήρα, αλλά και από τις άλλες κυβερνήσεις. Οι επίσημες στατιστικές καταδεικνύουν μία αντίστοιχη μικρή μείωση των εκτοπίσεων, αφού πάνω από 1.570 πολιτικοί κρατούμενοι καταγράφηκαν την 1η Φεβρουαρίου του 1961, ενώ μεταξύ 1953 και 1961, το μέτρο της διοικητικής εκτόπισης επιβλήθηκε σε 1.138 περιπτώσεις. Η κυβέρνηση Καραμανλή σύμφωνα με διεθνείς εκθέσεις φαίνεται ότι είχε παραμελήσει τη δίωξη των αριστερών φρονημάτων ή τη θεωρούσε ελάσσονος σημασίας, γεγονός που ανησυχεί εύλογα την αμερικανική κυβέρνηση, όπως αναφέρει προς το State Department, το Νοέμβριο του 1957, ο επιτετραμμένος των Ηνωμένων Πολιτειών, ο οποίος τη θεωρούσε ξενική επιρροή της Μόσχας. Για να κερδίσει τη λαϊκή ετυμηγορία ο Καραμανλής διαμορφώνει το δικό του πολιτικό κόμμα με τον τίτλο ΕΡΕ και κερδίζει έστω κι οριακά τις εκλογές απέναντι στα συνασπισμένα αντίπαλα κόμμα, που κατήλθαν εκλογικά με τη σημαία της Δημοκρατικής Ένωσης, το 1956.⁸⁶

Η πολιτική του Καραμανλή επικεντρώθηκε στην επίλυση του Κυπριακού, που δεν επιτεύχθηκε, καθώς και στη στροφή της χώρας προς την Ευρώπη, ενώ

---

⁸³ Χριστόφορος Βερναρδάκης και Γιάννης Μαυρής, «Το «Κέντρο» ή η διαρκής πόλωση της πολιτικής σκηνής 1950-1967- Η πολιτική εκπροσώπηση του «ΕΑΜογενούς» κοινωνικού μπλοκ μετεμφυλιακά.» *Θέσεις*, 23-24, (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1988).

⁸⁴ Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης και της σύγχρονης Ελλάδας*, τόμος γ, (Αθήνα: Πατάκη, 1999), 115 .

⁸⁵ Ν. Αλιβιζάτου :«Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, Όψεις της ελληνικής εμπειρίας» σελ. 239-240, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1995

⁸⁶ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967* (Αθήνα: Πατάκης, 2001), 196-202.

εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει προβλήματα σταθερότητας και ανατροπής της διακυβέρνησής του. Για να αντιμετωπίσει αυτόν τον κίνδυνο, προκηρύσσει τις εκλογές του 1958, που τον φέρνουν ξανά στην εξουσία, με αντίπαλο την ΕΔΑ. Οι εκλογές αυτές ενεργοποιούν όλο το δεξιό κρατικό και παρακρατικό μηχανισμό κι αποδεικνύεται ότι ο μεσαίος χώρος δεν είχε σταθερά ερείσματα σε μία εποχή πολιτικού πολωτισμού. Γι' αυτό το λόγο η συνολική πολιτική σκηνή αναδιπλώνεται σε πιο επιθετικές αντικομμουνιστικές πολιτικές.⁸⁷

Στη βουλή, το 1958, οι πολιτικοί της δεξιάς παράταξης επιδίωκαν να ξεκαθαρίσουν ότι όλοι είχαν δικαιώματα εκτός από τους κομμουνιστές, για τους οποίους λειτουργούσε μία πληθώρα διωκτικών μηχανισμών για την πολιτική τους αποδυνάμωση. Ενδιαφέρουσα είναι η επιλογή των ρηματικών προσώπων, αφού το κράτος ταυτίζεται με τα σώματα ασφαλείας με το α' πληθυντικό πρόσωπο, ενώ οι κομμουνιστάι είναι ένα ξένο σώμα στον εθνικό ιστό που στόχο έχουν την αποδυνάμωση του έθνους και δρουν υπόγεια, οπότε δικαιολογείται και κάθε μέσο δίωξης που θα καταφέρει να τους αποδυναμώσει.

Έτσι δηλώθηκε από τον Ε. Καλαντζή ότι: «[...] έχει δηλωθή, κύριοι βουλευταί, κατ' επανάληψιν και θα το επαναλάβω δια μίαν ακόμη φοράν, ότι το Κράτος παρακολουθεί και καταδιώκει μόνον τους κομμουνιστάς. Επί του σημείου αυτού η Κυβέρνησις επιθυμεί να είναι απολύτως σαφής και κατηγορηματική. Οι κομμουνιστάι παρακολουθούνται και διώκονται. Με ουδένα, όμως, άλλον πλην αυτών ασχολούνται αι αρμόδιαι κρατικάι υπηρεσίαι, και ουδείς πολίτης, μη κομμουνιστής ησθάνθη ποτέ το βλέμμα των Σωμάτων Ασφαλείας εστραμμένον προς αυτόν. Ο κομμουνιστής δε αποτελεί αντικείμενον της κρατικής προσοχής, όχι ως φορέυς ορισμένων ιδεών και θεωριών, αλλά ως δρών προς συγκεκριμένην κατεύθυνσιν πρόσωπον, ως μονάς συντεταγμένην εις τον στρατόν της κομμουνιστικής επαναστάσεως, ως άνθρωπος εργαζόμενος εναντίον του Έθνους και της Δημοκρατίας. Το κομμουνιστικό κόμμα, κύριοι βουλευταί, με τας προδοσίας του και τα εγκλήματατά του έχασε-και το έχασε διά παντός –το δικαίωμα νομίμου υπάρξεως και λειτουργίας. Εφόσον το Έθνος έθεσε το κομμουνιστικόν κόμμα εκτός νόμου και η ΕΔΑ το έθεσεν εντός αυτής, ημείς, το Κράτος, τα Σώματα Ασφαλείας, είμεθα υποχρεωμένοι να το αναζητήσωμεν εις το

---

⁸⁷ Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα (1955-1961)*, τόμος Γ', (Αθήνα: Παπαζήση, 1978), 296-299.

καταφύγιόν του και να το εξουδετερώσουμε.....Υπό το πέπλον της ΕΔΑ, το κομμουνιστικόν κόμμα, κύριοι βουλευταί, αναπτύσσει τους πλοκάμους μίας οργανώσεως, η οποία εξαπλούται εις όλην την έκτασιν της χώρας, διεισδύει παντού, δημιουργεί εις όλα τα σημεία και εις όλα τα κύτταρα του κοινωνικού οργανισμού βάσεις εξορμήσεως και εστίας αποσυνθέσεως.»⁸⁸

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο των πολιτικών διώξεων για την προσκόμιση κάθε δημόσιου εγγράφου(από δίπλωμα οδήγησης ως διαβατήριο και δημόσιο διορισμό) ήταν απαραίτητο το πιστοποιητικό των κοινωνικών φρονημάτων, το οποίο επιβεβαίωνε ότι δεν ήταν κομμουνιστής και δεν σχετιζόταν ο ίδιος ή οι συγγενείς του και το περιβάλλον του με αριστερές ιδέες, κάτι που δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τόσο αυτονόητο κι εύκολο να αποκτηθεί. Το πιστοποιητικό αυτό αποτέλεσε ένα μέσο ελέγχου κι επιβολής της κυβερνητικής πολιτικής. Μάλιστα ο νόμος για την εγκαθίδρυσή του μπορεί να άλλαζε ονοματοδοσία, όμως, η λειτουργία του ήταν καθαρά διαχωριστική. Το 1948 υπήρχε ο νόμος «Περί ελέγχου νομιμοφροσύνης των δημοσίων υπαλλήλων και υπηρεσιών», που μετά εμπλουτίστηκε με διατάγματα και νόμους, όπως ο αναγκαστικός νόμος 512/1948 «Περί ασφαλείας των εταιριών κοινής ωφελείας», που εμπόδιζε την πρόσληψη σε επιχειρήσεις όσων θεωρήθηκαν ότι είχαν αριστερές αντιλήψεις. Το 1953 από την κυβέρνηση Παπάγου θεσπίστηκε ο νόμος 2500 που ακολουθήθηκε και από τις κυβερνήσεις Καραμανλή με τον τίτλο «Περί εξυγιάνσεως των δημοσίων υπηρεσιών, των οργανισμών κοινής ωφελείας, των τραπεζών κ.λπ.», ο οποίος οδήγησε στην απομάκρυνση πολλών δημοσίων υπαλλήλων.⁸⁹ Εκτός από τις επίσημες μορφές πολιτικής δίωξης και τις δυνάμεις καταστολής το κράτος από το 1957 έως το 1959 χρηματοδοτεί μυστικά αντικομμουνιστικές οργανώσεις που ιδρύονται, όπως η «Αντικομμουνιστική Σταυροφορία», το «Σώμα ελπιδοφόρων νέων» κ.α. προκειμένου να μπορεί να αποσπά πληροφορίες σχετικά με τις κινήσεις των αριστερών. Τρομοκρατικές επιθέσεις και διώξεις δέχονταν και οι φοιτητές από οπαδούς της Δεξιάς, ενώ στα τέλη του 1959 δημιουργήθηκε και η «Εθνική Κοινωνική Οργάνωσις Φοιτητών» (ΕΚΟΦ) με ανάλογη δράση.⁹⁰ Όπως παρουσιάζεται στο αρχείο του Κ. Τσάτσου,(βλ. Εικόνα 8 και **Εικόνα 9**) η κρατική προπαγάνδα που αποκαλείται διαφώτιση είχε έντονη δράση, γεγονός που

⁸⁸ Γεώργιος Λεονταρίτης, *ό.π.*,21-22.

⁸⁹ Εφ. Καθημερινή, 16/11/2003, Το νομικό - ιστορικό πλαίσιο του θεσμού της εκτόπισης. Επτά Ημέρες, Τόποι Εξορίας, σ. 30

⁹⁰ Σπύρος Λιναρδάτος, *ό.π.*, 479-480 .

φαίνεται και από τις επίσημες καταγραφές του απολογισμού της διαφωτιστικής προσπάθειας του Ιανουαρίου του 1958. Εκεί παρουσιάζονται όψεις της αντικομμουνιστικής ρητορικής, όπως το δίκτυο των κατασκόπων, οι μαρτυρίες των θυμάτων, η σλαβική απειλή, οι σύλλογοι επαναπατρισθέντων κ.λπ.

Η ΕΔΑ αποτελούσε ορατό κίνδυνο ανατροπής της ισορροπίας των αστικών κομμάτων και οδήγησε σε πολιτικές που δικαιολογούσαν ένα εκτεταμένο κύμα διώξεων. Ο Ράλλης υπογραμμίζει το 1958 πως: «Το καθήκον της ανακτήσεως υπέρ του Έθνους των ψηφοφόρων, που οδηγήθηκαν στην ΕΔΑ από το εκλογικό σύστημα και της οριστικής αναστολής του φαινομένου αυτού που βαρύνει (...) και τους υπόλοιπους εθνικόφρονες πολιτικούς - πρόσωπα και οργανισμούς - που αντιτίθεται προς την ΕΡΕ ..... Τούτο όμως θα επιφέρει την πόλωση, που επιδιώκει η αριστερά, οπότε αργά ή γρήγορα η Ελλάς θα παύσει να είναι χώρα ελεύθερα, διότι θα βρεθεί πίσω από το σιδηρούν παραπέτασμα.»⁹¹

Ο Νικολακόπουλος συγκρίνει τα εκλογικά αποτελέσματα του 1958 με αυτά του 1946 κι αναφέρει πως αυτή η έκπληξη ίσως ήταν κάτι αναμενόμενο για τα πολιτικά πράγματα: «Η ομοιότητα που υπάρχει ανάμεσα στον εκλογικό χάρτη της ΕΔΑ το 1958 και στον χάρτη της πολιτικής αποχής του 1946, δείχνει καθαρά ότι η «έκπληξη» του 1958 δεν ήταν παρά η εκ νέων συσπείρωση μιας μεγάλης μερίδας του εαμικού κινήματος, γι' αυτό και άφηνε στην ΕΔΑ σημαντικά περιθώρια για περαιτέρω ανάπτυξη.»⁹²

Παρά την έκπληξη των νικητών για την εκλογική άνοδο της ΕΔΑ στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης, η ΕΡΕ ήταν κυρίαρχη των εκλογών με 41% και τα κόμματα του κέντρου ηττήθηκαν με το 20,07%. Η ΕΡΕ επένδυσε στη ρητορεία του αντικομμουνιστικού λόγου, χρησιμοποιώντας το σύνθημα «Στο ΕΑΜ απαντήστε ΕΡΕ», θέλοντας να παρουσιαστεί ως ένα ανάχωμα της δράσης των κομμουνιστών.⁹³ Εύλογα δεν λείπουν και οι αντικομμουνιστικές εκστρατείες και διώξεις που έρχονται σε αντίθεση με την πολιτική της λήθης, όπως παρουσιάζεται στο παρακάτω χωρίο από τα απομνημονεύματα της δράσης του Ε. Καλαντζή, υπουργού της κυβέρνησης

---

⁹¹ Χριστόφορος Βερναρδάκης και Γιάννης Μαυρής, «Το «Κέντρο» ή η διαρκής πόλωση της πολιτικής σκηνής 1950-1967- Η πολιτική εκπροσώπηση του «ΕΑΜογενούς» κοινωνικού μπλοκ μετεμφυλιακά.» *Θέσεις*, 23-24, (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1988): 14.

⁹² Χριστόφορος Βερναρδάκης και Γιάννης Μαυρής ό.π.

⁹³ Αλέξης Παπαχελάς, *Ο βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας* (Αθήνα: Εστία, 2009), 60-61.

Παπάγου:⁹⁴ «[...]ουδέποτε θα νομιμοποιηθή το ΚΚΕ εκτός εάν ο Ελληνικός λαός απωλέση την ιστορική του μνήμην και την λογική του.....ο Δεκέμβριος είναι κηλὶς στην ιστορίαν μας. Ευτυχῶς διὰ τον λαόν και την Φυλὴν μας, εἶναι ἔργον ξένων και ως τοιούτον, αν και κηλὶς, δεν μειώνει την λάμπιν του ελληνικού ηλίου. Πρέπει ὁμως να διατηρήται εις την μνήμην του λαού ζοηρά η ανάμνησις των εγκλημάτων, των προδοσιών και των κανιβαλισμών των πρακτόρων του διεθνούς κομμουνισμού [...]

»Κατὰ το μήνα Μάρτιο του 1955 ανεκαλύφθη κομμουνιστικό δίκτυο σε ὅλη την Βόρειο Ελλάδα, πλαισιωμένο με στελέχη του ΚΚΕ και δρων εις ὄφελος των γειτονικών δυνάμεων. Επίσης επετεύχθη η σύλληψις του ηγετικού στελέχους του ΚΚΕ Κ.Λουλέ [...]

Σε ἄλλο σημείο αναφέρει: «Κόμμα εγκλήματος απεκάλεσεν ο κ.Παπανδρέου το κομμουνιστικό κόμμα. Και εἶναι κόμμα εγκλήματος, διότι επεχείρησε διὰ της βίας, διὰ του αίματος, του τρόμου και του εγκλήματος να στραγγαλίση την ελευθερίαν και να οδηγήση την Ελλάδα εις καθεστῶς κτηνώδους δουλείας. Ὅσα αποκαλύπτονται σήμερον εις την Σοβιετικὴν Ρωσίαν και τας δορυφόρους χώρας, παρέχουν την εικόνα της κολάσεως, εις την οποίαν θα εἶχε ριφθῆί ο λαός μας [...]» Στον ἴδιο λόγο υποστηρίζει: Αἱ εκτοπίσεις ,οι φάκελλοι, τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων αποτελοῦν μέτρα στοιχειώδους αμύνης του ἔθνους και της Δημοκρατίας [...] Αν ὁμως τους ελευθερώση η γενική αμνηστία, θα εισβάλη και θα απλωθῆ στην χώραν ἕνας στρατός επαναστατών και συνωμοτών, με τους οποίους εν δεδομένη στιγμή το ΚΚΕ θα επιχειρήση νέαν κατὰ της Δημοκρατίας ἔφοδον [...]»⁹⁵

Για να ενισχυθῆί το κλίμα της ανασφάλειας ἀπὸ την ἀνοδο της αριστεράς προβάλλονταν ἀντίστοιχα ἀπὸ τον τύπο κι ἀπὸ ραδιοφωνικές εκπομπές δηλώσεις πολιτικών και ἄρθρα που διεκτραγωδοῦσαν τη ζωὴ των ἀνθρώπων που ζούσαν στην ΕΣΣΔ ἢ σε ἄλλες βαλκανικές χώρες που τόνιζαν τους κινδύνους που απειλοῦσαν την χώρα. Το 1958 αναφέρθηκε ἀπὸ τον υφυπουργό εσωτερικών Ε. Καλαντζή: [...] ο κομμουνισμός προδίδει σταθερῶς και αδιαλείπτως τα εθνικά συμφέροντα και υπονομεύει τη δημοκρατίαν και η ΕΔΑ ὄχι μόνον δέχεται να χρησιμεύει ως ὄστρακον μέσα στο οποίον συνεχίζει να εργάζεται το κομμουνιστικὸν κόμμα, ἀλλὰ και αποτολμά να μεταφέρει και εντὸς της αιθούσης αὐτοῦσια ἢ κακοτέχνως καμουφλαρισμένα τα

⁹⁴ Εὐάγγελος Καλαντζής, ὁ.π.,121-130.

⁹⁵ Εὐάγγελος Καλαντζής, ὁ.π., 144-145.

κομμουνιστικά συνθήματα και τας κομμουνιστικές μεθόδους διαβρώσεως του δημοκρατικού καθεστώτος.»⁹⁶

Ο Γεώργιος Ράλλης, από τα σημαντικότερα στελέχη της ΕΡΕ μετά την επάνοδό του στο κόμμα, είχε δηλώσει σε κατοπινή του συνέντευξη: «Όταν στις εκλογές του 1958 το κόμμα των Φιλελευθέρων ήλθε τρίτο κόμμα, μετά την ΕΔΑ, αποφασίστηκε να αναληφθεί έντονη διαφωτιστική εκστρατεία, ώστε τις επόμενες εκλογές να μην επαναληφθεί το πάθημα εκείνο. Και είχε ενεργοποιηθεί όχι μόνο ο κρατικός μηχανισμός, αλλά και η ΚΥΠ, η αστυνομία και η χωροφυλακή και προσπαθούσαν να αποτρέψουν τους ψηφοφόρους να ψηφίσουν ΕΔΑ».⁹⁷ Αυτή το επιτηρούμενο και καθυποταγμένο σε εξαρτήσεις πολιτικό σχήμα που είχε σαφείς εξαρτήσεις από άλλα κέντρα εξουσίας, όπως το στρατό και το παλάτι δεν μπορούσε να αρθρώσει αυτόνομο κοινοβουλευτικό λόγο κι έτσι η πλήρης κατάλυσή του το 1967 ήταν ένα είδος αυτοεκπληρούμενης προφητείας.⁹⁸

---

⁹⁶ Γεώργιος Λεονταρίτης, ό.π., 19-20.

⁹⁷ Γεώργιος Ι. Ράλλης, *Πολιτικές εκμωστηρεύσεις 1950-1989* (Αθήνα: Προσκήνιο, 1990), 63-64.

⁹⁸ Δημήτρης Σωτηρόπουλος, ό.π., 16.

Κεφάλαιο 4^ο: Η αναμορφωτική διάσταση του στρατού

Η σφοδρότητα του ελληνικού εμφυλίου πολέμου ώθησε τους μελετητές να τον αποκαλέσουν πρώτο θερμό πόλεμο του Ψυχρού πολέμου, ενώ η ιδεολογική του αντιπαράθεση συνεχίστηκε απρόσκοπτα στην επόμενη δεκαετία. Από τα τέλη του 1946 ως το 1948 επιβλήθηκαν μία ακολουθία από ψηφίσματα που υπόσχονταν την αμνήστευση των ανταρτών που αποδέχονταν την εθνικοφροσύνη και πρόσφεραν πληροφορίες για τον ΔΣΕ. Παράλληλα, απαγορευόταν η κυκλοφορία αριστερών εντύπων, ενώ έχαναν την ιθαγένειά τους όσοι ενεργούσαν αντεθνικά, δηλαδή ασπάζονταν τις αριστερές ιδέες κι έχαναν την περιουσία τους όσοι έβρισκαν καταφύγιο σε ξένες χώρες.⁹⁹

Το 1949 σφραγίστηκε από την επικράτηση του κρατικού στρατού, ενώ παράλληλα ξεκίνησε ένα νέο κύμα διώξεων, καταγγελιών και κρατικής βίας που ενέτεινε το διχασμό, αφού οι διαφωνούντες ήταν αυτόματα ανθέλληνες, προδότες και κατάσκοποι. Το ζήτημα του εμφυλίου αποκτά την έννοια του πολιτισμικού τραύματος, αφού δεν αφορά μόνο μία σταθερά παγιωμένη κατάσταση του παρελθόντος, αλλά μία ανοιχτή σε διαπραγματεύσεις κι έννοιες διαδικασία, όπου απευθύνονται αιτιάσεις σε κάθε πλευρά, που θεωρεί τον εαυτό της αδικημένο από την ιστορία ή ανεπιθύμητο από τον κρατικό μηχανισμό. Το κλίμα της πόλωσης μεταφέρεται στη μετεμφυλιακή εποχή και για πολλές γενιές ακόμη (ή και δεν σταμάτησε ποτέ), όπως αποδεικνύει η ιστορική πραγματικότητα, που διχάζεται σε νικητές και ηττημένους, σε εθνικόφρονες και συμμορίτες.

Η τελική επικράτηση της δεξιάς παράταξης καταγράφηκε και ως αμερικανική παρέμβαση που είχε πολυποίκιλο χαρακτήρα και δεν περιοριζόταν μόνο στα στρατιωτικά θέματα του εμφυλίου. Μάλιστα από την περίοδο του εμφυλίου και για τις επόμενες δεκαετίες εγκαθιδρύθηκε μία πολυδιάστατη χείρα βοήθειας, η οποία εκτός από οικονομική υποστήριξη (σχέδιο Μάρσαλ) έδινε σαφείς πολιτικές και πολιτειακές οδηγίες, υπαγόρευε τον χρόνο των εκλογών, έθετε κανόνες στη δημόσια ζωή κι

---

⁹⁹ Στρατής Μπουρνάζος, «Ο αναμορφωτικός λόγος των νικητών στη Μακρόνησο: η ένταξη του Εμφυλίου στην προαιώνια ιστορία της φυλής, ο «διηθητός» ιός του κομμουνισμού και ο ρόλος της «Αναμόρφωσης»», *Δοκίμες*, 6, (1997): 14.

αναδείκνυε ή καταβαράθρωνε πρόσωπα. Η μετεμφυλιακή Ελλάδα, εφόσον επιθυμούσε την ανάπτυξη της, όφειλε να ακολουθεί το άρμα των νικητών και συγκεκριμένα αυτό που ονομάζουμε δυτικό κόσμο.¹⁰⁰ Η πολιτική του αμερικανικού προστατευτισμού υπαγόρευε την πολιτική ευθυγράμμιση της χώρας με τα κελεύσματα του καπιταλισμού-έτσι η είσοδος της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, το δόγμα Τρούμαν και η παρουσία των βάσεων διαμόρφωσαν ένα πλέγμα πολιτικής σκέψης και σχεδιασμού που κυριαρχούσαν για πολλές δεκαετίες.

Από το 1953 υπογράφηκαν συμφωνίες που είχαν τη μορφή συνταγματικής διάταξης, αλλά και πιο πριν διαφαινόταν η διάθεση ευθυγράμμισης της ελληνικής πολιτικής και στρατιωτικής σκηνής με τις επιθυμίες όχι πλέον πολιτικών αρχηγών, αλλά και χαμηλόβαθμων στην πολιτική σκηνή πολιτικών ή ακόμα και επιχειρηματιών που πρόβαλλαν τις προτιμήσεις και τις επιθυμίες τους. Η ανάμιξη αυτή είναι φανερή και στο στρατιωτικό τομέα που δέχεται διάφορες πιέσεις. Ενδιαφέρον κρίνεται το ότι ο στρατιωτικός παράγοντας παρουσιάζεται ως δημοκρατικό στοιχείο λόγω της λαϊκής προέλευσής των κατώτερων στελεχών του και της προσήλωσής του σε αυτό που προβάλλεται ως δημόσιο συμφέρον κι όχι τόσο για το δημοκρατικό τρόπο ανάληψης αποφάσεων- ενώ ανάλογο φαινόμενο παρουσιάζεται και στις παραστρατιωτικές οργανώσεις. Ο αποτελεσματικός στρατιωτικός οφείλει να έχει σωματική, πνευματική και ηθική θωράκιση και αυτό μπορεί να επιτευχθεί με το διαφωτισμό του στρατεύματος και τη σταδιακή εμβάπτιση του στα εθνικά ιδανικά.¹⁰¹

Οι στρατιωτικές δυνάμεις που ταυτίζονται με τις θέσεις του ΙΔΕΑ υπηρετούσαν την επιβολή των κρατικών θέσεων. Ο ΙΔΕΑ (ιερός δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών) συστάθηκε από ένα παλιό εκπρόσωπο του ΕΝΑ κι 6 εκπροσώπους της Τρίαινας που κι αυτή με τη σειρά της δημιουργήθηκε το 1944, με σκοπό να αποδυναμώσει την αίγλη του ΕΑΜ στο στράτευμα. Η Τρίαινα ήταν κι αυτή μία συνωμοτική οργάνωση αξιωματικών που υιοθετούσε τις αρχές του μεταξικού καθεστώτος κι ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1942, ενώ θεωρείται ότι είχε μέλη 250 μόνιμους αξιωματικούς και λίγους πολίτες. Οι ενέργειες των μελών δεν στόχευαν στην αντίσταση κατά του κατακτητή,

---

¹⁰⁰ Λουκιανός Χασιώτης, *Τα παιδιά του εμφυλίου. Από την «κοινωνική πρόνοια του Φράνκο στον «Ερανο» της Φρειδερίκης (1936-1950)* (Αθήνα: Εστία, 2013), 5.

¹⁰¹ Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Η Ελλάδα στη Μεταπολίτευση: Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1947-1988* (Αθήνα: Λιβάνη, 2001), 157.

αλλά στην αποδυνάμωση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και κάποια μέλη της οργάνωσης είχαν επαφές με την Ειδική Ασφάλεια,¹⁰².

Το γεγονός ότι οι κατώτεροι αξιωματικοί ήταν και οι συμμετέχοντες στις ομάδες καταδεικνύει πως ο στρατός είχε λαϊκά ερείσματα και αυτό συντελεί στη σταθερή χρήση του από τους πολιτικούς παράγοντες της εποχής που αναζητούσαν τρόπους αποδυνάμωσης των λαϊκών κινημάτων. Για την ενδυνάμωση αυτού του εγχειρήματος επιδιώκεται η παρουσίαση του στρατού ως διαχρονικά ρυθμιστικού παράγοντα κι εγγυητή του πολιτεύματος. Επιπλέον ο στρατός παρουσιάστηκε ως έννοια εθνική και αυτεπάγγελτα γινόταν ο υπερασπιστής του κυρίως από τις ξένες επιδράσεις και από το σλαβικό κίνδυνο, ενώ με ένα αφαιρετικό τρόπο στη δημόσια δράση εξοβέλιζε τα λαϊκά στοιχεία της αριστεράς και την αντιστασιακή δράση και την παρουσίαζε ως αποκλειστικά ετεροκαθοριζόμενη και προδοτική δράση. Έτσι το επίσημο κράτος ενισχύει το στράτευμα, το οποίο αποκτά ένα δυναμικό ρόλο κι επιθυμεί την ανακατανομή της εξουσίας, όπως έχει αποδείξει η ιστορία των στρατιωτικών κινημάτων του εικοστού αιώνα στη χώρα μας. Σταδιακά ο στρατός αυτονομείται πολιτικά και αποκτά κυρίαρχο ρόλο που αποκόβεται από την επίσημη πολιτική σκηνή¹⁰³.

Το στράτευμα αποκτά ένα ολοένα πιο ρυθμιστικό και εξουσιαστικό χαρακτήρα και θεωρήθηκε ο ακρογωνιαίος λίθος του πολιτεύματος σε κάθε πολιτική του απόχρωση από το κέντρο ως τη δεξιά παράταξη. Ο εχθρός σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη της εθνικοφροσύνης ήταν παντού και ο στρατός που προστάτευε το πολίτευμα έπρεπε να εποπτεύει τα πάντα. Ενδεικτικό του ρυθμιστικού χαρακτήρα του στρατεύματος είναι το γεγονός ότι οι στρατιωτικοί του ΙΔΕΑ το 1951 (31/5/1951) είχαν προκαλέσει ένα αποτυχημένο πραξικόπημα που διακόπηκε με παρέμβαση του Παπάγου χωρίς να υπάρξουν σοβαρές συνέπειες για τους πρωταίτιους του, αφού τους χορηγήθηκε αμνηστία από την κυβέρνηση Πλαστήρα. Ωστόσο κατά τη νύχτα της 30 Μαΐου 1951 και με αιτιολογία την παραίτηση του Παπάγου από το στράτευμα κινητοποιήθηκαν μονάδες και έγινε κατάληψη του Φρουραρχείου, δύο ραδιοφωνικών

---

¹⁰² Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα: Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941- 1944*, (Αθήνα: Παπαζήση, 1990), 20-21, 55

¹⁰³ Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Η διαμόρφωση του σώματος των αξιωματικών και οι τεχνικές πολέμου στον μεταπελευθερωτικό κυβερνητικό στρατό», *Τα Ιστορικά*, 16, αρ. 30, (1999): 165.

σταθμών και του επιτελείου από κατώτερους αξιωματικούς.¹⁰⁴ Τόσο ο Παπάγος όσο και ο Βενιζέλος είχαν αποφασίσει την πλήρη αποσιώπηση των γεγονότων, με σκοπό να μην προβληθεί μία αρνητική εικόνα της χώρας απέναντι στο ΝΑΤΟ. Αν και το κίνημα απέτυχε, γιατί δεν είχε καθορισμένο πλάνο κατάληψης της εξουσίας, είναι εμφανές ότι αποδείκνυε πως φυγόκεντρες δυνάμεις του στρατεύματος δεν αποδέχονταν ως αρχηγό το βασιλιά και την πολιτική εξουσία, αλλά επιδίωκαν ανακατάληψη της εξουσίας, γεγονός που επιτελέστηκε το 1967.¹⁰⁵

Η άνοδος της ΕΔΑ το 1958 σε αξιωματική αντιπολίτευση, προκαλεί μία πιο συντηρητική αναδίπλωση και εξαιτίας του φόβου για την επικράτηση των αριστερών ενισχύονται οι αντιδημοκρατικές δυνάμεις του στρατού, όπως της Εθνικής Ένωσης Νέων Αξιωματικών (ΕΕΝΑ), που γεννήθηκε από το ΙΔΕΑ. Οι παραστρατιωτικές οργανώσεις ανθούσαν, όπως και το δίκτυο των κατασκόπων. Αναφέρεται μάλιστα ότι το 1944 ο ΙΔΕΑ αριθμούσε 2500 μέλη, τα οποία λειτουργούσαν με την ανοχή του επίσημου πολιτεύματος. Ο ΙΔΕΑ επιδίωκε να προσελκύσει όλο και περισσότερους αξιωματικούς, στοχεύοντας στα μεσαία και κατώτερα τμήματα του μηχανισμού-όταν κάποιος ανέβαινε τη σκάλα της ιεραρχίας αμέσως έβγαινε από την ομάδα του ΙΔΕΑ. Το παρακράτος λειτουργούσε παράλληλα με το επίσημο κράτος κι εξύφαινε όλο και μεγαλύτερο δίκτυο δράσης με την ανοχή και τη σύμπραξη του παλατιού. Η οργάνωση αυτή έδρασε κυρίως στα χρόνια του εμφυλίου, ενώ το 1951 το κίνημα επιδίωξε με ανεπιτυχή τρόπο να καταλάβει την εξουσία, οπότε και διαλύθηκε, παρόλο που οι υπαίτιοι δεν εκδιώχθηκαν από το στρατό κι εξακολούθησαν να δρουν συνωμοτικά.¹⁰⁶ Ενδιαφέρον είναι ότι η δράση της ήταν γνωστή και σε πολλούς στρατιωτικούς που είχαν αναφερθεί στα έργα της και προειδοποιούσαν ανάλογα.

Η δράση και το ιδεολογικό επιστέγασμα αυτής της οργάνωσης εξακολουθούσε να εμπνέει στρατιωτικούς, όπως και το μελλοντικό δικτάτορα Παπαδόπουλο, ο οποίος συσπείρωσε τους στρατιωτικούς της ΙΔΕΑ σε μία νέα οργάνωση την ΕΕΝΑ (Εθνική Ένωση Νέων Αξιωματικών), με ανάλογη αντικομμουνιστική δράση. Κι εδώ αξίζει να

---

¹⁰⁴ Τάσος Κ. Κοντογιαννίδης, «Πώς κατεστάλη το κίνημα του ΙΔΕΑ το 1951 από τον Παπάγο», *Η Αποψη.gr*, 31 Μαΐου 2020, <https://www.iapopsi.gr/pos-katestali-to-kinima-toy-idea-to-1951-ap-ton-papago/>

¹⁰⁵ Δημήτρης Παπαδιαμάντης, «Το κίνημα της 30^{ης} Μαΐου», *Καθημερινή*, 17 Φεβρουαρίου 2013, <https://www.kathimerini.gr/society/481120/to-kinima-tis-30is-ma-oy/>

¹⁰⁶ Λεωνίδα Καλλιβρετάκης, Οι γνωστοί «άγνωστοι» Απριλιανοί συνωμότες & Η ομάδα Παπαδόπουλου στην τελική ευθεία προς την εξουσία, Στο *Ο Ελληνικός Εμφύλιος (1946-1994)*, επιμ. Ηλίας Νικολακόπουλος και Ιωάννα Παπαθανασίου (Αθήνα: Τα Νέα, 2010), 24-25.

τονιστεί ότι η δράση της ομάδας δεν ήταν άγνωστη στην πολιτική ηγεσία της εποχής (Καραμανλής), που, ενώ αρχικά είχε αποφασίσει να διαλύσει αυτή την ομάδα, μετά περιορίστηκε σε κάποιες μεταθέσεις των μελών της, γεγονός που την ενίσχυσε περισσότερο. Ο στρατιωτικός παράγοντας αποκτούσε ολοένα και πιο υποδόρια λειτουργία, υπονομεύοντας τις αρχές της πολιτικής ζωής που υποτίθεται πως προστάτευε.

Είναι σαφές ότι οι στρατιωτικές αυτές δυνάμεις θεωρούσαν συλλήβδην όλες τις πολιτικές δυνάμεις αδύναμες και αποτυχημένες, ενώ πρέσβευαν ότι οι ίδιες μπορούσαν να δώσουν άμεσες λύσεις, χωρίς να κωλυσιεργούν και να διστάζουν. Οι οργανώσεις αυτές δεν δίσταζαν να κατασκευάζουν στοιχεία και να εξυφαίνουν συνωμοσίες συχνά ενορχηστρωμένες και κατασκευασμένες από αυτούς τους ίδιους, με σκοπό ένα αδιάκοπο κυνήγι μαγισσών κατά των αριστερών.¹⁰⁷ Ο Γ. Παπαδόπουλος από τα ηγετικά στελέχη της ομάδας αυτής και με την ανοχή και τη σύμπραξη των ανωτέρων του εξυφαίνει τον ιστό της δικτατορίας.¹⁰⁸ Βέβαια και σε αυτές τις οργανώσεις υπήρχε διαφοροποίηση των στόχων αφού οι ΙΔΕΑτες ήταν με τη δεξιά παράταξη, ενώ η συνωμοτική ομάδα της ΕΕΝΑ (1956) είχε άλλον προσανατολισμό και στόχευε στην προστασία του στρατεύματος από τους αριστερούς, γενικότερα όμως όλοι συσπειρώνονταν απέναντι στον κίνδυνο, στο φόβο του κομμουνισμού.¹⁰⁹

Από το 1958, εξάλλου, κι εξαιτίας της εκλογικής επιτυχίας της ΕΔΑ ιδρύθηκαν διάφορες αντικομμουνιστικές οργανώσεις με τη φανερή ή καλυμμένη ενίσχυση των σωμάτων ασφαλείας ή άλλων κρατικών υπηρεσιών, οι οποίες χρηματοδοτούνταν από κρατικούς φορείς με στόχο την παρακολούθηση και τον εκφοβισμό αριστερών, αλλά και κεντρώων κομμάτων και πολιτών. Σε αυτές τις οργανώσεις υπήρχε ιεραρχική δομή, στρατιωτικός χαιρετισμός και φρασεολογία. Επιπλέον και στους κρατικούς μηχανισμούς είχαν παρεισφρήσει επιτροπές, οι οποίες επεξεργάζονταν σχέδια για τη δυναμική αποδυνάμωση της Αριστεράς.¹¹⁰ Ο αμερικανός πρεσβευτής το 1945, Λίνκολν Μακβί, αναφέρει ότι στην Ελλάδα είχαν ενεργό δράση εκτός από τον ΙΔΕΑ, κι άλλες τρεις οργανώσεις αξιωματικών στο εσωτερικό του στρατού.¹¹¹ Βέβαια η ΕΔΑ

---

¹⁰⁷ Λεωνίδα Καλλιβερέτακης, *ό.π.*, 38.

¹⁰⁸ Σπύρος Λιναρδάτος, *ό.π.*, 324-325.

¹⁰⁹ Δημήτρης Σωτηρόπουλος, *ό.π.*, 21.

¹¹⁰ Σπύρος Λιναρδάτος, *ό.π.*, 343.

¹¹¹ Lincoln MacVeagh, «Secret Leagues within the Greek Army». *Journal of the Hellenic diaspora*, 12.1 (1985): 45-56.

παρέμεινε νόμιμη, γιατί σύμφωνα με την αστυνομική υπόδειξη θεωρήθηκε προτιμότερο να υπάρχει, για να ελέγχονται οι δράσεις των αριστερών και να χρησιμεύει ως ένα ανάχωμα στην ανάπτυξη των κεντρώων κομμάτων ¹¹²

Παράλληλα μέσα κι έξω από το στράτευμα διανέμονταν έντυπα που εξυμνούσαν την ιδεολογία της εθνικοφροσύνης κι αξίζει να παρουσιαστούν οι άξονες ιδεολογικής προπαγάνδας αυτών των εντύπων. Βασικός ιδεολογικός άξονας ήταν η προβολή της ελληνικότητας ως μίας αδιάσπαστης κι αέναης ιστορικής πορείας που χαρακτηριζόταν από την πνευματική και ηθική αυτοτέλεια του ατόμου και την ελευθερία σκέψης, στοιχεία που ήταν σε διαλεκτική αντίθεση με τη μαζικότητα και την έλλειψη ταξικότητας της κομμουνιστικής σλαβικής σκέψης. Η Ιδεολογία ουσιαστικά αναπαράγει το πολιτιστικό υπόβαθρο που τη διαμόρφωσε και μπορεί να εντοπιστεί σε ιδεολογικές έννοιες που βοηθούν στην αντίληψη και στην ταξινόμηση του κόσμου. «Έτσι για το ιδεολόγημα της εθνικοφροσύνης ο ελληνισμός ήταν μία διαχρονική αξία που εναρμονιζόταν με τις αρχές της δημοκρατίας και της ελευθερίας και ήταν αντίθετος με τον κομμουνισμό, ενώ η Μακρόνησος και κάθε άλλο ανάλογο στρατόπεδο εγκλεισμού είχε προστατευτικό και εκπαιδευτικό σκοπό και η πρόκληση της βίας ήταν απαραίτητη για να μη θωρακιστεί ο ελληνισμός από την απειλή του σλαβισμού-κομμουνισμού που δεν ταίριαζε με τα ιδανικά της φυλής [...]»¹¹³

Όπως παρουσιάστηκε, οι διώξεις των αριστερών φρονημάτων νομιμοποιούνται και επιβάλλονται από μία πολιτική φόβου και καλλιέργειας του μίσους, ενώ θεματοφύλακες του πολιτεύματος και του κοινοβουλευτισμού αναδεικνύονται ο στρατός και τα σώματα ασφαλείας. Η σκέψη του πολίτη καθοδηγείται και ο ίδιος οφείλει να επιλέγει τις πολιτικές λύσεις του κέντρου ή της δεξιάς και του βασιλιά, ενώ η επικράτηση των αριστερών θα οδηγήσει νομοτελειακά στην απεμπόληση της λαϊκής κυριαρχίας και στην υπαγωγή της χώρας κάτω από ξενικό ζυγό. Και όλα αυτά συμπλέκονταν σε ένα δίκτυο απαγορεύσεων και παροχών που δεχόταν πρόσθετες χρηματοδοτήσεις από κρατικούς ή μη παράγοντες, ώστε ο αντικομμουνισμός και το ιδεολογικό του επιστέγασμα, η εθνικοφροσύνη να διαδίδονται με κάθε μέσο ιδεολογικής επίδρασης της εποχής εκείνης, προσλαμβάνοντας τις διαστάσεις μίας

---

¹¹² David Close, ό.π., 154.

¹¹³ Πολυμέρης Βόγλης και Στρατής Μπουρνάζος, «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950. Βία και προπαγάνδα», Στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τόμος Δ2, (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009), 68.

πολιτισμικής βιομηχανίας από διαφημιστικές εκστρατείες, ειδικές εκδόσεις, εκθέσεις, κινηματογραφικές ταινίες, ραδιοφωνικές εκπομπές κ.α.¹¹⁴

Το κλίμα της αμηχανίας ή ακόμα και του φόβου απέναντι στην εκλογική επιτυχία της ΕΔΑ παρουσιάζεται στην παρακάτω στιχομυθία Κωνσταντίνου Καραμανλή και Ευάγγελου Καλαντζή. Στο διάλογο παρουσιάζεται η αμηχανία του καθεστώτος μπροστά στην αύξηση του ποσοστού της ΕΔΑ, αλλά και η απόφαση να καταπιεστούν οι δημοκρατικές ελευθερίες με ένα τρόπο αυταρχικό. Ως άμεσο μέτρο επίλυσης προτεινόταν και τελικά υιοθετήθηκε η πύκνωση των λειτουργιών των σωμάτων ασφαλείας, η αύξηση των δικαιοδοσιών τους.¹¹⁵

- (Καραμανλής) Η ΕΔΑ έβγαλε 79 βουλευτάς. Σε θεωρώ ικανό και κατάλληλον να την αντιμετωπίσης τόσο εις την Βουλήν, όσο και εκτός της Βουλής..

- (Καλατζής) Θα επανέλθω συνεπώς στο υπουργείο Ασφαλείας. Αλλά θα μου επιτρέψετε να σας θέσω δύο ζητήματα: Πρώτον η επανόρθωσις ενός βαρυτάτου σφάλματος, το οποίον διεπράχθη όχι τόσον εις βάρος των Σωμάτων Ασφαλείας, όσον εις βλάβην του μετ' αυτών συνδεομένου συμφέροντος της Εθνικής Ασφαλείας. Το 1956 εμειώθη η δύναμις των Σωμάτων Ασφαλείας και περιεκόπησαν πιστώσεις με αποτέλεσμα να δυσχερανθή αυτή αύτη η λειτουργία των Σχολών...Ενθυμείσθε ότι κατά το θέρος του 1956 σας τηλεγράφησα από την Αμερική και σας έκαμα έκκλησιν να μη μειώσητε την δύναμιν αυτήν;

- (Καραμανλής) Έχεις δίκαιον, θα την αποκαταστήσωμεν..

- (Καλατζής) Η ΕΔΑ με τους 79 βουλευτάς που διαθέτει θα αποδυθή σε σοβαρότερη προσπάθεια, για να διατηρήση τα ούτως κτηθέντα και να δημιουργήση πέραν του χώρου προμαχώνας. Συνοδοιπόρους, προσέθεσα, διαθέτει δυστυχώς ο τόπος μας, διότι έχει αρρωστημένο πνευματικό κόσμο αφ' ενός και αφετέρου πολιτικά κόμματα αστικά και εθνικόφρονα, τα οποία θέλουν να κάμουν λαθρεμπόριο ψήφων, συμβιβαζόμενα με την ΕΔΑ. Πρέπει

---

¹¹⁴ Melvyn P. Leffler, «The United States and the Strategic Dimensions of the Marshall Plan», *Diplomatic History*, 12, αρ. 3, (2007): 277-306.

¹¹⁵ Ευάγγελος Καλαντζής, ό.π.,156-158.

να είναι στόχος μας, συνεπώς, κύριε Πρόεδρε, η απομόνωση της Αριστεράς και το πέρασμα από την κρισάραν του υλικού που την εψήφισε, ώστε οι μη κομμουνιστάι ως προοδευτικοί δημοκράται να επανέλθουν εις το Κέντρον εις το οποίον και ανήκουν.

- (Καραμανλής) Ορθώς τοποθετείς το ζήτημα.

- (Καλατζής) Εάν το τοποθετώ ορθώς, τότε θα προκύψη θέμα δραστηριοποίησεως του όλου μηχανισμού διώξεως του κομμουνισμού.

Η Αμερική γενικότερα συνεργάζεται με το στρατό εξαιτίας και του Προγράμματος Στρατιωτικής Βοήθειας (MAP), που την περίοδο 1950-1969 εφαρμόζεται και προβλέπει την εκπαίδευση ενός μεγάλου ποσοστού αξιωματικών στη χώρα ή σε άλλες χώρες του εξωτερικού. Στοιχεία της CIA άλλωστε έδειξαν ότι οι κινήσεις των παράνομων οργανώσεων παρακολουθούνταν από νωρίς και δεν ανακόπηκαν.¹¹⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη από το 1948 το παλάτι επιδίωκε την ανάδειξη των στρατιωτικών στην πολιτική και υποστήριζε το πρόσωπο του Παπάγου, στον οποίο αποδόθηκαν όλο και περισσότερες πολιτικές αρμοδιότητες, ενώ ο βασιλιάς Παύλος δεν ήταν αντίθετος με τη λύση ενός δικτατορικού καθεστώτος, με σκοπό την άμεση λύση και την επικράτηση στο μέτωπο των ανταρτών.¹¹⁷

---

¹¹⁶ Θάνος Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική, από την ανεξαρτησία ως τη Δημοκρατία* (Αθήνα: Κούριερ, 2000), 252.

¹¹⁷ Πολύμερης Βόγλης, «Μάχες χωρίς νικητή: το κρίσιμο 1948», Στο *Ο Ελληνικός Εμφύλιος (1946-1994)*, επιμ. Ηλίας Νικολακόπουλος και Ιωάννα Παπαθανασίου (Αθήνα: Τα Νέα, 2010), 136.

Κεφάλαιο 5^ο: Το στρατόπεδο ως πεδίο πολιτικής δράσης

Μέσα σε αυτό το κανονιστικό πλαίσιο της εθνοφοροσύνης ο στρατιώτης που ήταν κατά του εθνικού στρατού έπρεπε να αναμορφωθεί με στόχο την ηθική θωράκιση του στρατεύματος και την κατάπαυση της επιζήμιας κομμουνιστικής επιρροής. Αυτή τη φρονηματική επιβολή ακολούθησαν οι μετεμφυλιακές κυβερνήσεις με τον εκτοπισμό και την ιδεολογική κατήχηση στα εθνικιστικά ιδανικά στα στρατόπεδα κράτησης και στο πιο εμβληματικό από αυτά σε αυτό της Μακρονήσου την ψυχροπολεμική εποχή. Για να θεωρηθεί αξιόπιστη αυτή η ιδεολογική μετάλλαξη, ο έγκλειστος μέσα από ταπεινωτικές διαδικασίες κι εξευτελισμούς δήλωνε τη συμπόρευσή του με το εθνικόφρον καθεστώς και αναγνώριζε την εξουσία του εθνικού στρατού, του βασιλιά και της Εκκλησίας, αποκηρύσσοντας το μίasma του κομμουνισμού. Η διαδικασία επιλογής τους στηριζόταν σε πληροφορίες του γενικού σώματος στρατού, σε συγγενικούς δεσμούς με αριστερούς αρχικά, ενώ κατά τη δεκαετία του 1950 το στρατόπεδο δέχτηκε και μεγάλο αριθμό πολιτικών κρατουμένων. Σε κάθε περίπτωση οι κρατούμενοι ανάλογα με το βαθμό συμμόρφωσης τους στις επιταγές της εθνοφοροσύνης, χωρίζονταν σε ακραίους, δηλωσίες και σε όσους ήταν έτοιμοι πλέον να επανενταχθούν στο κοινωνικό σύστημα.

Η ιδιαιτερότητα του στρατοπέδου έγκειται στο ότι ήταν ένα κράμα στρατιωτικής εκπαίδευσης, πολιτικού διαφωτισμού και κρατητηρίου. Όπως αναφέρει η H. Arendt, τα στρατόπεδα είναι εργαστήρια ολικής κυριαρχίας πάνω στην ανθρώπινη φύση. Η πολιτική της εθνοφοροσύνης αποκτούσε τον χαρακτήρα της βιοπολιτικής, αφού γινόταν όλο και μεγαλύτερη μετατόπιση των ορίων δράσης των ατόμων που ζούσαν σε συνθήκες εξαιρέσεως στα στρατόπεδα. Επιπλέον η κυρίαρχη πολιτική, για να υπερισχύσει ιδεολογικά, ερχόταν σε όλο και μεγαλύτερη συνεργασία και με άλλες πτυχές της κοινωνικής ζωής, όπως με τον ιερέα, τον επιστήμονα και το λόγιο, με σκοπό να αποκτήσει μεγαλύτερη απήχηση.¹¹⁸ Η ριζική μεταμόρφωση της πολιτικής σε χώρο της γυμνής ζωής (δηλαδή σε ένα στρατόπεδο) νομιμοποίησε και κατέστησε απαραίτητη την ολοκληρωτική κυριαρχία. Μόνο επειδή στην εποχή μας η πολιτική κατέστη εξ

---

¹¹⁸ Giorgio Agamben, *Homo Sacer* (Αθήνα: Scripta, 2005), 190-194.

ολοκλήρου βιοπολιτική, μπόρεσε να συγκροτηθεί ως ολοκληρωτική πολιτική και μάλιστα σε πρωτοφανή βαθμό.

Όπως φαίνεται στο δημοσίευμα της εφημερίδας *Ελευθερία* (10 Ιουνίου 1950 – βλ. **Εικόνα 10**) η Μακρόνησος δεν ήταν αποδεκτή από όλες τις παρατάξεις και ο αρθρογράφος, που ήταν φανερά υπέρ του Πλαστήρα, υποστήριξε ότι ήταν προϊόν του πολέμου και της αποθηρίωσής του. Η μεταφορική αναλογία του στρατοπέδου με διυλιστήριο του στρατού ή πειθαρχικό θάλαμο είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα από ό,τι τα αφηγήματα της εθνοφοροσύνης. Ωστόσο ο κομμουνιστικός κίνδυνος ενυπάρχει σε αυτό το κείμενο που με μάλλον αμφιθυμική διάθεση δηλώνει πως πρέπει να σταματήσει η λειτουργία του και οι απάνθρωπες μέθοδοί του και από την άλλη να αποδυναμωθούν οι κομμουνιστικοί πυρήνες. Χωρίς να κατονομάζονται, αναφέρονται λειτουργοί που υπερέβησαν τα όρια, ενώ με την κατηγορία του κομμουνιστή πολλοί βίωσαν συνθήκες βίας. Το συμβιβαστικό κλίμα του άρθρου ανατρέπεται από το άρθρο που ακολουθεί με τον τίτλο *Ελεύθερα*, όπου καταγράφεται ένα περιστατικό αυτοδικίας πέντε γυναικών κατά ενός συμμορίτη. Η βία δικαιολογείται, γιατί υποβάθμισε τη ζωή τους, αφού τις εξανάγκασε να ζήσουν ως συμμορίτισσες. Απρόθυμα ο συντάκτης συναινεί στο να τιμωρηθούν οι υπαίτιες του εγκλήματος, γιατί διαφορετικά δεν θα σιωπήσουν ποτέ οι φωνές του πολέμου.

Για να διαφημιστεί το στρατόπεδο της Μακρονήσου ή- ίσως- για να παρουσιαστεί το αφήγημα ότι οι έγκλειστοι του στρατοπέδου δεν απομονώνονται από το κοινωνικό σύνολο, διεξήχθη ακόμα και ποδοσφαιρικός αγώνας της μικτής Μακρονήσου με τον πρωταθλητή Ολυμπιακό. Στόχος αυτής της δράσης ήταν να φανεί ότι οι τρόφιμοι της Μακρονήσου παρέμεναν κομμάτι της κοινωνίας με δράση και ότι επιθυμούσαν την άμεση επανένταξή τους, αλλά και πως ο αγώνας γινόταν για την οικονομική ενίσχυση του στρατοπέδου και την αγορά ραδιοφωνικού σταθμού. Ο αγώνας χαρακτηρίζεται ως πειθαρχημένος και ήρεμος, ιδιότητες που ήταν επιθυμητές ίσως για τους κρατούμενους της Μακρονήσου. Η ενέργεια βέβαια αυτή δεν συνεχίστηκε, παρόλο που είχε λαϊκή συμμετοχή και την παρακολούθησαν πλήθος κόσμου, καθώς και η πολιτική ηγεσία της εποχής (βλ. **Εικόνα 11**).¹¹⁹

---

¹¹⁹ Στέφανος Κλιάφας, «Ένας αγώνας χωρίς ηττημένους. Το φιλικό του Ολυμπιακού με τη μικτή ομάδα της Μακρονήσου», *Sport-Retro.gr* (χ.χ.), <https://sport-retro.gr/enas-agonas-xoris-ittimenous-to-filiko-tou-olympiacou-me-ti-mikti-omada-tis-makronisou/>

Το στρατόπεδο της Μακρονήσου ταυτίστηκε με το ναζιστικό στρατόπεδο Νταχάου κι αυτό όχι μόνο για τον εξοντωτικό τρόπο λειτουργίας και των δύο. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι η Μακρόνησος και όλες οι κατασταλτικές ενέργειες κατά των αριστερών εντάσσονται σε ένα ευρύ κι αόριστο πρόγραμμα επιτήρησης και κυριαρχίας των νικητών επί των ηττημένων κι όχι μία υγιής προσπάθεια επανένταξης στην κανονικότητα, αφού στόχος των βίαιων ενεργειών ήταν η εξόντωση των κομμουνιστών. Αναλύοντας το με όρους του Φουκώ μπορεί να υποστηριχθεί ότι και τα δύο ισχύει το σχήμα Αφαίρεση- Απομόνωση- Τιμωρία. Οι έγκλειστοι έχουν μεταφερθεί σε χώρο μακριά από την οπτική επαφή της κοινωνίας και ζουν σε κατάσταση εξαίρεσης, ενώ δέχονται πιέσεις και βασανιστήρια για το γεγονός ότι δεν έχουν ευθυγραμμιστεί με το κυρίαρχο αφήγημα.¹²⁰

Παρόμοιο πείραμα κοινωνικής και πολιτικής αναμόρφωσης εφαρμόστηκε στη τη Μαλαισία κι ονομαζόταν στο «Ακαδημία της ειρήνης και της ησυχίας», ενώ και σε αυτή την περίπτωση ήταν ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης αιχμαλώτων κομμουνιστών, τους οποίους εξειδικευμένοι αναμορφωτές επιδίωκαν να αναμορφώσουν. Το πείραμα αυτό θεωρήθηκε αποτυχημένο και οι τρόφιμοι της Ακαδημίας δεν ξεπέρασαν τους εξακόσιους, γεγονός που οδήγησε και στο κλείσιμο της Ακαδημίας, αφού το πείραμα εγκαταλείφτηκε τελικά από τους οργανωτές τους ως εντελώς ατελέσφορο.¹²¹ Επιπλέον το πείραμα της Μακρονήσου ενέπνευσε και την αμερικανική πολιτική που οραματιζόταν σύμφωνα με την ύπατη αρμοστέια των ΗΠΑ τη δημιουργία ενός ανάλογου στρατοπέδου αναπροσαρμογής πολιτών για τους κομμουνιστές που προσπαθούσαν να παρεισφρήσουν στη Δυτική Γερμανία και εναντιώθηκαν στην αμερικανική πολιτική, ζητώντας οδηγίες από την ελληνική κυβέρνηση.¹²²

Η στρατιωτική και πολιτική ηγεσία θεωρούσαν ότι οι αριστερές δυνάμεις μπορούσαν να διαβρώσουν το στράτευμα και ήθελαν εγγυήσεις για τη νομιμοφροσύνη των στρατιωτών για αυτό και συστάθηκε το στρατόπεδο κράτησης Μακρονήσου και ο ελεγκτικός μηχανισμός των δηλώσεων μετάνοιας που υπονόμει τα πολιτικά δικαιώματα. Μέσα από κακουχίες και συναισθηματικούς εκβιασμούς επιτυχανόταν η

---

¹²⁰ Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*, μτφ. Καίτη Χατζηδήμου (Αθήνα: Κέδρος, 1989), 45.

¹²¹ Ανδρέας Δενεζάκης, «Μακρόνησος, το Θανατονήσι των θυσιών και των αγώνων», *Ημεροδρόμος*, (8 Ιουνίου 2015), <https://www.imerodromos.gr/makronisos/>

¹²² Δημήτρης Κούλαλης, «Ο «θύρσο» του φασισμού και η Μακρόνησος», *Ημεροδρόμος*, 11 Απριλίου 2019, <https://www.imerodromos.gr/o-thyrsos-toy-fasismoy-kai-i-makronisos/>

ιδεολογική ανάνηψη όσων είχαν παρασυρθεί, παρόλο που η δήλωση αποκήρυξης των ιδεών τους ήταν πολλές φορές προϊόν εξαναγκασμού και τους οδηγούσε σε καθεστώς διπλής κοινωνικής εξαίρεσης. Ανάλογα με το βαθμό εναρμόνισής τους με το αφήγημα της εθνοκοφροσύνης διανέμονταν σε λόχους που είχαν μία ποιοτική υποβάθμιση για αυτούς που δεν αποκήρυσσαν τον κομμουνισμό. Από το 1949 και μετά άρχισαν να εισέρχονται και πολίτες ανάλογων φρονημάτων που κι αυτοί αναγκάζονταν να διαβιούν μέσα σε συνθήκες ενός στρατοπέδου με διττό χαρακτήρα, αυτόν της προσωποκράτησης και της ιδεολογικής προπαγάνδας.

Οι δηλώσεις έπρεπε να έχουν δημόσιο χαρακτήρα και ο δηλωσίας όφειλε να αποκηρύξει τους συντρόφους και την προηγούμενη δράση του και να στραφεί σε έργα νομιμοφροσύνης. Η ψυχολογική πίεση ήταν μεγάλη, αφού το συγγενικό περιβάλλον πίεζε για τη δήλωση, επειδή η απόφαση για την εκτόπιση γινόταν κάθε χρόνο. Από την άλλη ο δηλωσίας έφευγε από το κόμμα και στην περίπτωση που ήταν παντρεμένος-η με ομοϊδεάτη όφειλε να τον/την αποκηρύξει και να χωρίσει. Η δήλωση ουσιαστικά απομόνωνε κοινωνικά αυτόν που την έκανε και τον φόρτιζε με ενοχές, οδηγώντας πολλούς ακόμα και μετά από χρόνια σε μία κοινωνική απομόνωση, σε επιλογές σιωπής.¹²³

Στη νομοθεσία της εποχής¹²⁴ η διαδικασία αυτή είχε την ονομασία αποχαρακτηρισμός και είχε σύνθετο χαρακτήρα, αφού ο δηλωσίας έπρεπε να πείσει όλους ότι αποκηρύσσει το ΚΚΕ, να φανερώσει όσους είχαν συνεργαστεί μαζί του και τα ονόματα-ψευδώνυμα τόσο τα δικά του, όσο και όσων σχετίζονταν με αυτόν. Η προσωπική άποψη του διευθυντή της υπηρεσίας ήταν τελικά αυτή που θα αποφάσιζε για την τύχη του δηλωσίας, αφού έπρεπε να δηλώσει ο ίδιος ο διευθυντής ότι είχε πειστεί για τη μεταστροφή του.

Ο εκτοπισμός ήταν μία διαδικασία που υποβάθμιζε την καθημερινή ζωή του πολίτη και ο ίδιος βίωνε συνθήκες εξαίρεσης. Όπως φαίνεται από το εδάφιο 110¹²⁵ της στρατιωτικής νομοθεσίας, (βλ Εικόνα 12 και **Εικόνα 13**) ο εκτοπιζόμενος βίωνε

---

¹²³ Τασούλα Βερβενιώτη, «Μακρονήσι: Μαρτύρια και μαρτυρίες γυναικών», Στο *Ιστορικό τοπίο και ιστορική μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, (Αθήνα: Φιλίστωρ, 2000), 105.

¹²⁴ Παναγιώτης Δημητριάδης, *Στρατιωτική προανάκριση και διοικητικά ανακρίσεις και εξετάσεις* (Αθήνα: Τυπογραφείον Βασιλικής Χωροφυλακής, 1954), 104-105.

¹²⁵ Παναγιώτης Δημητριάδης, *ό.π.*, 104.

μία σειρά διώξεων που καθιστούσαν προβληματική τη διαβίωσή του. Δεν μπορούσε να εργάζεται, να κυκλοφορεί ελεύθερα παρά μόνο σε μία ορισμένη ακτίνα που έπρεπε να γνωρίζει η ασφάλεια, να συμμετέχει σε συλλόγους κι οργανώσεις, ενώ η ασφάλεια μπορούσε πάντα να ελέγξει το σπίτι και την αλληλογραφία του και να στερηθεί τη δυνατότητα ελεύθερης διαχείρισης των οικονομικών του. Η νομοθεσία αυτή ήταν διαβλητή, γιατί ο υπουργός εσωτερικών μπορούσε να παύσει τον εκτοπισμό κάποιου, γεγονός που αποδεικνύει ότι η εκτελεστική δρούσε ενάντια στη νομοθετική -δικαστική εξουσία, ενισχύοντας το φαινόμενο των πελατειακών σχέσεων της πολιτικής. Ακόμα το δικαίωμα στην έφεση κάθε κατηγορούμενου αποδυναμώνεται, αφού η έφεση δεν ανέστειλε την εκτέλεση του εκτοπισμού κι απλώς συντάσσεται σχετική έκθεση.

Ωστόσο η μαζικότητα και οι διώξεις του στρατοπέδου με την κυβέρνηση Πλαστήρα μειώνονται, χωρίς βέβαια ποτέ να σταματούν, γιατί ο ίδιος ο Πλαστήρας πρέσβευε την πολιτική αρχή της λήθης και της συμφιλίωσης. Ιδεολογικό όργανο του στρατοπέδου ήταν το έντυπο υλικό με τη μορφή περιοδικών που εξέδιδε ο κάθε λόχος. Ένα από αυτά ήταν και ο *Σκαπανέας*, το οποίο είχε την κυρίαρχη δομή των αντικομμουνιστικών εντύπων της εποχής. Σταδιακά η Μακρόνησος άρχισε να χαλαρώνει την εξαναγκαστική βίαιη πορεία της (από την εποχή του Πλαστήρα και μετά), έχει καταγραφεί όμως στη συλλογική συνείδηση ως χώρος μαρτυρίου¹²⁶

Στο κείμενο *Supprimez Makronissos!: Le dachau Americain en Grece* (βλ. **Εικόνα 14**) καταγγέλλεται ο τρόπος της επανεκπαίδευσης που ευαγγελίζονται οι εμπνευστές του και αναφέρεται πως είναι μία σύλληψη ενός σατανικού μυαλού, όπως καταγράφεται τόσο από τα μηνύματα των εκεί τροφίμων, όσο και από μαρτυρίες ξένων δημοσιογράφων.¹²⁷ Στο κείμενο παρουσιάζονται με τα πλέον μελανά χρώματα τόσο τα βασανιστήρια (από κοψίματα με ξυράφι ως το βασανιστήριο με το ριζίμο της γάτας στη θάλασσα και την αιώνια δίψα και ταλαιπωρία των έγκλειστων του στρατοπέδου), όσο και οι προσπάθειες ιδεολογικής διαβουκόλησης τους. Παρουσιάζεται και η μαρτυρία του Β. Παπαγεωργίου υποψήφιου του κόμματος Πλαστήρα, που αναφέρει ότι η διαδικασία της ψηφοφορίας ήταν μία παρωδία εκλογών. Στις 5 Μαρτίου υποσχέθηκαν στους τροφίμους του στρατοπέδου ότι θα ήταν ελεύθεροι να ψηφίσουν

¹²⁶ Πολυμέρης Βόγλης και Στρατής Μπουρνάζος, «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950. Βία και προπαγάνδα», Στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τόμος Δ2, (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009), 53-64.

¹²⁷ Georges Lambrinos, *Supprimez Makronissos!: Le dachau Americain en Grece* [ΑΣΚΙ, αρ. τεκμηρίου 12963.001] (editions 'Grece Nouvelle', 1949), 6-8.

ό,τι ήθελαν, αλλά την ίδια μέρα δέχτηκαν απειλές από τους αρχηγούς του στρατοπέδου πως μπορούσαν να μάθουν τι είχαν ψηφίσει και να τιμωρηθούν για αυτό. Οι παρανομίες συνεχίστηκαν και κατά τη διαδικασία των εκλογών, αφού όταν είχαν φτάσει κάποιοι τρόφιμοι να ψηφίσουν τους ανακοινώθηκε ότι είχε ήδη ολοκληρωθεί η διαδικασία των εκλογών, ενώ σε άλλους παραδόθηκε ελλιπές εκλογικό υλικό, στο οποίο έλειπαν τα κόμματα ΕΠΕΚ και δημοκρατική συνεργασία; Η νοθεία συνεχιζόταν με τους εκλογικούς καταλόγους που αναφέρονταν σε 10.000, ενώ οι ψηφοφόροι ήταν 15.000 και σε όσους ψηφίσανε τους ζητήθηκε να παραδώσουν το εκλογικό υλικό που δεν είχαν χρησιμοποιήσει. Έτσι καταλήγει ο υποψήφιος βουλευτής να παρακαλέσει τον Πλαστήρα να τερματιστεί η χρήση του στρατοπέδου που θα γινόταν μία σκοτεινή κηλίδα της λαμπρής ιστορικής πορείας του ίδιου του Πλαστήρα.

Η επίσημη κρατική πλευρά αντίθετα διαφήμιζε με κάθε τρόπο τα αποτελέσματα του στρατοπέδου και για αυτό το λόγο χρησιμοποίησε μία ποικιλία προωθητικών ενεργειών, όπως οι επισκέψεις δημοσιογράφων και πολιτικών Ελλήνων και ξένων, εφημερίδες και περιοδικά κ.α. Στα άρθρα του Σκαπανέα¹²⁸ παρουσιάζονται οι τρόφιμοι του αυθόρμητα να αποστρέφονται τον κομμουνισμό, να εξυμνούν το βασιλικό ζεύγος και να αποκηρύσσουν τους πρώην συντρόφους τους, ενώ παράλληλα προβάλλουν το ευεργετικό για αυτούς έργο του στρατοπέδου που οδήγησε στην ιδεολογική τους αποκάθαρση. Το φωτογραφικό υλικό επικεντρώνεται στις επισκέψεις επιφανών επισκεπτών Ελλήνων και ξένων και στις γιορτές –εκδηλώσεις των εγκλείστων εκεί. Στις επίσημες αναφορές του Σκαπανέα με χρήση γ' ενικού και με περιγραφικό λόγο εξυμνούνται οι αρετές του στρατοπέδου, ενώ περιγράφονται οι παρελάσεις, το μάθημα της εθνικής αγωγής και οι ραδιοφωνικές εκπομπές με εμβατήρια ως μέσα διαμόρφωσης του ήθους των Μακρονησιωτών. Ακόμα ιδιαίτερο ρόλο στις κυβερνητικές αναφορές είχαν οι εορτασμοί θρησκευτικών εορτών, όπως τα Χριστούγεννα, για να ενισχυθεί το εθνικό φρόνημα των εγκλείστων που έπρεπε να είναι εκτός από Έλληνες πατριώτες και καλοί χριστιανοί. Το στρατόπεδο με αυτόν τον τρόπο παρουσιάζόταν ως μία μεγάλη οικογένεια που γιόρταζε όλη μαζί και τηρούσε τα έθιμα της φυλής. Στο άρθρο γίνεται αναφορά για τους ανήλικους εγκλείστους που έπεσαν θύματα του σλαβοκομμουνισμού κι όπως ο μικρός Χριστός γλίτωσε από τη μανία του Ηρώδη έτσι σώθηκαν κι αυτοί από τα δίχτυα του κομμουνισμού. Οι μεταφορικές αναλογίες βρίθουν στο κείμενο, η

---

¹²⁸ *Περιοδικό Σκαπανέας*, τεύχος 9, [ΑΣΚΙ, αρ. τεκμηρίου 6233.018.01], (Ιανουάριος 1950), 16-17.

χριστιανική πίστη εμφανίζεται ως ο ήλιος της δικαιοσύνης διώχνει τη συσκότιση του κομμουνισμού, ενώ η λαμπρότητα της γιορτής είχε τη δύναμη να απομακρύνει κάθε βέβηλη σκέψη (βλ. **Εικόνα 15** και **Εικόνα 16**).

Εκτός από τον καθαρά στοχευμένο προπαγανδιστικό χαρακτήρα των φυλλαδίων του στρατοπέδου υπήρχαν κι ανάλογες αναφορές στις αγορεύσεις της βουλής, όπου το στρατόπεδο της Μακρονήσου παρουσιαζόταν ως μία προαιρετική επιλογή των τροφίμων του που χαρούμενοι διαβιούσαν σε συνθήκες αποκλεισμού και μάλιστα έφταναν στο σημείο να νιώθουν ευγνωμοσύνη για αυτό.

«Επίλεκτοι εκπρόσωποι αυτής της κατηγορίας είναι οι υπό εκτόπισιν εναπομείναντες οι οποίοι οσαδήποτε έτη και να ευρίσκονται εις την εξορίαν παραμένουν εκεί εθελοντικώς, δυνάμενοι ανά πάσα στιγμήν να επανέλθουν ελεύθεροι με την απλήν προφορικήν δήλωσιν ότι θα διαβιώσουν εις το μέλλον ως νομοταγείς πολίται όπως όλοι ανεξαιρέτως οι πολίται της χώρας. Και ίσως θα είναι ορθή η διάγνωσις ότι οι πλείστοι εξ αυτών τροφοδοτούμενοι με σιτηρέσιον ίσον ακριβώς προς εκείνο των Σωμάτων Ασφαλείας παραμένουν εθελοντικώς και από αίσθημα ευγνωμοσύνης προς τους τόπους της εξορίας, οι οποίοι διεφύλαξαν το σαρκίον αυτών κατά την περίοδον του συμμοριτοπολέμου, την περίοδον κατά την οποίαν κατά χιλιάδας τα θύματα της προδοτικής των διαφωτίσεως εθυσιάζοντο εις μίαν πρωτοφανή προσπάθειαν υποδουλώσεως του έθνους και ερημώσεως της χώρας, χωρίς ούτε εις των ηγετών της κομμουνιστικής παρατάξεως να καταλέγεται μεταξύ των θυμάτων.»¹²⁹

Εκτός από την πολιτική κατήχηση και την επιβολή της κρατικής προπαγάνδας οι τρόφιμοι όφειλαν να έχουν μία συμπεριφορά ηθική, αφού θεωρήθηκε πως είχαν παρασυρθεί και σε αυτόν τον τομέα. Οι στρατιωτικοί που λειτουργούσαν ως φύλακες, αλλά και οι τρόφιμοι έπρεπε να ακολουθούν τα ηθικά πρότυπα της εθνικοφροσύνης. Η Ηθική διάσταση της συμπεριφοράς του ατόμου κι ο καθωσπρεπισμός ιδιαίτερα του στρατιωτικού συνδεόταν με τις έννοιες της υπακοής, του σεβασμού, της εθνικοφροσύνης και της θρησκευτικής ευλάβειας, ενώ αντίθετα η ανυπακοή και οι

---

¹²⁹ Γεώργιος Λεονταρίτης, *ό.π.*,31.

βωμολοχίες ήταν συμπεριφορές που οδηγούσαν απαρέγκλιτα στη φυγή από την ηθικότητα και στον κομμουνισμό.

Επιδιώκóταν με κάθε τρόπο η δημιουργία ενός ανθρώπου, που ευθυγραμμίζεται πλήρως με τα κελεύσματα δύο παραδοσιακών θεσμών, όπως η Εκκλησία και ο στρατός και τη συμμόρφωσή του σε εθνικιστικά σχήματα συμπεριφοράς, όπου το ηθικό και το ανήθικο αντιστοιχούσαν στις αντίπαλες πολιτικές δυνάμεις, της εθνικοφροσύνης και του κομμουνισμού, με στόχο να ενδυναμώνεται η πρώτη και να κατακεραυνώνεται ο δεύτερος: «Έ λοιπόν, ο βλάσφημος είναι ο καλύτερος σύμμαχος του Κομμουνιστή και μη σου φαίνεται καθόλου παράξενο αυτό. Τι επιδιώκουν οι Κομμουνιστάι; Να κλονίσουν τα θεμέλια της ζωής του έθνους. Έμπαιναν οι συμμορίτες στα χωριά, και έκαναν δυο φορές την ημέρα αντιθρησκευτική διαφώτιση στους χωρικούς. Γιατί; Για να κλονίσουν την πίστι τους. Περνά και ο εθνικός μας στρατός σήμερα μέσα από ένα χωριό, και ακούν οι χωρικοί ένα στρατιώτη της πατρίδος, να βλαστημά τα ιερά και τα όσια της πίστεως. Αμφιβάλλεις λοιπόν ότι επιτυγχάνεται ο ίδιος σκοπός;»¹³⁰

Η παιδευτική διάσταση του στρατοπέδου είναι κάτι που διαφημίζεται κι αποτελεί ιδεολογικό επιστέγασμα του πολιτικού συστήματος, το οποίο με επισκέψεις και με προβολή του έργου των ανανηψάντων επιδιώκει την αυτοπροβολή του. Κοινό στοιχείο στις δηλώσεις των εγκλείστων ήταν η άρνηση της ύπαρξης του εμφυλίου πολέμου και η προβολή του ως ξενική επίδραση των εαμοβούλγαρων και των ληστοσυμμοριτών-έτσι ο πόλεμος δεν είναι ανάμεσα σε Έλληνες, οπότε η βία καθαγιάζεται και νομιμοποιείται, αφού με αυτόν τον τρόπο διαφυλάσσεται η εθνική ακεραιότητα της χώρας. Οι Έλληνες αντιτίθενται στους Σλάβους, ενώ οι τελευταίοι απεργάζονται διαχρονικά σχέδια ύπουλα κατά της χώρας που τελικά κατανακώνται από την επινοητικότητα και τη γενναιότητα της ελληνικής φυλής. Η Κατοχή και η εθνική αντίσταση πολλές φορές παρακάμπτονται και ο κομμουνισμός παρουσιάζεται ως μία μολυσματική ασθένεια και όσοι νοσούν από αυτόν χρειάζονται απομόνωση, για να μη μολύνουν τους υγιείς, όσοι δηλαδή είναι Έλληνες Χριστιανοί, ενώ η Μακρόνησος είναι ένα πρότυπο sanaτόριο. Αντίστοιχα παρουσιάζονται θρησκευτικές εκδόσεις που προβάλλουν ένα συνδυασμό ορθοδοξίας και αντικομμουνισμού που στόχο είχαν το φρονηματισμό του στρατεύματος: «[...] ξέρω πολύ καλά πως όλοι μας πολεμάμε για

---

¹³⁰ Δημήτριος Αρκάδας, «Οι Επαγγελματίες της Θεολογικής Σκέψης: Το Διδακτικό και Ερευνητικό Προσωπικό της Θεολογικής Σχολής Αθηνών από τον Μεσοπόλεμο μέχρι Σήμερα.» (Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2011), 122-123.

τον ιερών σκοπόν, για την θρησκείαν μας. Και εγώ ως Έλλην στρατιώτης και ως Χριστιανός πράττω το καθήκον μου προς την Πατρίδα. Η επιστροφή προς τον Χριστόν είναι η Νίκη μας και γι' αυτήν πολεμούμε εδώ στα άγρια βουνά του Βίτσι. Εκεί πάνω βρίσκεται ο Διάβολος με τους οπαδούς του. Εμείς τα παιδιά του Χριστού θα τους νικήσωμε [...].¹³¹

Ο αντικομμουνιστικός μηχανισμός αποκρυσταλλώθηκε σε ένα πολυδαίδαλο πλαίσιο δημόσιου κι ιδιωτικού λόγου κι ενισχύθηκε με νομοθετικό πλαίσιο και κρατικές παρεμβάσεις, με στόχο τη συμπίεση της χώρας στον καπιταλιστικό κόσμο, παγιώνοντας ψυχροπολεμικές τακτικές που κλυδώνιζαν τους δημοκρατικούς θεσμούς. Ο Τσουκαλάς αναφέρει ότι ήδη ο εμφύλιος κληροδότησε το διαχωρισμό σε υγιείς, εθνικόφρονες πολίτες και σε μιαρούς, δεύτερης κατηγορίας πολίτες που μπορεί να ήταν από κομμουνιστές ως αντιβασιλικοί και να διώκονταν για τα φρονήματά τους.¹³² Η δεξιά παράταξη ενσωμάτωσε πολλούς κατασταλτικούς μηχανισμούς, εντάσσοντάς τους στο στρατιωτικό σύστημα, αρχικά επιλέγοντας την Εθνοφυλακή που συστάθηκε από δοσίλογους και εξοπλιζόταν από τους Βρετανούς μεταξύ '45-'47, μετέπειτα από τη Χωροφυλακή, η οποία είχε στελέχη παλιούς μοναρχικούς, ενώ τα σώματα ασφαλείας χρηματοδοτούνταν διαρκώς από τα κρατικά ταμεία.¹³³ Η επίσημη Εκκλησία εναρμονιζόταν απόλυτα με το καθεστώς της εθνοπροσύνης, αφού πρότεινε στους πιστούς την ευθυγράμμιση με το κατεστημένο της εποχής, τη σεμνότητα και την τυφλή υπακοή στις μορφές εξουσίας, ενώ το ΚΚΕ θεωρήθηκε απειλή για το χριστιανισμό.¹³⁴

Από τους εγκλείστους του στρατοπέδου αναφέρεται και ο χαρακτηρισμός του ως εκπαιδευτικό εθνικό σχολείο, ως μία νέα κολυμβήθρα του Σιλβάμ που με μαγικό τρόπο καταφέρνει να αποτινάξει τον κομμουνισμό από τα θύματά του και να τα αναβαπτίζει στο πνεύμα της εθνοπροσύνης. Αυτή η ιδεολογική ταύτιση έγινε γρήγορα αντιληπτή και θεωρήθηκε αναγκαίο να ευθυγραμμιστεί η θρησκευτική και η εθνικιστική διαφώτιση του στρατού. Γι' αυτό το λόγο με πρόταση του στρατηγού. Π. Καλογερόπουλου, ο οποίος ακολούθησε την πρόταση του Α. Καντιώτη (ΚΕΘ)

---

¹³¹ Στρατής Μπουρνάζος. «Το κράτος των εθνοφρόνων: Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», Στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τόμος Δ2, (Αθήνα: Βιβλιόραμα 2009), 11.

¹³² Νίκος Δεμερτζής, Ελένη Πασχαλούδη και Γιώργος Αντωνίου, ό.π., 55.

¹³³ David Close, ό.π., 2006), 50-51.

¹³⁴ David Close, ό.π., 158.

εκπαιδευόταν το προσωπικό (ιερωμένοι και μη) για την προώθηση της εθνικοφροσύνης¹³⁵. Και με παρόμοιο τρόπο στο ελληνικό κοινοβούλιο ακουγόταν από τον Κ. Μανιαδάκη η ανάγκη δραστικών μέτρων που θα προφύλαγαν τον εθνικό ιστό. Σύμφωνα με την αποδεκτή για την εθνικοφροσύνη αφήγηση των ατόμων που παρασύρθηκαν από την αριστερή ιδεολογία και όσων παρέμεναν αμετανόητοι. Οι παρομοιώσεις λειτουργούν ως στοιχείο κινδύνου για το κράτος και οι πολιτικοί του αρχηγοί αναλαμβάνουν το ρόλο του γιατρού που καλείται να προστατεύσει τους υγιείς ιστούς που είναι οι εθνικόφρονες.

[...] είναι ανάγκη να θέσωμεν το όλον πρόβλημα της αριστεράς επί της χειρουργικής τραπέζης και να διαπιστώσωμεν ολόκλητον τον κακοήθη όγκον και τα επιμέρους καρκινώματά του και ν' αποφασίσωμεν ν' ακολουθήσωμεν σαφή συντονισμένην θεραπείαν, ώστε να σταματήσουν οι προχειρότητες.

Είναι ανάγκη να διαφωτισθή ο ελληνικός λαός εν των συνόλω του τι κινδύνους διερχόμεθα, αλλά να φωτισθούν και οι ίδιοι οι αριστεροί τι κακόν κάνουν εις την ελληνικών κοινωνίαν και εις το Έθνος ...

Τότε υπήρχον εις τας φυλακάς του Κράτους 23.500 κατάδικοι και υπόδικοι και 6000 εν εκτοπίσει εις την Μακρόνησον. Είχον τόσους πολλούς συγχωρήσει αι προηγούμεναι κυβερνήσεις, ώστε ο αείμνηστος συμπολίτης μου Ρέντης είχε κατηγορηθεί ως υπεράγαν επιεικής. Τότε υπήρχεν πράγματι σοβαρός λόγος να συζητήσωμεν και να χαράξωμεν την πολιτικήν του Κράτους έναντι των συμμοριτών, διότι είχομεν υπόψιν μας ότι παρά ταύτα πολλοί χριστιανοί εθνικόφρονες πολίται οι οποίοι ούτε εγνώριζον ούτε έμαθα ούτε θα μάθουν ποτέ τι θα πει κομμουνισμός, είχαν εντέχως παρασυσθή από τους θύτας των, οι οποίοι μετά την αμνήστευσιν εκυκλοφόρουν ελεύθερα , διότι οι άνθρωποι αυτοί κάτω από τα απατηλά συνθήματα των διεθνιστών παρεσύρθησαν και μετέσχον εις διαφόρους εκνόμους πράξεις, χωρίς βέβαια να ευθύνονται και δια πράξεις εγκληματικές και χωρίς να έχουν βάψει τα χέρια τους με αίμα...δι αυτό

---

¹³⁵ Δημήτριος Αρκάδας, «Οι Επαγγελματίες της Θεολογικής Σκέψης: Το Διδακτικό και Ερευνητικό Προσωπικό της Θεολογικής Σχολής Αθηνών από τον Μεσοπόλεμο μέχρι Σήμερα.» (Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2011), 123.

είπομεν εις τους αριστερούς ότι θα βγήτε ζημιωμένοι από την επερώτησιν που εφέρατε, διότι αυτήν την στιγμὴν εις μὲν τας φυλακάς εἶναι 2525 εις δε την εκτόπισιν εἶναι 300 και 165, οι οποίοι συνελήφθησαν από του Μαΐου μέχρι σήμερα, δηλ. μετά τας εκλογάς, Ὅπως βλέπετε οι συλληφθέντες μετά τας εκλογάς διά τους οποίους διαμαρτύρεσθε, δεν αναλογούν ούτε μισός την ημέραν [...]»¹³⁶

Η απαξίωση των ατόμων που εκτοπίζονταν και οι στατιστικές που αναφέρονται στο ποσοστό του μισού ανθρώπου την ημέρα φανερώνουν την απαξίωση του κυρίαρχου πολιτικού συστήματος για αυτούς που εναντιώνονται στην πολιτική του. Η λογική του στρατοπέδου στηρίχθηκε ουσιαστικά στη βιοπολιτική και εκεί ο πολίτης γινόταν αριθμός. Το στρατόπεδο αθέατο τις περισσότερες φορές, γινόταν ορατό, όταν επιδιωκόταν η προώθηση της εθνικοφροσύνης. Οι τρόφιμοι του στρατοπέδου βρίσκονταν σε κατάσταση αντικειμένου, μέχρι να ανανήψουν και να ακολουθήσουν το κυρίαρχο αφήγημα, ενώ σε διαφορετική περίπτωση βίωναν τον κοινωνικό αποκλεισμό κι εκτοπισμό και σε κάθε περίπτωση ήταν δύσκολο οι ίδιοι να επανενταχθούν.

---

¹³⁶ Γεώργιος Λεονταρίτης, ό.π.41-42.

Κεφάλαιο 6^ο: Η απειλή του τεντιμποϊσμού και η ανησυχία για τους νέους

Εκτός από το φρονηματικό και τιμωρητικό χαρακτήρα που υιοθετήθηκε επίσημα από τα σώματα ασφαλείας, το κράτος ασχολήθηκε σοβαρά με τη σύσταση και την ενδυνάμωση ενός δικτύου παροχών, τεχνικής εξειδίκευσης και φιλανθρωπικού έργου, όπου ο Βασιλιάς και το επίσημο αστικό κράτος προσέφεραν τη συνδρομή τους ιδιαίτερα σε μεθοριακές περιοχές αποσκοπώντας την ενδυνάμωση του εθνικού φρονήματος και για την αποφυγή του κομμουνιστικού κινδύνου. Το κανονιστικό πλαίσιο συμπεριφοράς τους ακολουθούσε μέσα κι έξω από αυτά τα ιδρύματα, αφού οι νέοι όφειλαν να συμμορφώνονται στα εθνικά ιδεώδη, να είναι υπάκουοι και να μένουν μακριά από κάθε είδους ξενική επίδραση, που απειλούσε την ηθική τους διάσταση. Η κοινωνική πρόνοια έγινε κι αυτή ένα ακόμα πεδίο ανταγωνισμού των κρατικών και παρακρατικών φορέων με σκοπό την πολιτική προπαγάνδα των θέσεων τους και την προώθηση της εθνικοφροσύνης.¹³⁷

Η νεολαία παρουσιαζόταν ως επιρρεπής σε κάθε επαναστατική ιδέα και για αυτό το λόγο προτεραιότητα του εκπαιδευτικού συστήματος ήταν η καλλιέργεια της αγωγής τους και η προώθηση των ιδανικών του ελληνισμού. Μέσα από αυτά τα μαθήματα οι νέοι θα διαμόρφωναν έναν εθνικόφρονα χαρακτήρα επηρεασμένοι από την ιστορία της Μεγάλης Ιδέας και από την καταδίκη του κομμουνισμού.

«Οι κομμουνισταί, Κύριοι, οι οποίοι ξέρουν την δουλειά τους καλλίτερα από μας, παρεισάγουν την διδασκαλίαν της ιδικής των αγωγής του πολίτου εις τα πλέον άσχετα προς αυτήν μαθήματα [...] Διατί τάχα τα ελεύθερα Έθνη να μην έχουν την ευχέρειαν να κάνουν τον ίδιον αγώνα δια τα ιδικά των ιδεώδη ; Δι' αυτό επιμένω ότι παραλλήλως προς την διδασκαλίαν της αγωγής του πολίτου, του παλαιού καθαρώς περιγραφικού τύπου, πρέπει το παιδί να διδαχθή την ουσίαν της Πολιτείας και να αποκτήση συνείδησιν της ανωτερότητος της Δημοκρατίας έναντι του κομμουνισμού. Εις την προσπάθειαν αυτήν πρέπει

---

¹³⁷ Ανδρέας Ανδρέου, Σοφία Ηλιάδου Τάχου και Γιάννης Μπέτσας, Από το «παιδομάζωμα» στο βασιλικό «παιδοφύλαγμα»: μεταπολεμικές όψεις κοινωνικής δικαιοσύνης στις Βόρειες Επαρχίες της χώρας. *Πρακτικά του 5ου συνεδρίου Ιστορίας της εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών «Εκπαίδευση και κοινωνική δικαιοσύνη»* (Πάτρα, 2008): 2.

να μας διέπη η θεμελιώδης αλήθεια, ότι ο κομμουνισμός δεν καταπολεμείται με άρνησιν μόνον, όπως, δυστυχώς, πάντοτε επεχειρήθη εις τον τόπον αυτόν. Χρειάζεται και αντίθετον θέσιν. Από την εποχή όμως κατά την οποίαν έπεσεν η Μεγάλη Ιδέα, το έθνος μας δεν ευρήκεν ακόμη τον μύθον, προς τον οποίον να στρέψη την νεολαία του [...] Χρειάζεται να κατανοήση βαθύτατα το παιδί ποίοι είναι οι ιστορικοί λόγοι, δια τους οποίους εις τον τόπον αυτόν δεν έχει θέσιν ο κομμουνισμός. Χρειάζεται θεμελίωσιν η κοινωνική και πολιτική του συνείδησις. Πρέπει να δώσωμεν απαντήσεις εις τα μεγάλα ερωτήματα που ανακύπτουν μέσα εις τας ανησύχους ψυχάς των παιδιών μας [...] Εις τον κομμουνισμό θα αντιτάξωμεν την ιδέαν της ελευθερίας και την ιδέαν του ανθρώπου όπως εμφανίζεται εις τον αρχαίον ελληνικόν πολιτισμόν [...] Θα εξηγήσωμεν διατί “δεν σηκώνει” δουλείαν ο τράχηλος του Έλληνας και διατί δεν ανέχεται καθεστώτα βίας, τα οποία ο σλαύος αντιθέτως χρειάζεται δια να υπάρξη.»¹³⁸

Οι νέοι γενικότερα θεωρήθηκαν ότι έζησαν εμπειρίες που κλόνισαν την πίστη τους στις ηθικές και κοινωνικές αρχές του παρελθόντος και για αυτό η συμπεριφορά τους στράφηκε στην παραβατικότητα. Το κοινωνικό φαινόμενο του τεντιμποϊσμού αναδύεται την περίοδο του Ψυχρού πολέμου και ήταν ουσιαστικά η έκφραση της παγκόσμιας ανησυχίας για την ηθική ποιότητα της νεολαίας, σε σημείο που προσέγγιζε τις διαστάσεις του κοινωνικού πανικού. Συνδέεται άμεσα με την έννοια της νεανικής παραβατικότητας από τη μία, όσο και του μαζικού φόβου της κοινωνίας για την αντικοινωνική συμπεριφορά των εφήβων, η οποία απειλούσε τα κοινωνικά θεμέλια και δυναμίτιζε ακόμα και την ίδια την κρατική υπόσταση, αφού οι νέοι πλέον αμφισβητούσαν ανοιχτά τις ηθικές πατροπαράδοτες αρχές και έδειχναν ανυπακοή ασυνήθιστη για την ηλικία τους.¹³⁹

Οι ανησυχίες αυτές καταγράφονταν επίσημα πλέον τόσο από την εκπαιδευτική, νομική όσο και την πολιτική κοινότητα που θεωρούσε πρώτιστο καθήκον της να πατάξει την ανηθικότητα και τις αντικοινωνικές συμπεριφορές που μπορεί να

---

¹³⁸ Υπουργείον Εθνικής Παιδείας, Πρακτικά Συνεδρίου Εκπαιδευτικών (Γενικών Επιθεωρητών Μέσης και Στοιχειώδους Εκπαίδευσως, Επιθεωρητών Δημ. Σχολείων και Υγειον. Επιθεωρητών Σχολείων), (Αθήνα, 17-22 Οκτωβρίου 1949), 400-402.

¹³⁹ Efi Avdela, «“Corrupting and Uncontrollable Activities”: Moral Panic about Youth in Post-Civil-War Greece». *Journal of Contemporary History*, 43, αρ. 1 (2008): 25-44.

κυμαίνονταν από απλή αντιπαράθεση σε γονείς-εκπαιδευτικούς, όσο και σε συμπεριφορές περισσότερο αντικοινωνικές, όπως οι νυχτερινές ασωτίες, η παραβατικότητα, οι μικροκλοπές κ.λπ.. Αν και τις περισσότερες φορές ο κίνδυνος για τη νεολαία και για τα ήθη της δεν ήταν άμεσος, φαίνεται ότι η πολιτική ηγεσία θεωρούσε το θέμα ιδιαίτερα σοβαρό, όπως φαίνεται από το απόσπασμα του Καλαντζή: «[...] κάποτε χρειάστηκε να λάβω δρακόντεια μέτρα, για να πατάξω ορισμένα κρούσματα βάνουσης συμπεριφοράς νέων προς το κοινωνικό σύνολο, κρούσματα που έτειναν –βοηθώντας και του μιμητισμού της εποχής– να πάρουν ενδημικό χαρακτήρα. Κατά το Σεπτέμβριο του 1958 παρατηρήθηκε συρροή περιστατικών αναιδών εκδηλώσεων νεαρών –που έφταναν μέχρι και βιαιοπραγιών– εναντίον υπερηλικών και γυναικών. Μου κατηγγέλθη συγκεκριμένως από τα αρμόδια αστυνομικά όργανα, ότι στο κέντρο των Αθηνών και σε διάφορες συνοικίες νεαροί εκσφενδόνιζαν, χάρι γούστου, γιαούρτια ή περιέβρεχαν με μελάνι ηλικιωμένα άτομα. Πολλοί μάλιστα σε απάντηση διαμαρτυριών των παθόντων τους ξυλοκοπούσαν ανηλεώς.»¹⁴⁰

Το φαινόμενο της αναίτιας νεανικής παραβατικότητας ή αλλιώς το φαινόμενο του τεντιμποϊσμού, όπως απεικονίζεται από την ανώτερη μαρτυρία είχε μία σχεδόν καθολική απήχηση κι έγειρε ανησυχίες για το ηθικό μέλλον μίας νεολαίας που φαινόταν που αμφισβητούσε ή αρνήθηκε τις ηθικές επιταγές της κοινωνίας που απαιτούσε το σεβασμό και την υποταγή των μελών στις αρχές της. Στην πρώτη από αυτές που κρατάει από το 1950 έως το 1962, η έξαρση αυτού του φαινομένου προκάλεσε παγκόσμια αντιδράσεις ενάντια στους νέους που επαναστατούσαν χωρίς αιτία; τέντυ μπόις (teddy boys) στην Ελλάδα και τη Βρετανία, χάλμπστάρκε (halbstarke) στη Δυτική Γερμανία, τεπίστι (teppisti) στην Ιταλία κλπ. Βέβαια κάθε χώρα είχε τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που απηχούν σε πολιτικά γεγονότα και οι τεντιμπόηδες της Ελλάδας δεν μπορούν να ταυτιστούν ιδεολογικά και πολιτικά με αυτούς της Αγγλίας, παρά μόνο να ανιχνευθούν κάποιες μιμητικές τάσεις στις προτιμήσεις τους στο ντύσιμο, στη μουσική και στη νυχτερινή διασκέδαση, καθώς και στην αμφισβήτηση του κύρους της εξουσίας των μεγαλύτερων. Ιδίως στην περίπτωση της Βρετανίας το κίνημα των τέντυ-μπόις μπορεί να ερμηνευθεί ως απόδειξη οικονομικής ευμάρειας της εργατικής τάξης που με αυτόν τον τρόπο Οι παράγοντες που συνέβαλαν στην εκδήλωση αυτής της υποκουλτούρας σχετίζονταν με την επιθυμία

---

¹⁴⁰ Ευάγγελος Καλαντζής, ό.π.,171.

για προσέλκυση του κοινωνικού ενδιαφέροντος στους νεαρούς Άγγλους που με το εκκεντρικό τους ντύσιμο και συμπεριφορά επιδείκνυαν τη διαφορετικότητά τους και την οικονομική τους ισχύ, ενώ οι ίδιοι συχνά δρούσαν κατά των μειονοτικών ομάδων και των μεταναστών που τους θεωρούσαν εμπόδιο για την προσωπική τους ευτυχία και πλούτο.¹⁴¹

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι οι νέοι σε Ανατολή και Δύση όφειλαν να εναρμονίζονται με τα ηθικοπλαστικά πρότυπα και η απειλή του τεντιμποϊσμού ως μάστιγα για την ανθρωπότητα καταγράφεται στις εφημερίδες που αναφέρονται στη μόλυνση ακόμα και όσων ζουν σε κομμουνιστικά καθεστώτα. Κι εκεί ανάλογα με την Ελλάδα είχε συσταθεί ένα δημόσιο σύστημα επιτήρησης, ελέγχου κι απαγόρευσης, για να μην επηρεαστεί η ηθική των νέων και του στρατεύματος. Παρατηρείται κι εδώ μία έντονη προσπάθεια ελέγχου της συμπεριφοράς που θεωρείται προκλητική κι αντεθνική, καθώς και η δημιουργία ενός σώματος επιτήρησης και περιορισμού, με σκοπό το μεγαλύτερο έλεγχο της νεολαίας. (εφημερίδα «Εμπρός», 6 Ιανουαρίου 1955, βλ. **Εικόνα 16**)

Ειδικότερα στην Ελλάδα ο τεντιμποϊσμός παρουσιάστηκε με το ένδυμα της άρνησης της ελληνικότητας και των πατροπαράδοτων αρχών και της υιοθέτησης ξένων προτύπων ιδιαίτερα από την Αμερική. Σύμφωνα με αυτά τα δεδομένα οι νέοι παρουσιάζονται να ακούν ροκ μουσική, να έχουν ιδιαίτερο ντύσιμο και προκλητική συμπεριφορά, που χαρακτηριζόταν από αμφισβήτηση, εμφανή σεξουαλικότητα και παραβατική συμπεριφορά-έτσι οι άνδρες νομοτελειακά σύμφωνα με τους φόβους των μεγαλύτερων θα οδηγούνταν στο έγκλημα και οι γυναίκες στην πορνεία. Έτσι οι συλλογικοί φόβοι οδηγούσαν στην υιοθέτηση ανάλογων εκφοβιστικών κι εξευτελιστικών συμπεριφορών που στόχο είχαν την αποτροπή και τη διαπόμπευση των ανήλικων δραστών. Το σώμα και η δράση των νέων πρέπει να ακολουθούν τα πρότυπα συμπεριφοράς κι έτσι «[...]το σώμα εκλαμβάνεται ως κάτι που υπάρχει και βιώνεται, συγκροτείται και ανασυγκροτείται μέσω διαρκών τροποποιήσεων και επαναπροσδιορισμών άμεσα συνυφασμένων με τη διαρκή αναζήτηση μιας έστω και εφήμερης ταυτότητας. Η αγωνία αυτής της αναζήτησης αποκρυσταλλώνεται στην ιδιαίτερη φροντίδα για την εξωτερική εμφάνιση και τη δημόσια προβολή του

---

¹⁴¹ Efi Avdela,ό.π., 25.

εαυτού.»¹⁴² Στην ελληνική περίπτωση ο τεντιμποϊσμός δεν ταυτιζόταν με τον αμερικανικό ή τον αγγλικό, αλλά περιέγραφε περισσότερο μία σειρά από συμπεριφορές που φαινόταν προκλητικές και χωρίς αφορμή, γεγονός που οδηγούσε στην κατάργηση των παραδοσιακών αξιών της ελληνικής κοινωνίας και κινούνταν ανάμεσα στο ηθικά και ποινικά κολάσιμο.¹⁴³

Ο κρατικός μηχανισμός με πρωταγωνιστή τη δεξιά παράταξη προέβη σε δράσεις κατασταλτικού χαρακτήρα, που στόχο είχαν την άμεση υποταγή του σώματος στην εξουσία με καθαρά όρους Foucault, με στόχο την ευθυγράμμιση των νέων με την άρχουσα εξουσία. Σε αυτό το πλαίσιο λειτούργησε τόσο το νομικό, όσο και το θρησκευτικό κατεστημένο της εποχής που παρουσίαζε με κάθε τρόπο τους κινδύνους της ηθικής παρέκκλισης της νεολαίας, η οποία ασχημονούσε και βιαιοπραγούσε χωρίς λόγο και με αυτό τον τρόπο έθετε σε κλυδωνισμό τις θρησκευτικές και κρατικές εξουσίες-άρα ήταν απαραίτητη η παραδειγματική τιμωρία των δραστών που θα μπορούσε να αποτρέψει την υιοθέτηση ανάλογων δράσεων. Επιπλέον και από την αριστερή παράταξη ο τεντιμποϊσμός θεωρήθηκε ως ξενόφερτη απειλή που οδηγούσε τους νέους στην άκριτη μίμηση των δυτικοευρωπαϊκών ή αμερικανικών προτύπων και αποδυνάμωνε τους κοινωνικούς αγώνες των νέων και περιόριζε τη δράση τους σε εγωκεντρικές και παραβατικές συμπεριφορές που έπρεπε να αποσοβηθούν. Ωστόσο οι νέοι της εποχής μπορούσαν να ακολουθούν τις τάσεις της εποχής, αλλά και να αναπτύσσουν κοινωνική και πολιτική δράση για σημαντικά κοινωνικά θέματα, όπως αυτό της Κύπρου. Τότε από τις εφημερίδες της αριστεράς έπαυαν να είναι οι τεντιμποϊδες και μετατρέπονταν σε δημοκρατική αγωνιστική νεολαία –έτσι ο τεντιμποϊσμός μπορεί να ήταν από απολιτικός, καπιταλιστικός ή ακόμα και σοσιαλιστικός.¹⁴⁴ Είναι σαφές όμως ότι κυρίως η πολιτική ενεργοποίηση των νέων γύρω από το Κυπριακό, η δυναμικότητα του νεανικού κινήματος της ΕΔΑ και η ανοιχτή αμφισβήτηση του μικροαστισμού που συνοδεύτηκε από την ακόλουθη πτώση του ενδιαφέροντος για τα κατηχητικά ήταν τα στοιχεία που δυναμίτισαν μία πολιτική διώξεων και καθωσπρεπισμού.

---

¹⁴² Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Περί θανάτου* (Αθήνα: Νήσος, 2008), 11.

¹⁴³ Κώστας Κατσάπης, *Ήχοι και απόηχοι. Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα, 1956-1967*. (Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 2007), 132.

¹⁴⁴ Efi Avdela, *ό.π.*, 27, 38, 41.

Ενδιαφέρουσα είναι και η ανοιχτή στο κοινό δημόσια τιμωρία των νέων ή αλλιώς ο δημόσιος διασυρμός τους που διεξαγόταν με ένα τυπικό τρόπο (βλ. **Εικόνα 17**), για να αποδυναμωθεί ο νέος που αμφισβητεί τις παραδοσιακές αξίες, χάνοντας τα μαλλιά του μέσα από τις αποδοκιμασίες της εξουσίας κι ενός πλήθους αρνητικού για αυτό, έμμεσα υπενθυμίζοντας μας παλιότερες μορφές τιμωρίας των προδοτών και των μοιχών ή ακόμα και τη διαπόμπευση των γυναικών στο Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Ακόμα και η δημοσίευση στον τύπο των περιστατικών τιμωρίας των τεντιμπόηδων λειτουργούσε αποτρεπτικά για την επανάληψη ανάλογων φαινομένων και θριαμβευτικά για το καθεστώς που επιδείκνυε με μνησίκακο τρόπο τις νίκες του ή το δικό του εξουθενωτικό τρόπο απονομής δικαιοσύνης.¹⁴⁵

Η κοινωνία της εποχής του 1950 ήταν αμήχανη μπροστά σε αυτές τις εκδηλώσεις και θεωρούσε ότι εύκολα θα ήταν δυνατό η κατάσταση να οδηγήσει σε πολεμικές συμπεριφορές και για αυτό έκρινε πως ήταν ατομική ευθύνη της η ανήθικη συμπεριφορά των νέων, που οφειλόταν στην κρατική ή στην οικογενειακή παραμέληση των καθηκόντων και της διδασκαλίας της ηθικής απέναντι στους νέους.

Το σώμα και η συμπεριφορά των νέων επιβαλλόταν να καθυποταχθούν σύμφωνα με τα παραδοσιακά πρότυπα- για αυτό και η εξωτερική εμφάνιση, οι εξωσχολικές δραστηριότητες και οι συναναστροφές ελέγχονταν αυστηρά από το οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον που απαγόρευε συνήθως κάθε παρέκκλιση από τον κανόνα. Ο επιβαλλόμενος έλεγχος του σώματος, η καθυπόταξή του σε απαγορεύσεις και κανόνες συλλειτουργούν με κανόνες που καθορίζουν το παραγωγικό και αποδεκτό σώμα και διαμορφώνουν μία σειρά από ρυθμίσεις που στηρίζουν την κυρίαρχη πολιτική δομή.¹⁴⁶

Μεγάλοι διαφθορείς της νεολαίας θεωρήθηκαν ο κινηματογράφος και η ροκ μουσική που απομάκρυνε από τις αρχές της ελληνικότητας και αλλοτρίωνε την προσωπικότητα των νέων. Οι επίσημοι φορείς ασκούσαν μία πολιτική ελέγχου στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή, γιατί θεωρούσαν ότι οι δράσεις των νέων και οι κινητοποιήσεις τους για το Κυπριακό, η αύξηση του ποσοστού της ΕΔΑ το 1958 και η λαϊκή απήχηση της, καθώς και ο περιορισμός της λαοφιλίας των εθνικιστικών νεανικών

---

¹⁴⁵ Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*, μτφ. Καίτη Χατζηδήμου (Αθήνα: Κέδρος, 1989), 41-82.

¹⁴⁶ Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, (Αθήνα: Νήσος, 2004), 16.

οργανώσεων θα διαφοροποιούσαν το πολιτικό σκηνικό και θα αναδεικνύονταν νέες πολιτικές προοδευτικές δυνάμεις. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να ανιχνευθούν και προσπάθειες πολιτικής καθυπόταξης στο άρμα του εθνικισμού, αφού οι διαδηλώσεις και οι διαμαρτυρίες αποκτούσαν την ετικέτα του ανθελληνικού και θεωρούνταν παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, ακόμα και αν είχαν εθνικό χαρακτήρα, όπως η ακόλουθη αναφορά του συλλαλητηρίου για τα γεγονότα στην Κύπρο από την εφημερίδα Ελευθερία (19 Ιανουαρίου 1952).¹⁴⁷

«Αντελήφθημεν την αξιέπαινον ψυχραιμίαν των αστυνομικών οργάνων κατά τας εξορμήσεις των διαδηλωτών διά ξύλων, λίθων και άλλων αντικειμένων. Είδομεν τους διαδηλωτάς να επιτίθενται κατά των πυροσβεστικών αντλιών, να αποκόπτουν τους σωλήνας των καταβρεκτήρων και να χειροδικούν κατά των πυροσβεστών. Η αστυνομική δύναμις επέδειξε την προσήκουσα ψυχραιμίαν, παρά τας βιαιοπραγίας και την βιαιότητα των διαδηλωτών. Και τα πράγματα ούτω δεν εξετραχύνθησαν, ώστε να επιβληθούν κυρώσεις. Διά τον λόγον δε ούτον, ουδεμία ποινική δίωξις ησκήθη εναντίον ουδενός. Μερικοί συλληφθέντες ως πρωταίτιοι εκ των διαδηλωτών αφέθησαν ελεύθεροι»

Ανάλογους φόβους για τη μελλοντική δράση των νέων καταγράφεται και στη βουλή από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο (5/4/1956), αφού η νεολαία έχει την τάση «να ρίπη λίθους ες τας κεφαλάς των επίσης ευχομένων την ένωσιν ανδρών των Σωμάτων Ασφαλείας.»¹⁴⁸ Ακόμα και στις αυθόρμητες εκδηλώσεις των νέων για τα εθνικά θέματα κυριαρχεί η κριτική για την αυθάδικη συμπεριφορά τους και κατακρίνεται κάθε ενέργειά τους.

Στην περίπτωση που οι νέοι επαναλάμβαναν μία απρεπή συμπεριφορά, τότε είχαν και τις ανάλογες νομικές κυρώσεις που υποτίθεται ότι είχαν σωφρονιστικό χαρακτήρα, αλλά συχνά τους στιγματίζαν ψυχολογικά και κοινωνικά. Το επίσημο κράτος, αν κι επιδίωκε να φαίνεται πως πραγματοποιεί εκπαιδευτικές πρακτικές με αποτρεπτικό και σωφρονιστικό χαρακτήρα, συχνά κατέφευγε σε κατασταλτικές πρακτικές. Σε πολλές περιπτώσεις η έννοια της παρέκκλισης ταυτιζόταν με την έννοια της παραβατικότητας

---

¹⁴⁷ Τάσος Κωστόπουλος, «Το «πεζοδρόμιο» του 1956», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, (8 Μαΐου 2016), https://www.efsyn.gr/themata/fantasma-tis-istorias/67817_pezodromio-toy-1956

¹⁴⁸ Τάσος Κωστόπουλος, «Το «πεζοδρόμιο» του 1956», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, (8 Μαΐου 2016), https://www.efsyn.gr/themata/fantasma-tis-istorias/67817_pezodromio-toy-1956

και της εγκληματικότητας, γεγονός που αποδεικνύεται από το πλήθος των συλλήψεων, των δομών κράτησης και των αναμορφωτηρίων για όσους έδειχναν απείθεια, με στόχο να εξουδετερωθούν οι ηθικοί κίνδυνοι για τη νεολαία. Αντίθετα στο εξωτερικό ίσχυε ο σαφής διαχωρισμός της έννοιας της νεανικής παραβατικότητας και της εγκληματικότητας, ακόμα κι όταν οι δράσεις των νέων υποκινούνταν από συμμορίες και γενικότερα η δράση τους αντιμετωπιζόταν ως πλημμέλημα και δεν τους αποδιδόταν κοινωνικό στίγμα, όπως στην ελληνική περίπτωση.¹⁴⁹

Μάλιστα με τον υπερώνυμο όρο της νεανικής παραβατικότητας καλύπτονταν οι περιπτώσεις των παραστρατημένων νέων, όσο και αυτών που τείνουν να εμφανίσουν παραβατική συμπεριφορά ή κι όσων βρίσκονταν και διαβιούσαν σε καταστάσεις ηθικού κινδύνου. Η δημόσια συζήτηση γύρω από αυτό το θέμα έθετε και το ζήτημα της αποσόβησης του κινδύνου της αναβίωσης της αιματηρής δεκαετίας του 1940, όπου μία πλανημένη νεολαία, σύμφωνα με το δεξιό επίσημο αφήγημα οδηγήθηκε στην καταστροφή και στην άρνηση της ελληνικότητας. Η νεολαία ήταν το μέλημα όλων για ένα ευοίωνο μέλλον, που θα βασιζόταν στις αρχές της ελληνικής φυλής και παράδοσης.¹⁵⁰

Οι περιορισμοί που ασκήθηκαν στην κοινωνική και κατ' επέκταση και στην πολιτική έκφραση των νέων υπαγορεύονταν από μία ηγεσία που ήθελε να τους ελέγχει με κάθε τρόπο, όπως φαίνεται και από τον παρακάτω διάλογο Ρακιντζή-Καλαντζή.

-Κύριε Ρακιντζή ετοιμαστήτε..

-Δηλαδή κ.Υπουργέ;

-Δηλαδή θα εφοδιαστήτε μ' ένα γουρουνοψάλιδο και με το πρώτο κρούσμα τεντιμποϊσμού θα δράσετε καταλλήλως.

Ο αστυνομικός διευθυντής, παρά τον εξ ιδιοσυγκρασίας αυστηρό του χαρακτήρα, αντέδρασε.

-Κύριε Υπουργέ, ίσως αυτό αποτελέσει υπερβολή. Και ίσως ακόμη υπέρβαση δικαιώματος...

---

¹⁴⁹ Efi Avdela, ό.π., 31.

¹⁵⁰ Efi Avdela, ό.π., 77.

Αλλά εγώ είχα πάρει τις αποφάσεις μου.

-Θα κάνετε ό,τι σας λέω κ. Ρακιντζή. Πάρτε το γουρουνοψάλιδο αμέσως και εις πρώτην ευκαιρίαν κουρέψτε γουλί αυτούς τους μασκαράδες. Άλλωστε δεν θα είναι η πρώτη φορά που θα παρανομήσετε.

Και πρόσθεσα με αυστηρό ύφος τώρα:

-Μετά το κούρεμα με την ψιλή θα παραλαμβάνετε τους δράστας και από απ' το αστυνομικό τμήμα θα τους οδηγήτε πεζή στο δικαστήριο, με μία ταμπέλα στο λαιμό, η οποία θα σημειώνει το αδίκημα που διέπραξαν [...] Είμαι δι' όλα έτοιμος και υπεύθυνος κύριε διευθυντά της αστυνομίας. Αλλά τον τεντυμποισμό θα τον πατάξω.¹⁵¹

Αν και η ελληνική κοινωνία του 1950 απείχε πολύ από το να χαρακτηριστεί ως μία κοινωνία ευμάρειας, είναι σαφές ότι η νεολαία της ζούσε σε αισθητά βελτιωμένες συνθήκες από την προηγούμενη που έζησε τραγικά γεγονότα. Επιπλέον, η αστικοποίηση και η εσωτερική κι εξωτερική μετανάστευση άλλαζαν το κοινωνικό προσκήνιο, με αποτέλεσμα την κρίση των παραδοσιακών αξιών ή τουλάχιστον την επαναδιαπραγμάτευσή τους. Η ερμηνεία του τεντυμποισμού εκτός από ξενική επίδραση ερμηνευόταν και ως μία ακόμα αρνητική επίδραση του πολέμου στην ηθική των πολιτών, καθώς και του καταναλωτισμού που άλωνε τις συνειδήσεις των εφήβων και τους απομάκρυνε από την έννοια της εθνικοφροσύνης. Η εκκλησία, οι εκπαιδευτικοί φορείς και το επίσημο κράτος επιδίωξε να υποδείξει τόσο την αρμόζουσα συμπεριφορά, όσο και να θέσει εμπόδια στην ελεύθερη έκφραση και διασκέδαση των νέων, με την επιτήρηση και το διαρκή έλεγχο τους, την απαγόρευση της εισόδου σε κινηματογράφους και σε νυχτερινά κέντρα και την ομοιόμορφη εξωτερική τους ενδυμασία.¹⁵²

Επιπλέον για τα παιδιά που θεωρήθηκαν ανταρτόπληκτα και διαβιούσαν μέσα στις παιδοπόλεις που ήταν διάσπαρτες στη χώρα η ιδεολογική κατήχηση στα κελεύσματα της εθνικοφροσύνης ήταν συστηματική και ουσιαστικά επιβαλλόταν με την υποχρεωτική εργασία, τη στρατιωτική πειθαρχία, την προσωπολατρία του βασιλικού ζεύγους και τον εκφοβισμό των παιδιών για ό,τι έχει σχέση με τον κομμουνιστικό

¹⁵¹ Ευάγγελος Καλαντζής, ό.π., 172-174.

¹⁵² Efi Avdela, ό.π.29-31.

κίνδυνο ή με κάθε έννοια που ήταν έξω από τα ελληνικά πράγματα. Σε αυτούς τους χώρους ήταν σαφής η εργαλειοποίηση όλων των μέσων επιβολής ελέγχου, όπως οι στολές, οι παρελάσεις, τα συνθήματα και τα αναγνώσματα τους με σκοπό την ιδεολογική τους κατεύθυνση στην εθνικοφροσύνη. Με αυτόν τον τρόπο επιδιωκόταν η ομοιομορφοποίησή τους, για να απομακρυνθεί κάθε είδους διαφωνία πολιτική ή προσωπική με το κυρίαρχο καθεστώς, αφού οι νέοι που ήταν παραστρατημένοι χειραγωγούνταν προς ορισμένες ιδεολογικές θέσεις.

«Μια φορά ένας αετός βρήκε κάτω στο χώμα ένα φίδι που ήταν παγωμένο. Το λυπήθηκε και το πήρε μαζί του ψηλά να το ζεστάνει με τις φτερούγες του. Το φαρμακερό φίδι όμως, μόλις ζεστάθηκε και δυνάμωσε, έδωσε μια γερή δαγκωνιά στο σωτήρα του, που λίγο έλειψε αυτός να πεθάνει. Και ξέρετε, καλά μου παιδιά, ποιος ήταν ο περήφανος εκείνος αετός και ποιο το ύπουλο φίδι; Αετός ήταν η πατρίδα μας η Ελλάδα και το φίδι ο κομμουνισμός.»¹⁵³

Οι επιστημονικοί κύκλοι της εποχής προσπαθούσαν να εστιάσουν στις γενεσιουργές αιτίες του φαινομένου και με αυτό τον τρόπο να επέμβουν για την επίλυση του με τρόπο δραστικό. Επιπλέον θεωρούσαν ως επιβαρυντικά στοιχεία για την ηθική των παιδιών την κακή κληρονομικότητα, τη στενότητα του χώρου των κατοικιών, που τους οδηγούσε αναγκαστικά σε εξωτερικούς χώρους. Για τους περισσότερους ο τεντιμποϊσμός ήταν ένα μεταπολεμικό φαινόμενο που οφειλόταν στον ίδιο τον πόλεμο και στα αρνητικά βιώματα που είχαν ζήσει τα παιδιά, που πολλά από αυτά είχαν χάσει τους γονείς τους και δρούσαν ανεξέλεγκτα-άρα η πολιτεία μέσα από συγκεκριμένες δομές όφειλε να οργανώσει τη συμπεριφορά τους και να τους επαναφέρει στην κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά. Σε αυτό το πλαίσιο της πρόληψης λειτουργούσαν τα σπίτια του παιδιού και οι τεχνικές αγροτικές και οικοκυρικές σχολές, που στηρίζονταν οικονομικά από το παλάτι και λειτουργούσαν κυρίως σε αγροτικές περιοχές και για παιδιά που ήταν εκτεθειμένα στον κομμουνιστικό κίνδυνο κι έπρεπε με κάθε τρόπο να υιοθετήσουν εθνικοχριστιανικές αρχές. Νομικά συστάθηκε το «Συμβούλιον Συντονιστικόν των μέτρων προλήψεως και καταστολής της εγκληματικότητας των ανηλίκων», το 1953, ενώ ο Δ. Καρανίκας, καθηγητής της νομικής σχολής στη Θεσσαλονίκη κατέγραφε τις δραστηριότητες των νέων που βρίσκονταν σε ηθικό κίνδυνο, οι οποίες είχαν διαφορετική διαβάθμιση, αλλά όλες

---

¹⁵³ Γιάννης Ατζακάς, *Θολός Βυθός* (Αθήνα: Άγρα, 2008), 147.

οδηγούσαν νομοτελειακά στο έγκλημα, όπως η ανυπακοή στους γονείς, το προκλητικό ντύσιμο, η υπερβολική ενασχόληση με το σινεμά, οι μικροκλοπές, η ανοιχτά σεξουαλική συμπεριφορά¹⁵⁴.

Ακόμα διαμορφώθηκε ένα ειδικό σώμα δικαστηρίου ανηλίκων και η παιδονομία που στόχο είχε ότι μόνο την καταστολή της παραβατικής συμπεριφοράς, αλλά και την επιτήρηση της συμπεριφοράς των νέων στους χώρους που συναθροίζονταν. Το 1957, η επιτροπή που ονομαζόταν Συντονιστικό Συμβούλιο των μέτρων προλήψεως και καταστολής προχώρησε στη δημιουργία τοπικών επιτροπών που παρακολουθούσε τους ανήλικους και συνεργαζόταν με τα αστυνομικά τμήματα, τον ιερέα της ενορίας και κάποιους κατοίκους της περιοχής, ενώ κάποιοι νέοι παρακολουθούνταν γιατί θεωρούνταν επιρρεπείς σε ανάλογες δράσεις.¹⁵⁵ Η έννοια του ηθικού πανικού κυριέυσε την κοινή γνώμη για την παραβατικότητα των νέων κι είχε χρονική σύμπτωση με ιστορικές συγκυρίες πολιτικής και κοινωνικής αλλαγής.

Και το επίσημο κράτος θέλοντας να διαφυλάξει την ηθική έλαβε τα απαραίτητα μέτρα, τα οποία μπορούν να χαρακτηριστούν υπερβολικά και φαιδρά. Ο Ρακιντζής, που από τη μαρτυρία του Καλαντζή εκτελούσε τις κρατικές διαταγές ως αστυνομικός διευθυντής είχε επιβάλει στα όργανά του να «συλλαμβάνουν και διερευνούν το παρελθόν παντός νέου, ο οποίος φορεί το γνωστό στενό παντελόνι αμερικανικού τύπου μπλουζίνς», να τον επιπλήττουν για τις επιλογές του και αν δεν έδειχνε εμφανή σημάδια μεταμέλειας και συμμόρφωσης «Εις περίπτωσιν δε μη συμμορφώσεως, αποκόπτουν διά ψαλίδος το επί πλέον μάκρος του παντελονιού» (εφημερίδα «Ελευθερία», 4 Νοεμβρίου 1958). Δεν είναι άλλωστε και η πρώτη φορά που η αστυνομική δράση προφυλάσσει την ηθική-ανάλογα και κατά τη δικτατορία του Πάγκαλου οι αστυνομικές δυνάμεις μετρούσαν το μάκρος των γυναικείων φορεμάτων: «Ορίζομεν όπως αι κυρίαί και δεσποινίδες αι άνω των 12 ετών οσάκις περιέρχονται τα δημόσια εν γένει μέρη ως και όταν εισέρχονται εντός των δημοσίων κέντρων φέρωσι φούστας ων το κατώτατον άκρον δέον να απέχη από του εδάφους 30 εκατοστά. Του μέτρου θεωρούνται συνυπεύθυνοι οι γονείς ή οι επίτροποι των ανηλίκων

---

¹⁵⁴ Efi Avdela, ό.π., 80-81.

¹⁵⁵ Κώστας Κατσάπης, ό.π., 144.

κοριτσιών...Οι παραβάται της παρούσης καταδιώκονται και τιμωρούνται συμφώνως προς το άρθρον 007 του ποινικού νόμου [...]]¹⁵⁶

Ανάλογα και το καθεστώς των συνταγματαρχών είχε θεσπίσει την «Εθνική και Ηθική Διαπαιδαγώγηση (ΕΗΔ)» που μεταξύ άλλων υποδείκνυε ως επιβεβλημένο το κούρεμα των μαλλιών, το μήκος της μαθητικής ποδιάς και την κορδέλα με τα εθνικά χρώματα στα μαλλιά, τον υποχρεωτικό εκκλησιασμό, καθώς και το ποια είναι η ενδεδειγμένη συμπεριφορά. Το κλίμα της εποχής απεικονίζεται από αναφορά σχολικού επιθεωρητή για το φαινόμενο, ενώ ταυτόχρονα λειτουργούσε και ο νόμος περί τεντιμποισμού: «[...] Των εριτίμων κυριών και δεσποινίδων, η ατιμέλεια προκαλεί αποστροφήν. Ούτω, έτι πλέον το καπνίζειν υπό των γυναικών, το μινιφουστοφορείν, το οφρυοβλεφαρογράφειν σκορπίζουν αηδίαν, διότι το Εκπαιδευτήριον δεν είναι αίθουσα ντιορικών επιδείξεων αλλά Ιερά Κιβωτός θείων λειτουργημάτων.»¹⁵⁷

Η Εκκλησία πρωταγωνιστούσε στη δημιουργία ενός κλίματος ανησυχίας για το μέλλον, κυρίως τονίζοντας τη σημασία της ηθικής αποχαλίνωσης που θα οδηγούσε νομοτελειακά στην οικογενειακή κρίση και στην ηθική αποχαλίνωση- για αυτό το λόγο πρόβαλλε τόσο τις παραδοσιακές αρχές, όσο και τους κινδύνους που θα καθιστούσαν τη νεολαία αδύναμη στο να αντιδράσει. Ακόμα και οι ελληνικές ταινίες της εποχής εκείνης παρουσίαζαν τους κινδύνους από την ηθική αποχαλίνωση που οδηγούσαν στο έγκλημα και οι οποίες θα ήταν δυνατό να αποφευχθούν αν οι οικογενειακοί θεσμοί λειτουργούσαν και υπήρχαν σαφή όρια και θρησκευτικότητα στη δράση των νέων αντί της ξενικής χαοτικής επίδρασης της ροκ μουσικής, γιατί με αυτόν τον τρόπο καθίστανται έρμια των παθών τους, όπως παρουσιάζεται στην ταινία *νόμος 4000*. Και οι μορφές εξουσίας ηθικολογούσαν με κάθε δυνατό τρόπο και πίστευαν ότι είχαν ηθικό καθήκον, την προστασία της νεολαίας από εσωτερικούς κι εξωτερικούς κινδύνους. Όπως παρουσιάζεται στο βιβλίο του Καλαντζή, ο ίδιος με την αποστολή του κατά του τεντιμποισμού, ο οποίος είχε και μία έμφυλη διάσταση, στόχευε στην αποφυγή της ομοφυλοφιλίας και στο διαχωρισμό των φύλων. Όπως αναφέρει και η Μακρυγιάννη: «Το σώμα σχετίζεται με τα εκάστοτε πολιτισμικά και πολιτικά δεδομένα εξουσίας και

---

¹⁵⁶ Θανάσης Γιώργου, «Γιώργος Μητσάκης – «Στην εποχή του Πάγκαλου ήταν μακριές οι φούστες...»», (12 Μαΐου 2013), <https://www.ogdoo.gr/diskografia/stigmes/giorgos-mitsakis-stin-epoxi-toy-pagkaloy>

¹⁵⁷ Νίκος Τζιανίδης, «Απαγορεύσεις στην Ελλάδα: Από τη «φούστα» του Πάγκαλου στον αντικαπνιστικό νόμο», *Έθνος*, (2 Δεκεμβρίου 2019), https://www.ethnos.gr/istoria/75268_apagoreyseis-stin-ellada-apo-ti-foysta-toy-pagkaloy-ston-antikapnistiko-nomo

κυριαρχίας, την κριτική ενασχόληση με τις απεικονίσεις του σώματος και τις πολιτικές διαμάχες που εκτυλίσσονται σε αυτές ως προς το τι συνιστά φυσιολογικό και τι όχι.»¹⁵⁸

[...] αλλά έχω ήσυχη τη συνείδησή μου, ότι τα μέτρα που έλαβα τότε απέβησαν υπέρ του κοινωνικού συνόλου και αυτής της ίδιας της νεολαίας .Και εξακολουθώ να έχω την πεποίθηση-ως γνήσιος ορεινός-ότι η λελογισμένη χρήση του... γουρουνοψάλιδου ωφελεί. Και μάλιστα, όταν γίνεται με περίσκεψη είτε από το ίδιο το κράτος είτε από τους γονείς και κηδεμόνες. Πολύ περισσότερο σήμερα, που βλέπει κανείς με θλίψη ότι οι άνδρες «γεγόνασι γυναίκες» μ' αυτές τις δυσπερίγραπτες αμφιέσεις και τις αχαρακτήριστες ...κομμώσεις.¹⁵⁹

Ο τεντιμποϊσμός ως μόδα ή κοινωνικό φαινόμενο γρήγορα αντικαταστάθηκε από άλλα νεανικά κινήματα, που κι αυτά με τη σειρά τους δεν είχαν σχεδόν ποτέ ευρεία αποδοχή-ωστόσο κανένα από τα επόμενα κινήματα δεν αντιμετώπιστηκε τόσο αποφασιστικά, όσο αυτό που αναφέρθηκε. Μάλιστα ο νόμος περί τεντιμποϊσμού, παρέμενε ενεργός μέχρι το 1983, που καταργήθηκε- παρόλο που δεν είχε πλέον λόγο ύπαρξης, αν και η τελευταία επιβολή του συγκεκριμένου νόμου διαδραματίστηκε το 1981 από την κυβέρνηση Ράλλη (βλ. Εικόνα 19).¹⁶⁰

---

¹⁵⁸ Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, (Αθήνα: Νήσος, 2004), 24.

¹⁵⁹ Ευάγγελος Καλαντζής, *ό.π.*, 173-174.

¹⁶⁰ Μελίνα Βελιμέζη, ««Είμεθα τέντυ μπόις»: ο νόμος της διαπόμπευσης», *Αντικλείδι*, (29 Σεπτεμβρίου 2013), <https://antikleidi.com/2013/09/29/teddy-boy/>

Κεφάλαιο 7^ο:

Η εμφάνιση «εις τα εθνικά ιδανικά» και οι βασιλικές δομές κοινωνικής πρόνοιας

Το πολιτικό κατεστημένο επιδίωξε με πολλαπλούς τρόπους να συνδυάσει τη δράση της εσωτερικής κομμουνιστικής πολιτικής με την απειλή του εκσλαβισμού που σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής επιδίωκε η ΕΣΣΔ και οι υπόλοιπες βαλκανικές χώρες, οπότε ανάλογα και οι κομμουνιστές θεωρούνταν αυτόματα ξένοι πράκτορες που απεργάζονταν ανθελληνικά σχέδια. Για την αντιμετώπιση αυτού του κινδύνου δεν κρίθηκε αρκετά ικανοποιητική κι αποτελεσματική η κήρυξη του ΚΚΕ ως παράνομου, αλλά προβλήθηκε μέσα από ποικίλους κρατικούς μηχανισμούς το ιδεολόγημα της εθνικοφροσύνης που θα δρούσε ως ιδεολογικό επιστέγασμα των νικητών.

Μέσα σε αυτό το ψυχροπολεμικό και αντικομμουνιστικό πλάνο δράσης το ελληνικό στράτευμα, η εκκλησία και το παλάτι θεωρήθηκαν ως ακρογωνιαίοι λίθοι του έθνους. Έτσι το βασιλικό ζεύγος ανέλαβε πρόθυμα το ρόλο του πρεσβευτή της χώρας και συνάμα του φιλόanthropου ευεργέτη κυρίως σε περιοχές που έζησαν μεγάλα πλήγματα και βρίσκονταν κάτω από την επήρεια του κομμουνιστικού κινδύνου, με έντονα πατερναλιστική συμπεριφορά. Από την άλλη πλευρά ο στρατός και τα σώματα ασφαλείας είχαν και τον πρόσθετο ρόλο της προστασίας του κοινωνικού κατεστημένου, τη διαφύλαξη της ελληνικότητας, αλλά και τη συστηματική παρακολούθηση του λαού που έμενε σταθερός στις αριστερές ιδέες.¹⁶¹ Εξαιτίας αυτής της προστατευτικής και ξενοφοβικής διάστασης του συστήματος δόθηκε ιδιαίτερη μέριμνα στο κοινωνικό κράτος, τόσο για την ιδεολογική κατήχηση, όσο και της οικονομικής δυσπραγίας του πληθυσμού, γεγονός που εκφράστηκε με μία ποικιλία φιλανθρωπικών παρεμβάσεων κατά τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια.

Εκτός από το φρονηματικό και τιμωρησιακό χαρακτήρα που υιοθετήθηκε επίσημα από τα σώματα ασφαλείας, το κράτος προέβη, στη σύσταση και στην ενδυνάμωση ενός δικτύου παροχών, τεχνικής εξειδίκευσης και φιλανθρωπικού έργου, όπου ο Βασιλιάς και το επίσημο αστικό κράτος προσέφεραν τη συνδρομή τους

---

¹⁶¹ Άγγελος Ελεφάντης, «Εθνικοφροσύνη: Ιδεολογία του τρόμου και της ενοχοποίησης», Στο *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967): 4ο Επιστημονικό Συνέδριο [του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα]*, (Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα - Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1994-1995).

ιδιαίτερα σε μεθοριακές περιοχές αποσκοπώντας την ενδυνάμωση του εθνικού φρονήματος και για την αποφυγή του κομμουνιστικού κινδύνου. Το κανονιστικό πλαίσιο συμπεριφοράς ακολουθούσε τη νεολαία μέσα κι έξω από αυτά τα ιδρύματα, αφού οι νέοι όφειλαν να συμμορφώνονται, να είναι υπάκουοι και να αρνούνται κάθε είδους ξενική επίδραση.

Ένας εθνικιστικός φορέας δράσης ήταν και τα ποικίλα βασιλικά ιδρύματα που φρονημάτιζαν τους νέους και είχαν ολοπαγή χαρακτήρα, ενσωματώνοντας στην τεχνική κυρίως εξειδίκευση που παρείχαν στοιχεία διαπαιδαγώγησης ψυχροπολεμικού χαρακτήρα. Ο νέος της πόλης και της επαρχίας οφείλει να ακολουθεί τα πατριωτικά ιδανικά και να αποστρέφεται τον κομμουνισμό, επιδεικνύοντας τυφλή υπακοή στο βασιλιά, στο Θεό και στους νόμους κι αποκηρύσσοντας ακόμα και με τη βία το αριστερό του παρελθόν ή τους συγγενείς του. Σε αυτά τα ιδρύματα η πειθαρχημένη, κανονιστική διαβίωση των τροφίμων είχε στόχο την ουσιαστική αποκοπή τους από τη δημόσια σφαίρα και το διαρκή έλεγχο τους από τους επιβλέποντες, με σκοπό την παρεπόμενη εμβάπτισή τους στα εθνικά ιδανικά. Σύμφωνα με τον Goffman στους χώρους συγκέντρωσης υπάρχει η σωματική επίφαση, δηλαδή για τη διατήρηση των παραδοσιακών αξιών γίνεται χρήση της όρασης και του κοινωνικού ελέγχου¹⁶². Με ανάλογο και σαφώς πιο έντονα κατασταλτικό τρόπο λειτουργούσαν και οι εκτοπίσεις όσων χαρακτηρίζονταν αριστεροί και ζούσαν σε καθεστώς εγκλεισμού και προπαγάνδας.

Μέσα από αυτήν την οπτική γωνία, η νεολαία έπρεπε να δεχτεί την καθοδήγηση, αν ήταν πλανεμένη και ακολουθούσε δυτικά πρότυπα, όπως αυτό του τεντιμποϊσμού, όσο και την ηθική αναμόρφωσή, αν ακολουθούσε την κομμουνιστική ιδεολογία πιστή. Φυσικά εδώ εντάσσονται και οι παιδοπόλεις που φιλοξένησαν μεγάλο αριθμό παιδιών και χρησιμοποίησαν ανάλογους τρόπους χειρισμού των νέων. Τα παιδιά αυτά θεωρούνταν πως ζούσαν κάτω από καθεστώς διωγμού και πολιτικής αλλοτρίωσης κι επιβαλλόταν η εθνική και πολιτική τους προστασία. Για αυτό το λόγο την εποχή αυτή συστάθηκαν μία σειρά από βασιλικά ιδρύματα για τους νέους που είχαν αριστερή δράση, τα οποία είχαν διττό ρόλο, τόσο αυτόν της ιδεολογικής κατήχησης, όσο και της άμεσης επαγγελματικής αποκατάστασης των νέων που είτε συμμετείχαν στον εμφύλιο ή έμεναν σε περιοχές αγροτικές κι έζησαν τη βιαιότητα του εμφυλίου. Οι

---

¹⁶² Έφη Γαζή, ό.π., 179.

σχολές προσέφεραν μία ποικιλία επαγγελματικών επιλογών που για την εποχή εκείνη ήταν επαρκής. επαγγελματών. Γανωματίδες, μηχανικοί μηχανών, τσαγκάρηδες, φαναρτζήδες, μηχανουργοί, μαραγκοί και ραδιοτεχνίτες ήταν κάποια από αυτά, ενώ παράλληλα τα παιδιά μπορούσαν να μάθουν και την τυπογραφία-την εποχή εκείνη εκδίδεται η εφημερίδα των σχολών ο «Φοίνιξ», που έχει σαφή προπαγανδιστικό χαρακτήρα Η Βερβενιώτη αναφέρει ότι σε αυτό το καθαρά προπαγανδιστικό έγγραφο που κυκλοφορούσε κάθε δεκαπενθήμερο υπήρχε ως πηχιαίος τίτλος το : Δουλειά – Χαρά – Αγάπη – Πίστις, ενώ πίσω από τον τίτλο ήταν σχηματισμένος ο Φοίνικας, γνωστός κι ως σύμβολο της δικτατορίας .Το παιδί αντιμετωπιζόταν ως ενήλικος και διαρκώς ήταν επιφορτισμένο με κάποια εργασία. Όταν αποφοίτησαν οι πρώτοι τρόφιμοι το 1950 είχε γίνει επίσημη τελετή, παρελάσεις και παρευρίσκονταν ο βασιλιάς και πλήθος ξένων πρεσβευτών. Οι επόμενες αποφοιτήσεις δεν είχαν την ανάλογη αντιμετώπιση, ενώ και η εφημερίδα που εξέδιδαν σταμάτησε να κυκλοφορεί το 1951.¹⁶³

Το κλίμα της ασυδοσίας και της έκλυτης ζωής που ζούσαν οι νέοι στο βουνό παρουσιάζεται στην αναφορά που ακολουθεί, όπου οι παραστρατημένοι νέοι και νέες χάνουν μαζί με την πολιτική κι εθνική τους ταυτότητα την αγνότητα και παρασύρονται σε άσεμνες πράξεις κατά τον ταξίαρχο Παπαδόπουλο:

«[...] Μα η πιο μεγάλη συμφορά που μας έκανε ο κομμουνισμός, είναι ότι κατόρθωσαν να διαφθείρη ψυχικώς και σωματικώς τα παιδιάς, την Ελληνική Νεολαίαν μας, την οποίαν επότισε με το δηλητήριο της διαφθοράς και της ακολασίας και ιδού κατά ποίον και σατανικόν τρόπον. Ένα παρακλάδι της οργανώσεως είναι το παιδικό κίνημα. [...] Η οργάνωσις αυτή παρελάμβανε τα παιδιά (αγόρια και κορίτσια) από 10 μέχρι 14 ετών. Όπως όλοι γνωρίζετε εις την ηλικίαν αυτήν αρχίζει το σεξουαλικόν ένστικτον. Ακόλαστοι διαφθορείς, που ήσαν φυσικά αξιόλογα στελέχη του ΚΚΕ, εχρησίμευσαν ως “Δάσκαλοι” των αθώων αυτών παιδιών και η σπουδαιότερη διδασκαλία τους ήτανε να γαργαλίζουν και να εξάπτουν μεθοδικά το γενετήσιον ένστικτο. (...) Για να εξουδετερώσουν την επιρροήν των γονέων, τους έλεγαν συγχρόνως ότι αυτοί

---

¹⁶³ Τασούλα Βερβενιώτη, Οι ανήλικοι μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού. Από τις φυλακές και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης στις Βασιλικές Τεχνικές Σχολές Λέρου, Στο *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα. Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις*, επιμ. Καραμανωλάκης Βαγγέλης, Ολυμπίτου Εύη και Παπαθανασίου Ιωάννα, (Αθήνα: Θεμέλιο 2010), 15.

δεν έχουν κανένα δικαίωμα να τα συμβουλευούν, να τα μαλώνουν ή να τα κτυπούν. Τα μπόλιαζαν έτσι με μίσος για τους πραγματικούς προστάτας, για εκείνους που λαχταρούσαν να τα φέρουν στο δρόμο της αρετής και εμπότιζαν τις ψυχές των με την αποστροφή για το καλό και την ηθική. [...] Η ΕΠΟΝ, άλλο παρακλάδι του ΕΑΜ, οι νέοι από 15-24 ετών ανήκον εις ταύτην, ήτανε μία οργάνωσις για τα αγόρια και άλλη για τα κορίτσια. Εγίνοντο όμως από καιρού εις καιρον και συνεδριάσεις μικταί. Στα συνεδριάσεις αυτάς εγίνοντο ανάλογοι διδασκαλίας, όπως και στο παιδικό κίνημα, αλλά βαθύτερες και μεθοδικότερες. [...] Αι κοιναί συνεδριάσεις που κρατούσαν συνήθως έως τας πρωινάς ώρας εγίνοντο άλλοτε εις το ύπαιθρο και άλλοτε μέσα στα σπίτια, όπου ορισμένας στιγμάς έσβυναν το φως δι ευνόητους λόγους. [...] Το αποτέλεσμα: Κατά τας εκστρατείας του Τάγματος ανευρέθησαν στις σπηλιές, στα βουνά, στις ρεματιές και στους λόγγους μαζί με τους αντάρτες και φυγοδικούντας κομμουνιστάς πλήθος κοριτσιών με σημεία κατά και παρά φύσιν ασελγείας. Εξ αυτών το 40% εις ενδιαφέρουσας κατάστασιν. Εις όλα τα κρυσφήγετα, αλλά και στις τσέπες πολλών κοριτσιών ανευρέθησαν φάρμακα δι αφροδίσια νοσήματα. Να γιατί αυτή η συμφορά που μας βρήκε είναι η μεγαλύτερη. [...] Κατάρα εις τους απαισίους διαφθορείς της Ελληνικής νεότητος. Κατάρα εις τους εχθρούς της φυλής μας.»¹⁶⁴

Με την αέναη εργασιοθεραπεία και την ολόημερη κατήχηση οι νέοι θα εμβαπτιζόνταν στα εθνικά ιδανικά εκούσια ή όχι. Μάλιστα η Τασούλα Βερβενιώτη αναφέρει ότι σε αμερικανική εφημερίδα γράφτηκε: «Η Λέρος συμπληρώνει τη Μακρόνησο. Και πολλά θα είναι τα παιδιά και στα δυο νησιά που θα σωθούν από τα νύχια του κομμουνισμού και του εγκλήματος».¹⁶⁵

Η Βερβενιώτη¹⁶⁶ αναφέρει ότι «[...] στις σχολές αυτές με στρατιωτική φρουρά κι όχι με εθελοντικό τρόπο μεταφέρθηκαν από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης από 1000 ανήλικοι αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού και πιθανόν 200 αντάρτισσες, σύμφωνα με το υλικό του τοπικού αρχείου Λέρου. Μέσα στις σχολές αυτές με την εντατική κατήχηση στα εθνικά ιδανικά οι αντάρτες- παιδιά θα αναμορφώνονταν και θα

---

¹⁶⁴ Τάσος Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνικοφροσύνη* (Αθήνα: Φιλίστωρ, 2005), 135-137.

¹⁶⁵ Τασούλα Βερβενιώτη, ό.π., 7.

¹⁶⁶ Τασούλα Βερβενιώτη, ό.π., 2.

αποκτούσαν μία ταχύρρυθμη επαγγελματική ταυτότητα. Ο ίδιος ο βασιλιάς Παύλος θεωρεί τη σχολή αυτή (βλ. Εικόνα 18) ως ένα κοινωνικό πείραμα που θα φρονηματίσει τους ανήλικους μαχητές του βουνού και θα τους μύσει στην εθνικοφροσύνη:

«Πολλοί εκ των παρακαθημένων γνωρίζουν, ότι έχομεν ανοίξει ένα νέον Σχολείον εις την Λέρον, δια νέους συμμαορίτας από 14 – 20 ετών, οι οποίοι βιαίως ή μη, έλαβον μέρος εις τον λυπηρόν αγώνα και εις την πλευράν εις την οποίαν δεν έπρεπεν. Εσκεφτήκαμε η γυναίκα μου και εγώ να κάνωμε τα παιδιά αυτά να γίνουν και πάλιν καλοί Έλληνες, μας εβοήθησε δε προς τούτο το Εθνικόν Ίδρυμα. Ο αριθμός των παιδιών που στεγάζονται εις τη Λέρον, υπερβαίνει τα επτακόσια και γίνονται τα πρώτα βήματα του πειράματος της επιστροφής των παιδιών αυτών εις την κοινωνίαν, βάσι των αρχών του Προσκοπισμού. Το πείραμα είναι μοναδικόν εις τον Κόσμον. Πουθενά δεν έγινε πειραματισμός να φέρουν εις τον ίσιον δρόμον παραστρατημένα παιδιά. Εις αυτήν την κατεύθυνσιν, θα δώσουμε το καλόν παράδειγμα [...]¹⁶⁷

»Βασιλικαί τεχνικαί σχολαί Λέρου: Μία από τας σοβαροτέρας προσπαθείας του ΒΕΙ υπήρξαν οι Βασιλικαί τεχνικαί σχολαί Λέρου, αι οποίαι ιδρύθησαν τον Μάρτιο του 1949. Αι σχολαί αυταί αποτελούν επιτυχές και μοναδικόν εις τον κόσμον πείραμα αβιάστου ομαδικής επαναφοράς εις την ευθείαν οδόν μεγάλου αριθμού νέων πλανηθέντων υπό των εχθρών του έθνους μέχρι σημείου, ώστε να υψώσουν τα όπλα εναντίον της πατρίδας των. Νέοι, κάτω των 20 ετών, είτε κοινοί κομμουνισταί, είτε παραπλανηθέντες, είτε βιαίως στρατολογηθέντες, συλληφθέντες μαχόμενοι κατά της πατρίδος συνεκεντρώθησαν εις στρατόπεδα αιχμαλώτων και ανέμενον την καταδίκη των υπό των Στρατοδικείων. Τούτους η πολιτεία τους ενεπιστεύθη εις το Ίδρυμα, το οποίον τους παρέλαβε εις αθλίαν κατάστασιν από απόψεως υγιεινής, αλλά και ηθικής και εθνικής καταπτώσεως, και τους απέδωσε, μετά εν έτος εις την κοινωνίαν καλούς Έλληνας και καλούς ανθρώπους. Το Ίδρυμα εχρησιμοποίησεν ολίγα απλά υλικά μέσα και πολλήν αγάπην. Οι νέοι αυτοί εις την Λέρον επλύθησαν, ενεδύθησαν πτωχικά ίσως αλλά καθαρά ενδύματα,

---

¹⁶⁷ Ανδρέας Δενεζάκης, «2 Μάρτη 1949. Οι Βασιλικές Τεχνικές Σχολές Λέρου ξεκινούν την «αναμόρφωσιν» των ανήλικων ανταρτών», *Ημεροδρόμος*, (2 Μαρτίου 2018), <https://www.imerodromos.gr/2-marti-1949-i-vasilikes-technikes-scholes-lerou-xekinoun-tin-anamorfosin-ton-anilikon-antarton-tou-andrea-denezaki/>

ησθάνθησαν ότι τους σέβονται, εφοίτησαν εις το σχολείον, εδιδάχθησαν μίαν τέχνην, διώκησαν μόνοι τον εαυτόν των, εδοκίμασαν την γλυκύτητα της χριστιανικής πίστεως, τους ωμίλησαν με ειλικρίνειαν και στοργήν διά την Πατρίδα, την Ελληνικήν Ιστορίαν, την δόξαν της Ελλάδος. Με τη γυμναστικήν, την καθαριότητα, το παιχνίδι, το σχολείον, τον αθλητισμόν, την ενασχόλησιν εις τα εργαστήρια, όπου εμάνθανον την τέχνην που θα εξήσκουν εις τα χωρία των, και με τας ώρας του φαγητού εγέμιζε τελείως η ημέρα και δεν απέμενε χρόνος για συζήτησιν μεταξύ των διά το παρελθόν του βουνού [...]

»Εις την Λέρον εσώθησαν από το 1949 μέχρι του τέλους 1950, 1700 περίπου Έλληνες παρασυρθέντες από τον κομμουνισμόν. Αυτό είναι μία νίκη. Εις την Λέρον δεν έγινε προπαγάνδα, δεν έγινε θεωρία κατά του κομμουνισμού, δεν έγινε καν λογική και ιστορική εξήγησις της νόσου του κομμουνισμού. Μόλις οι δυστυχημένοι αυτοί νέοι απέκτησαν και πάλιν τον ανθρωπισμόν των, την ελευθερίαν της σκέψεως, την εμπιστοσύνην εις τον εαυτόν των και εις το μέλλον, μόλις εδοκίμασαν ολίγην αγάπην, το πρώτο πράγμα, το οποίον όλοι ανεξαιρέτως απετίναξαν το κομμουνισμό, δια τον οποίον δεν ανεφέρθη ποτέ ούτε μία λέξις.»¹⁶⁸ (βλ. Εικόνα 18)

Ενδιαφέρουσα υφολογικά είναι η επιλογή των λέξεων που έχουν σαφές ιδεολογικό μήνυμα. Οι νέοι είναι πλανεμένοι κι ανήμποροι, ενώ μέσα στα ιδρύματα βρίσκουν το σκοπό της ζωής τους κι ακολουθούν τυφλά και χαρωπά τα εθνικά ιδεώδη, εμφανίζοντας πλήρη ιδεολογική αμνησία. Η επιλογή των ρημάτων δείχνει τις ιδεολογικές προθέσεις-οι νέοι εσώθηκαν, απετίναξαν τον κομμουνισμό, ενώ η σιωπή των νέων επικροτείται, παρόλο που μπορεί να οφείλεται και στις τακτικές επιτήρησης κι ελέγχου. Ο διαχωρισμός είναι σαφής, αφού οι νέοι αυτοί ήταν είτε κοινοί κομμουνιστές (κατά το κοινοί εγκληματίες) ή παραστρατημένοι που είχαν χάσει τον ανθρωπισμό τους σε ηθική κι εθνική κατάπτωση. Οι νέοι αυτοί δεν είχαν επιλογή ουσιαστικά, αφού ήταν σε καθεστώς στρατοδικείου, οπότε το σωφρονιστικό ίδρυμα φάνταζε ως μονόδρομος. Το κράτος με αποφασιστικές παρεμβάσεις τους απομάκρυνε από τον οικογενειακό ή φιλικό περίγυρο που κρινόταν ως ανθελληνικός και σε περιβάλλον απομόνωσης τους έλεγχε ολοκληρωτικά, με σκοπό τη διάσωσή τους. Ο

---

¹⁶⁸ Βασιλικόν Εθνικόν Ίδρυμα: Δεκαπέντε έτη δράσεως, 1947-1962 (Αθήνα, 1963), 11-13.

κομμουνισμός παρουσιάζεται ως νόσος, πλάνη, εξαπάτηση και ξένη κατασκοπεία, ενώ σε αντίστιξη οι βασιλείς εμφανίζονται ως εθνικοί ευεργέτες που πειραματίζονται για το ηθικό καλό της νεολαίας.

Ακόμα και η επιλογή του νησιωτικού χώρου δεν ήταν τυχαία, αφού το παλάτι και το επιτελείο επιθυμούσε την απομόνωση των επικίνδυνων νέων και τον φρονηματισμό τους σε ένα περιβάλλον μακριά από το βουνό-γι' αυτό και η σύσταση των σχολών σε ένα νησιωτικό περιβάλλον εξασφάλιζε μία έννοια εγκλεισμού για τα παραστρατημένα παιδιά. Ακόμα, στο χώρο της Λέρου υπήρχε επαρκής αριθμός εργαστηρίων από την Ιταλική διοίκηση και οι Λεριοί μάστορες χρησίμευσαν ως δάσκαλοι για τα τεχνικά μαθήματα, ενώ για τα μαθήματα ηθικής αναμόρφωσης υπήρχε διδακτικό προσωπικό είτε από πρώην κομμουνιστές ή από εφέδρους αξιωματικούς που έκαναν εκεί τη θητεία τους. Μπορεί να αναφερθεί μία θετική πλευρά, αφού τα ιδρύματα έδιναν εργασία σε περιοχές με έκδηλο το πρόβλημα της ανεργίας.¹⁶⁹ Σαφώς υπήρξαν και αντιδράσεις για τη λειτουργία αυτών των σχολών που δεν καταγράφονται παρά υπονοούνται από τις αναφορές και τους ενδοιασμούς της ίδιας της βασίλισσας για το ζήτημα αυτό. Ωστόσο, όπως γίνεται πάντα στις βασιλικές αναφορές, εκμαιεύεται μία τάση ένθερμης αποδοχής των τακτικών τους:

«[...] Στην αρχή είχαμε ανησυχίσει για ενδεχόμενες αντιδράσεις, αφού τα Δωδεκάνησα είχαν πολύ πρόσφατα επανέλθει στους κόλπους της πατρίδος και δεν ήμασταν βέβαιοι ότι η τοπική κοινωνία θα δεχόταν ευχαρίστως τη μεταφορά πολυάριθμων νεαρών κομμουνιστών με βεβαρυμένο παρελθόν. Οι ανησυχίες μας αποδείχθηκαν αστήρικτες. Οι νησιώτες είχαν κατανοήσει τις προθέσεις του βασιλέως και συμπαραστάθηκαν χωρίς επιφυλάξεις. Κανένας δεν θα έπρεπε ποτέ να μεμφθεί τον ελληνικό λαό για έλλειψη ανθρωπιάς και μεγαλοψυχίας, άσχετα αν, πολύ συχνά, η μνήμη του αποδεικνύεται βραχύβια [...]»¹⁷⁰

Οι νέοι που παραστράτησαν, με τη θέλησή τους ή όχι, οφείλαν να απομονωθούν «εθελοντικά» και να συντετιστούν μέσα από την εργασιοθεραπεία και τον προσηλυτισμό τους στα πατριωτικά ιδεώδη. Τα παιδιά από κομμουνιστοσυμμοριταί

¹⁶⁹ Τασούλα Βερβενιώτη, *ό.π.*, 11-13.

¹⁷⁰ Κώστας Ν. Μπαρμπής, *Οι βασιλείς μέτρον κατανοήσεως Παύλος και Φρειδερίκη. Σωτήρες της χώρας κατά το συμμοριτοπόλεμο* (Αθήνα: Πελασγός, 2012), 232.

αναβαπτίζονται σε Έλληνες πολίτες που πλέον εμφορούνται από χριστιανικά ηθικά και οι οποίοι μετά από κάποιο χρονικό διάστημα (που οι επιτηρητές τους έκριναν αρκετό), μπορούσαν να ξαναγυρίσουν στους τόπους καταγωγής τους, με σκοπό να επανενταχθούν κοινωνικά και να αποτελέσουν με τη σειρά τους νέους πυρήνες εθνικοφροσύνης. Μέσα από αυτές τις συγκυρίες η δυναμική της Βασιλικής Πρόνοιας με τους πολύπλευρες δομές της είναι σαφές ότι δεν ήταν ένα αυθόρμητο και παροδικό ευεργετικό μέτρο του βασιλικού ζεύγους, αλλά ένα πολιτικο-κοινωνικό σύστημα με μακρόπνοη προοπτική και εθνικοσωτήριους στόχους. Τα παιδιά αυτά ουσιαστικά δέχονταν πειραματικά τις τακτικές του σωφρονισμού του κρατικού μηχανισμού που τους θεωρούσε δυνητικό κίνδυνο. Οι νέοι καταγράφονται ως ξένοι επιφυλακτικοί και φοβισμένοι, υπάνθρωποι κι απολίτιστοι που χάρη στην ευεργετική παρέμβαση της βασίλισσας και των σχολών αναβαπτίζονταν στα εθνικά ιδανικά.

«[...] Στην πρωτεύουσα του νησιού ο δήμαρχος συγκέντρωσε τους δημότες του, μπήκε επικεφαλής τους κρατώντας ψηλά τη γαλανόλευκη και όλοι μαζί καλωσόρισαν στη Λέρο τους νεαρούς σπουδαστές, μία βδομάδα μετά την άφιξή τους. Οι ξένοι στην αρχή ήταν επιφυλακτικοί, αν όχι φοβισμένοι. Ο δήμαρχος έσπευσε να τους καθησυχάσει με την προσφώνησή του...πρέπει να σας πω ότι προσδοκούσαμε επί εκατοντάδες χρόνια να καμαρώσουμε να υψώνεται στο νησί μας το εθνικό μας σύμβολο. Πέρυσι αυτή τη σημαία μας την πρόσφερε ο Βασιλεύς Παύλος . Και τώρα εμείς με τη σειρά μας, τη δωρίζουμε σε σας. Όπως εμείς, είστε και εσείς Έλληνες και στα χέρια σας η γαλανόλευξη θα είναι ασφαλής. Σας εμπιστευόμαστε με τη βεβαιότητα ότι θα την τιμήσετε...Όπως μας αφηγήθηκαν αργότερα, δεκάδες νέοι γονάτισαν και ξέσπασαν σε λυγμούς. Ήταν ίσως το πρώτο πολύ σημαντικό βήμα για την επάνοδο στην αγκαλιά της πατρίδας [...]

»Πήγαμε με τον Παύλο στη Λέρο 3 βδομάδες μετά την έναρξη των μαθημάτων.Σχεδόν όλοι είχαν την όψη άγριων θηρίων. Ορισμένοι μάλιστα έδιναν την εντύπωση αποβλακωμένων υπανθρώπων. Τον πρώτο καιρό είχαν αρνηθεί να ξαπλώνουν σε κρεβάτια-το θεώρησα φυσιολογικό, αφού επί χρόνια κοιμούνταν στο έδαφος.Κάποιοι κατά την πρώτη τους νύχτα στη σχολή πήδησαν έξω από το παράθυρο, γιατί ήθελαν να βεβαιωθούν ότι δεν υπήρχαν χωροφύλακες, για να τους συλλάβουν ως δραπέτες. Όταν

βεβαιώθηκαν πάντως ξαναγύρισαν στα υποδωμάτιά τους και τελικά δεν έφυγε ούτε ένας. Φυσικά θα ήταν αδιανόητο να περιμένει κανείς από εκείνα τα πλάσματα να γνωρίζουν κάποια προσευχή ή τον Εθνικό μας ύμνο ή τραγούδια μη κομμουνιστικά.»¹⁷¹

Αυτές οι μορφές στοχευμένης φιλανθρωπίας είχαν ως επιδίωξη την προβολή του βασιλικού ζεύγους ως κύριου φορέα κοινωνικής πολιτικής απέναντι σε πληθυσμιακές ομάδες που αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσχέρειες. Έτσι η αντικομμουνιστική εκστρατεία αποκτούσε ένα ανθρώπινο προσωπείο και καλλιεργούσε σχέσεις εξάρτησης με το βασιλικό ζεύγος, που έφτασαν την προσωπολατρία. Οι Έλληνες βασιλείς αποτελούσαν με αυτόν τον τρόπο το πρότυπο ηθικής και βοηθούσαν όσους είχαν ανάγκη και είχαν παραστρατήσει.¹⁷² Ακόμη το παλάτι επιδίωκε με κάθε τρόπο την ανάμιξη του στην πολιτική, παρόλο που αυτό απαγορευόταν συνταγματικά. Επιπλέον ο Αλιβιζάτος αναφέρει ότι υπήρχε ο θεσμός των Συμβουλίων του Στέμματος, όπου συμμετείχαν σχεδόν όλοι οι εκπρόσωποι της πολιτικής και στρατιωτικής ζωής –εκτός της ΕΔΑ – για θέματα εθνικά που είχε βέβαια συμβουλευτικό κι όχι δεσμευτικό χαρακτήρα για την πολιτική ζωή, καταδεικνύει όμως τις πολιτικές προθέσεις και διαθέσεις του παλατιού που φαίνεται πως ήταν δυσαρεστημένο για το γεγονός ότι δεν μπορούσε να ασκήσει προσωπική πολιτική.¹⁷³

Οι παραστρατημένοι νέοι είχαν, με βάση αυτές τις αναφορές, χάσει την ανθρώπινη τους φύση κι υπόσταση κι αγνοούσαν βασικές ηθικές αρχές. Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι στις σχολές κατέφευγαν, για να γλιτώσουν τα δεσμά της φυλακής, ήταν δηλαδή ένα πιο φιλελεύθερο σύστημα επιτήρησης και κατήχησης. Ουσιαστικά τα παιδιά αυτά θεωρούνταν ποινικοί παραβάτες, αφού ο κομμουνισμός τους οδήγησε στο παρελθόν και θα τους κατεύθυνε νομοτελειακά στο έγκλημα. Το παρελθόν τους έπρεπε να διαγραφεί και το μέλλον τους να προκαθοριστεί σε ρόλους που το το κράτος επιδίωκε να ακολουθήσουν.

Στις σχολές υπήρχε συνεχής επιτήρηση και ο τρόπος λειτουργίας θύμιζε στρατό, αφού ήταν χωρισμένοι σε λόχους και οι ποινές στους απείθαρχους μαθητές είχαν τη

---

¹⁷¹ Κώστας Ν. Μπαρμπής, *ό.π.*, 231-232.

¹⁷² Στρατής Μπουρνάζος, *ό.π.*, 27.

¹⁷³ Δημήτρης Σωτηρόπουλος, *ό.π.* 59.

μορφή αγγαρείας, ενώ υπήρχε συνεχής παρακολούθησή και οι έξοδοι των μαθητών ήταν μόνο για μία μέρα και σε προκαθορισμένη περίοδο.¹⁷⁴

«[...] Στη συνέχεια ανέθεσε σε στελέχη των ιδρυμάτων μας να συνομιλήσουν με τους νεότερους σε ηλικία κομμουνιστές, που κρατούνταν σε στρατόπεδα-φυλακές. Τους ρωτούσαν αν επιθυμούσαν να ανταποκριθούν σε μία νέα ευκαιρία ζωής, φοιτώντας στη σχολή εκμάθησης επαγγέλματος την οποία είχε ιδρύσει ο ίδιος ο βασιλεύς. Οι περισσότεροι –ηλικίας μέχρι 23 ετών– απάντησαν καταφατικά. Και λίγο αργότερα έφταναν στη σχολή, στην οποία δεν υπήρχαν φρουροί αστυνομικοί, κάγκελα και συρματοπλέγματα.... Το διδακτικό προσωπικό τους ενημέρωνε από την αρχή ότι, αν το επιθυμούσαν, μπορούσαν να φύγουν χωρίς να τους καταδιώξει κανείς...επίσης ότι δεν θα τους συνόδευαν φάκελοι από το παρελθόν, από εδώ και πέρα θα καταρτίζονταν εκθέσεις για το μέλλον τους. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι οι πιο πολλοί ήταν δολοφόνοι, βιαστές, ληστές, κλέφτες-εκεί τους είχε φέρει η θητεία τους στον κομμουνισμό. Οι πλευρές της ζωής που είχαν γευτεί ήταν οι χειρότερες και οι σκοτεινότερες.»¹⁷⁵

Σε αυτά τα ιδρύματα κάθε ώρα της ημέρας υπακούει σε ένα πρόγραμμα, οι προσωπικές ελευθερίες καταπνίγονται. Σε άλλο σημείο του βιβλίου αναφέρεται ότι δοκιμάζεται πειραματικά και πάλι η συνύπαρξη παραστρατημένων παιδιών με καλά παιδιά – και πάλι παρουσιάζεται κάποια επιφύλαξη μήπως ο συγχρωτισμός των παιδιών μπορεί να έχει κι αρνητικά αποτελέσματα. Η Βερβενιώτη αναφέρει και την αυταρέσκεια του βασιλικού ζεύγους για την επιτυχία των αναμορφωτικών τους προσπαθειών για τη νεολαία, γεγονός που υπογραμμίζεται σε συνεντεύξεις: «Είμεθα η μόνη χώρα εις τον κόσμο η οποία προσπαθεί ενεργώς να επανεκπαιδεύσει τους κομμουνιστάς σήμερα. Οι άνδρες εκπαιδεύονται εις την νήσον Μακρόνησον και τα παιδιά ηλικίας 15 και 20 ετών λαμβάνουν ειδικά μαθήματα εις τα σχολεία της Λέρου» (εφημερίδα «Ελευθερία», 13 Σεπτεμβρίου 1949).

Ανάλογα και στο έντυπο του ΒΕΙ διαφημίζεται η συντονισμένη παροχή αναμόρφωσης κι εκπαίδευσης, που μπορεί να διασώσει όσους είχαν ξεφύγει από το δρόμο της εθνικοφροσύνης. Τα παιδιά, όσο και οι μεγάλοι πρέπει να αναβαθμιστούν

¹⁷⁴ Τασούλα Βερβενιώτη, *ό.π.*, 13.

¹⁷⁵ Κώστας Ν. Μπαρμπής, *ό.π.*, 231.

και να αποκτήσουν μία εθνική συνείδηση.Εφόσον ο κομμουνισμός κατατάσσεται στις παραβατικές συμπεριφορές, είναι ανάλογο η φρονηματική τακτική να ακολουθείται και για τους κοινούς παραβάτες που κι αυτοί ανάλογα πρέπει να φρονηματιστούν, παρόλο που τα αποτελέσματα δεν ήταν τα προβλεπόμενα. Συχνά το παλάτι περιαιτολογεί για την πρωτοτυπία των ενεργειών του, γεγονός που δεν ισχύει, γιατί γενικότερα τα σπίτια του παιδιού και οι τεχνικές σχολές είναι μίμηση του μοντεσοριανού συστήματος, στο οποίο επιδιώκεται αυτορύθμιση της συμπεριφοράς του παιδιού, παρόλο που το μόνο που μάθαιναν ουσιαστικά ήταν τεχνικές γνώσεις, για να μπουν γρήγορα στη διαδικασία παραγωγής.

«[...] η έναρξις λειτουργίας των Σχολών Κω συμπίπτει με την διά του νόμου 1616/1949 απόφασιν του κράτους να εμπιστευθή εις τας Σχολάς ταύτας του ΒΕΙ, προς ηθικήν, εθνικήν και κοινωνικήν αναμόρφωσιν και διαπαιδαγώγησιν, τους μέχρι 19 ετών ανηλικούς καταδίκους, υποδίκους ή κρατουμένους εις τας φυλακάς διά αδικήματα.Το Ίδρυμα παρέλαβεν εις την σχολήν Κω τα παιδιά αυτά, εις τα οποία, παραλλήλως προς το έργον της αναμορφώσεως εφρόντισε και έδωσε και μία τεχνική κατάρτισιν, ώστε να γίνουν όχι μόνον καλοί άνθρωποι, αλλά και χρήσιμοι πολίται.Μετά την επιτυχίαν του πειράματος τούτου της Κω, το ΒΕΙ επροχώρησεν εις την δοκιμαστικήν ανάμιξιν παραστρατημένων παιδιών, αλλ' εις μικρόν αριθμόν, με καλά παιδιά, απεδείχθη δε ότι, κατά σοβαρόν ποσοστόν, τα παραστρατημένα διορθώνονται καλύτερον μεταξύ καλών παιδιών παρά μεταξύ των ομοίων των [...]

»[...] ο εξαίρετος εκείνος ανώτατος άρχοντας (εννοείται ο βασιλιάς Παύλος)-ποιος θυμάται σήμερα όσα έπραξε για την πατρίδα και το λαό του- ίδρυσε στην πανέμορφη Κω σχολή ειδικά για παραστρατημένους νέους .Και εισηγήθηκε στην τότε κυβέρνηση προκειμένου να σωθούν όσο το δυνατόν περισσότεροι από αυτούς, να ψηφιστεί διάταξη νόμου, που να επιτρέπει στο Βασιλικό ίδρυμα να μεταφέρει από τις φυλακές-πριν ή μετά τη δίκη του-ένα παιδί εφηβικής ή προεφηβικής ηλικίας στη σχολή της Κω για φοίτηση,σε κάποιο από τους κλάδους της.Και αυτήν ήταν ανοιχτή, χωρίς φρουρούς και συρματοπλέγματα. Πάντως αποδείχθηκε στατιστικά πως δεν ήταν ιδιαίτερα

μεγάλο το ποσοστό των παιδιών που κατόρθωναν να απαλλαγούν οριστικά από κακές έξεις, όπως λόγου χάρη η τάση για κλοπή.»¹⁷⁶

Επιδιωκόταν από τις δομές να εμφανίζεται το βασιλικό ζεύγος ως ένα σημείο αναφοράς και σύμβολο ασφάλειας, που θα προστάτευε από εσωτερικούς κι εξωτερικούς εχθρούς που λειτουργούσαν παρασκηνιακά. Οι ξένοι και οι άπιστοι ταυτίζονται με τους κομμουνιστές, ενώ η ορθοδοξία και οι βασιλιάδες εμφανίζονται ως θεματοφύλακες της παράδοσης. Έτσι, το βασιλικό ζεύγος με δούρειο ίππο την αγάπη για τα παιδιά και τη φιλανθρωπία, κατάφερε να αποκτήσει θεσμικό ρόλο και να λειτουργεί πολιτικά, παρόλο που κάτι τέτοιο αποτελούσε υπέρβαση των ορίων της δράσης του. Σαφώς, σε κάθε χρονική στιγμή, στόχος κάθε ιδρύματος που κρίνεται ως ολοπαγές είναι η ευθυγράμμιση του ατόμου με την κυρίαρχη ταυτότητα, αφού μέσα σε αυτό προτείνεται και κατευθύνεται η συμπεριφορά των ατόμων. Κι εδώ αξίζει να αναφερθεί ότι οι σχολές αυτές χρησίμευσαν αργότερα και ως άσυλο ανιάτων και φρενοπαθών στην περίπτωση της Λέρου, ως φυλακές την περίοδο της επικυριαρχίας των συνταγματαρχών και σήμερα ως χώροι υποδοχής μεταναστών-άρα η έννοια του εγκλεισμού και της απομόνωσης αποκτά πια μία διαχρονική ισχύ στον χώρο και στο χρόνο.

---

¹⁷⁶ Κώστας Ν. Μπαρμπής, ό.π., 234.

Κεφάλαιο 8^ο: Η έμφυλη διάσταση της κρατικής ευεργεσίας

Ανάλογη πολιτική για το γυναικείο πληθυσμό είχε υιοθετήσει το επίσημο κράτος, για να ενισχύσει την επίσημη εκπαιδευτική του πολιτική. Οι σχολές για το γυναικείο πληθυσμό ήταν οικοκυρικές και απευθύνονταν σε όλα τα νερά κορίτσια των αγροτικών οικογενειών της ελληνικής επαρχίας. Η ίδρυσή τους ικανοποιούσε ένα παλαιότερο ζήτημα, για την αναγκαιότητα παροχής γεωργικο-οικοκυρικής εκπαίδευσης στις γυναίκες της υπαίθρου, το οποίο είχε εκφραστεί στο πλαίσιο του ευρύτερου αιτήματος, για καθιέρωση της οικοκυρικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης, που δυναμικά προβλήθηκε αρχικά στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, κυρίως από παιδαγωγούς και από γυναίκες για τη γυναικεία χειραφέτηση.

Έτσι, θεσμοθετήθηκαν οι ποικίλες Α.Μ.Ο.Σ.(αγροτικές μεταβατικές οικοκυρικές σχολές) επί Μεταξά που λειτουργούσαν ως τη δεκαετία του 1970 που στόχο είχαν τη δημιουργία αγροτικών οικοκυρικών σχολών με εθνικό και συντηρητικό χαρακτήρα. Είναι σαφές όμως ότι η αντίληψη αυτή για το ρόλο των γυναικών δεν ήταν μόνο κοινός τόπος για τα απολυταρχικά καθεστάτα, αφού και ο Βενιζέλος μοιραζόταν παρόμοιες αντιλήψεις. «[...] Δια τα κοράσια των μερών τούτων (επαρχιακάς πόλεις και κωμοπόλεις) προτεινόμεν να ιδρυθώσιν όσον το δυνατόν περισσότερα κατώτεραι οικοκυρική σχολαί εν αις εντός διετίας θα παρέχονται μαθήματα οικιακής οικονομίας και οικιακών έργων και άμα θα διδάσκονται και ειδικοί τινες κλάδοι γεωργικοί ή βιοτεχνικοί...ούτως οικοκυρική αύται σχολαί χωρίς να παραμελώσι την ειδικήν επαγγελματικήν μόρφωσιν θα διαπλάττωσιν άμα την μέλλουσαν οικοκυράν και μητέρα κατά πολύ πληρέστερον τρόπον.»¹⁷⁷

Από τα καταστατικά τους αρχεία οι σχολές αυτές καθόριζαν τους στόχους και την εκπαιδευτική τους πολιτική για το γυναικείο πληθυσμό, που χαρακτηριζόταν ως επικουρικός και ηθικοπλαστικός: «Αι Αγροτικά Μεταβατικά Οικοκυρική Σχολαί σκοπούσιν αφ' ενός μέν την τόνωσιν του Θρησκευτικού και Εθνικού φρονήματος των μαθητριών των, αφ' ετέρου δε την παροχήν εις αυτάς στοιχειωδών γνώσεων υγιεινής

---

¹⁷⁷ Αντώνιος Αθ. Φραγγεδάκης, «Αγροτικές Μεταβατικές Οικοκυρικές Σχολές (Α.Μ.Ο.Σ.) του Ν. Σερρών (1944-1979): Θεσμός Εκπαίδευσης και Κατάρτισης». *Πρακτικά Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την Οθωμανική κατάκτηση ως τη σύγχρονη εποχή*, (6-9 Απριλίου 2006): 4.

και γεωργίας ως και την άσκησίν των εις οικοκυρικά έργα και οικοτεχνίας, δι' ων θα καταστώσιν αύται ικαναί να συμβάλωσιν εις την οικονομικήν ανακούφισιν των οικογενειών των.»¹⁷⁸

Τα «παραστρατημένα» κορίτσια έπρεπε κι αυτά με τη σειρά τους να «μάθουν» τόσο τα εθνικά ιδανικά που αρνήθηκαν με την κομμουνιστική δράση τους, όσο και να γνωρίζουν την οικοκυρική τέχνη και το πώς θα γίνουν σωστές μητέρες. Είναι σαφείς οι διακριτοί ρόλοι των δύο φύλων και η διάθεση δημιουργίας ενός παραδοσιακού συστήματος οικογένειας, που φαίνεται ότι ο εμφύλιος είχε κλονίσει τη σταθερότητα του. Μάλιστα η περίπτωση των γυναικών που είχαν ακολουθήσει τις κομμουνιστικές ιδέες χαρακτηριζόταν ως δυσκολότερη, αφού οι γυναίκες αυτές είχαν χάσει τόσο τη σωματική, όσο και την πνευματική τους αγνότητα και θεωρούνταν ανεπιθύμητες. Κρίθηκε σκόπιμο να χωριστούν οι κοπέλες και να μοιραστούν στις κατά τόπους οικοκυρικές σχολές που ξεπηδούσαν στην ελληνική επαρχία, με σκοπό το φρονηματισμό τους.

Οι οικοκυρικές σχολές του «Βασιλικού Εθνικού Ιδρύματος» δέχονταν οικότροφες για έναν χρόνο κορίτσια ηλικίας 15-18 ετών, προκειμένου να επιστρέψουν στα σπίτια τους ως ιδανικές νοικοκυρές. Οι οικοκυρικές σχολές δέχονταν ως υπότροφες κυρίως κοπέλες από παραμεθόρια χωριά και είχαν συστηθεί κυρίως σε περιοχές στις οποίες το γλωσσικό περιβάλλον της ενδοχώρας ήταν ξενόφωνο, όπως η Φλώρινα, με σκοπό την προετοιμασία ελληνοφώνων μητέρων που θα εξελληνίσουν γλωσσικά τα παιδιά τους. Τέτοιες σχολές λειτουργούσαν στη Αλεξανδρούπολη, Λάρισα, Ζάκυνθο, Νεάπολη Κρήτης, Λέρο, Κατερίνη, Σάμο, Φλώρινα (βλ. **Εικόνα 20**). Εκεί το παρελθόν τους στο βουνό θα ήταν κοινό μυστικό με τη διεύθυνση της σχολής και σταδιακά με την εργασιοθεραπεία θα κοινωνικοποιούνταν ξανά.

Ωστόσο οι ατομικές και πολιτικές ελευθερίες ήταν κάτι που θα στερούνταν με κάθε τρόπο, αφού ο κοινωνικός χώρος των συναναστροφών τους ήταν προεπιλεγμένος και δεν μπορούσαν να επιστρέψουν στα χωριά τους ως διπλά στιγματισμένες-ο κοινωνικός ρατσισμός καλυπτόταν μέσα από τις προστατευτικές διαθέσεις της ηγεσίας.¹⁷⁹ Η αλλαγή στην κοινωνία προσλαμβάνει σωματική μορφή. Τάξεις, φύλα και πολιτισμικές ομάδες τονίζουν την ιδιομορφία τους με όρους σωματικούς, και το ίδιο

¹⁷⁸ Αντώνιος Αθ. Φραγγεδάκης, ό.π., 4.

¹⁷⁹ Βασιλικόν Εθνικόν Ίδρυμα: Δεκαπέντε έτη δράσεως, 1947-1962 (Αθήνα, 1963), 14-16.

ισχύει για τις διάφορες ιστορικές περιόδους. Μέσα από την κίνηση του σώματος, την προστασία των ορίων του, την παρακολούθηση των λειτουργιών και την επιλογή εκείνων των τμημάτων που θα μπορούσαν να ονομαστούν και να τεθούν σε κυκλοφορία μέσω μιας ανοιχτής ρητορικής, οι άνθρωποι διαμορφώνουν το διακριτό χαρακτήρα του πολιτισμικού τους πλαισίου.¹⁸⁰

«[...]Η περίπτωση των κοριτσιών ήταν σαφώς δυσκολότερη. Και τούτο, επειδή οι μικρές τοπικές κοινωνίες των χωριών καταγωγής τους κάθε άλλο παρά ήταν πρόθυμες να τις ξαναδεχθούν, αφού ήταν περισσότερο από βέβαιο πως είχαν ηθικά διαφθαρεί και πως τα είχαν απολαύσει πολλές φορές πολλοί καπεταναίοι και άλλοι συναγωνιστές [...]

»Οι βασιλείς είχαν φροντίσει να λειτουργήσει στη Λέρο, αλλά σε μεγάλη απόσταση από την αντίστοιχη αντρική, και σχολή για τις κομμουνίστριες κοπέλες. Αποδείχθηκε ότι η επιστροφή τους στους εθνικούς κόλπους δεν ήταν εύκολη, όσο ήταν όλες μαζί. Έτσι σκεφτήκαμε, τόνισε η βασίλισσα πως θα ήταν προτιμότερο να τις χωρίζαμε. Και να τις εντάσσαμε ανά δύο ή τρεις το πολύ στις σχολές οικοκυρικής, που ήδη λειτουργούσαν σε κάποια παιδόπολη, με το «μυστικό» να είναι γνωστό μόνο στο διδακτικό προσωπικό ή και σε ελάχιστες από τις παλαιότερες σπουδάστριες. Όταν αποφοιτούσαν, φροντίζαμε για την εγκατάστασή τους σε περιοχές που δεν γειτνιάζαν με τα χωριά τους [...]»¹⁸¹

Όλες αυτές οι οικοκυρικές σχολές στόχευαν στη διαμόρφωση γυναικών που θα μπορούσαν να ενισχύσουν την αγροτική παραγωγή και θα είχαν ένα ενδυναμωμένο εθνικό φρόνημα. Για αυτό το λόγο θεωρήθηκε ανάγκη να δημιουργηθούν αυτές οι σχολές σε περιοχές μεθοριακές, ενώ στην περίπτωση της μετεμφυλιακής εποχής κρατούσαν το ρόλο του ηθικού φραγμού για τις κοπέλες του «βουνού». Στη Λέρο και στη Νεάπολη, τα κορίτσια ως οικότροφες παρέμεναν στις Οικοκυρικές Σχολές, όπου ουσιαστικά δεν γνώριζαν κάποιο προσοδοφόρο επάγγελμα, αλλά πώς να μετατραπούν από κομμουνίστριες σε «υπόδειγμα νοικοκυράς». Ο επαναπατρισμός τους κρίθηκε ως

---

¹⁸⁰ Jonas Frykman, «Εν κινήσει: Η μάχη για το σώμα στη Σουηδία τη δεκαετία του '30», Στο *Παλινόστηση αισθήσεων. Αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη σύγχρονη εποχή*, επιμ. Νίκη Σερεμετάκη, (Αθήνα: ΠΕΔΙΟΝ, 2017), 146-147.

¹⁸¹ Κώστας Ν. Μπαρμπής, ό.π., 233.

προβληματικός, διότι πιστεύτηκε ότι ήταν στιγματισμένες και η «αξία» τους ως πιθανές νύφες είχε υποβαθμιστεί στο δυναμολόγιο των κοινωνικών αξιών της εποχής.

Έτσι αναφέρεται στο κείμενο του ΒΕΙ ότι στην οικοκυρική σχολή Νεαπόλεως Κρήτης: «[...] εφίλοξενήθησαν και εξεπαιδεύθησαν μετά των άλλων μαθητριών και νέαι κομμουνιστοσυμμορίτριαι του Γ' ψηφίσματος. Ομοίως φιλοξενούνται και εκπαιδεύονται από της συστάσεως της μέχρι σήμερα και κορίτσια προερχόμενα εξ αναμορφωτικών καταστημάτων και ιδρυμάτων. Επανειλημμένως εφίλοξενήθησαν και εξεπαιδεύθησαν μαθήτριαι εκ Κύπρου. Η Σχολή λειτουργεί σήμερα με δύναμιν 200 μαθητριών, διδάσκονται δε εις αυτήν όλα τα αναγκαία επιμορφωτικά μαθήματα. Κατά το διάστημα 1950-1962 απεφοίτησαν εκ της Σχολής 2.784 μαθήτριαι.»¹⁸²

Με όλους αυτές τις μεθοδεύσεις το κράτος επιδίωξε να δημιουργήσει μία πολύπλευρη προνοιακή πολιτική, που, αν κι αυτοδιαφημιζόταν ως ανεξάρτητη κι αδέσμευτη, επιδίωκε την ενίσχυση του ιδεολογικού εποικοδομήματος της εθνικοφροσύνης, παρέχοντας αυτά που αυτονόητα όφειλε να προσφέρει κάθε ευνομούμενο κράτος. Το κρατικό ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στη δημιουργία οπαδών με την εργαλειοποίηση της εκπαίδευσης, καθώς και σε μία δράση αποκατάστασης της κοινωνικής ισορροπίας. Με αυτόν τον τρόπο ευθυγραμμίζοταν η νεολαία με τα εθνικιστικά πρότυπα, αμβλύνονταν οι κοινωνικές κι οικονομικές ανισότητες .

---

¹⁸² Βασιλικόν Εθνικόν Ίδρυμα,ό.π.,15.

Συμπεράσματα

Οι κυβερνήσεις μετά τη λήξη του εμφυλίου θέλησαν να κτίσουν ένα κράτος απαλλαγμένο από τους αντιφρονούντες, όσο γινόταν άμεσα κι ανώδυνα. Για την εκπλήρωση αυτής της στόχευσης επικαλέστηκαν την ξένη βοήθεια κι επικεντρώθηκαν στη δημιουργία μίας πολιτικο-κοινωνικής κατάστασης που υπαγόρευε συμπεριφορές και κοινωνικές διαιρέσεις, της εθνοφοροσύνης που επηρέασε τον τρόπο σκέψης των πολιτών. Το κλίμα της πόλωσης και του διχασμού εντάθηκε με την επικράτηση ενός καθεστώτος ελεγχόμενης δημοκρατίας και προετοίμασε την υπονόμηση του πολιτικού συστήματος από το καθεστώς των συνταγματαρχών. Τόσο οι δεξιές, όσο και οι κεντρικές δυνάμεις της χώρας οδηγήθηκαν σε ένα ιδιότυπο κυνήγι μαγισσών απέναντι στα αριστερά κόμματα, ενώ ταυτόχρονα το πολιτικό καθεστώς λειτουργούσε με απολυταρχισμό, προσωπολατρία και χρήση βίας στους απείθαρχους πολίτες. Ο παρεμβατισμός του παλατιού, η αστάθεια στην πολιτική ζωή, η διαβρωτική επίδραση του ξένου παράγοντα και η λειτουργία εξουσιαστικών κι εξοντωτικών δομών διαμόρφωσαν συνθήκες μίας ιδιότυπης υποτέλειας της χώρας.

Το κλίμα του ψυχρού πολέμου που επικράτησε στην Ελλάδα επιδίωκε τη δαιμονοποίηση του κομμουνισμού και την ποινική δίωξή του, γεγονός που εκφράστηκε μέσα από ένα πλήθος νομοθετικών ρυθμίσεων και ιδεολογικών επιθέσεων¹⁸³. Η εθνοφοροσύνη ως εθνικό και πολιτικό αφήγημα στηρίχθηκε σε θεσμούς που ομαλοποιούσαν τις τακτικές βίας σε τυπικά δημοκρατικά καθεστώτα. Για να υλοποιηθεί αυτό, έπρεπε οι περισσότεροι τουλάχιστον να πειστούν για τους ορατούς κινδύνους του κομμουνισμού ή τουλάχιστον να εναρμονιστούν σε ένα δίκτυο παροχών κι ενεργειών που θεωρήθηκαν αναγκαίες για τη διαφύλαξη των κεκτημένων του εμφυλίου πολέμου. Γι' αυτό το λόγο, ήδη από το 1948, είχε συσταθεί ένα σχέδιο εκκαθάρισης του δημοσίου από τα αριστερά στοιχεία, που πρότυπο είχε αντίστοιχο αμερικανικό νομοσχέδιο, ενώ άτυπα σχέδια ανάλογης δράσης, φανερά ή μη, προβλήθηκαν στο ελληνικό κοινοβούλιο για την επικύρωση του νόμου 516¹⁸⁴

Οι πρακτικές της βίας διαμόρφωσαν διχαστικές τάσεις στην ελληνική κοινωνία και ουσιαστικά οδήγησαν σε ποινικοποίηση του πολιτικού φρονήματος κι οδήγησαν

¹⁸³ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974)* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1983), 448.

¹⁸⁴ Στρατής Μπουρνάζος, «Τι χρησιμεύει λοιπόν η Ιστορία;». *Αρχειοτάξιο*, 16, (2014): 8.

πολλά θύματα των διωγμών που συνθηκολόγησαν σε πολιτικές και κοινωνικές πρακτικές της σιωπής, ενώ δεν οδήγησαν ποτέ στην πλήρη κοινωνική τους αποδοχή. Και αν ο αριθμός των θυμάτων αυτής της τακτικής δεν μπορεί να καταμετρηθεί, είναι φανερό ότι οι συνέπειες της ακόμα επηρεάζουν την ελληνική κοινωνία. Τα στρατόπεδα αποτελούσαν δικλείδες ασφαλείας του πολιτικού συστήματος που δεν ένιωθε ακόμα πως είχε υπερισχύσει ιδεολογικά και δίωκε ποινικά και πολιτικά τους αντιπάλους του. Τέτοιες συνθήκες βιοπολιτικής κλυδώνιζαν τόσο τους δημοκρατικούς θεσμούς, όσο και την έννοια του δικαίου, αφού πολλές φορές τα γεγονότα ταυτίζονταν με το δίκαιο του ισχυροτέρου και οι πολίτες κατατάσσονταν σε ανεπιθύμητους και μη. Όσοι σχετίζονταν με τον κομμουνισμό ήταν τα μολυσματικά στοιχεία του έθνους, που με βιοπολιτικούς όρους αποκλείονταν ως μισοί από το υγιές σώμα των Ελλήνων. Για να δικαιολογηθούν οι διώξεις εναντίον Ελλήνων, συχνά τους αποδιδόταν η κατηγορία της ξένης κατασκοπίας

Η περίοδος μετά τη νίκη της συντηρητικής παράταξης, 1949-1952, ήταν μια μεταβατική περίοδος κι ο νικητής κατοχύρωνε με τη βία στην κοινωνία την κυριαρχία του. Σε αυτή την περίοδο τα κέντρα εξουσίας ήταν σαφή και ταυτίζονταν από τους μηχανισμούς της εθνοφροσύνης, που ήταν ο στρατός, ο Αμερικανικός παράγοντας, και η προπολεμική πολιτική ηγεσία μαζί με το παλάτι. Τόσο το πολιτικό κέντρο, όσο και η δεξιά παράταξη, κατά τη δεκαετία του 1950, συμφωνούσαν στον τρόπο της πολιτικής αντιμετώπισης της στρατιωτικής ήττας του δεύτερου αντάρτικου, με την άρνηση του εμφυλίου χαρακτήρα της πρόσφατης σύρραξης και με την απομάκρυνση των ηττημένων από την κοινωνική ζωή. Τα μέτρα αυτά είχαν νομοθετική ισχύ κι έτσι παγιώθηκαν κι άλλες μορφές θεσμικών αποκλεισμών ως βασικό πλέον στοιχείο ενός κράτους που βρισκόταν σε διαρκή πόλεμο με τον «εσωτερικό εχθρό». Εκτός από την πολιτική διάσταση των μέτρων που είχαν κατασταλτικό χαρακτήρα, οι κυβερνήσεις στράφηκαν σε φιλανθρωπικές δράσεις που είχαν σαφή ιδεολογική κατεύθυνση, με στόχο τη διαμόρφωση εθνοφρόνων πολιτών. Το κράτος εκτός από τους αποκλεισμούς που επέβαλε, επιδίωκε να παρουσιάζεται ως φορέας συναίνεσης και κοινωνικής ανασυγκρότησης.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο λειτούργησαν οι εκπαιδευτικοί θεσμοί και οι κρατικές δομές, για να αποτρέψουν μία πιθανή εξάπλωση των εαμικών δυνάμεων, προβάλλοντας την επιθυμητή «υγιή» πολιτική της εθνοφροσύνης και δημιουργώντας

συνθήκες εξαίρεσης για τους αριστερούς που διώκονταν ποινικά, ενώ ακόμα και στις περιοχές που είχαν διαδραματιστεί οι μάχες του εμφυλίου πολέμου το κράτος επιδίωκε τη νομιμοφροσύνη με ιδεολογική κατήχηση και με φιλανθρωπική δράση. Στόχος ήταν να παραμείνει η χώρα στη σφαίρα της δυτικής επίδρασης του ελεύθερου κόσμου κι έτσι η εθνικοφροσύνη ήταν ένα ακόμα κεφάλαιο των διώξεων του ψυχρού. πολέμου, που στην περίπτωση της Ελλάδας προβλήθηκε ως απόλυτα επιτυχημένο. Ως φυσικό επακόλουθο ήταν η φίμωση των δημοκρατικών θεσμών και η άνοδος στην εξουσία του καθεστώτος των συνταγματαρχών που πρωταγωνίστησαν στις στρατιωτικές δομές του εμφυλίου πολέμου και ο ρόλος τους ενδυναμώθηκε από την ενδοτικότητα των αστικών κομμάτων και του βασιλικού ζεύγους.

Η ιδεολογική επικράτηση της εθνικοφροσύνης που στηρίχθηκε στην παραβίαση του συντάγματος δημιούργησε ένα πλήθος κρατικών και παρακρατικών οργανώσεων που δημιούργησαν ασφυκτικές συνθήκες ζωής κι εργασίας και περιθωριοποιούσαν ένα μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού, ενώ γινόταν όλο και πιο θολή η διαχωριστική δικλείδα του νόμιμου και του παράνομου. Η συνεχής εναλλαγή κυβερνήσεων δεν εμπόδισε τον κρατικό μηχανισμό να λειτουργεί σε συνεργασία με εξωκοινοβουλευτικά κέντρα εξουσίας με απόλυτη σύμπνοια.

Η γνώση της λειτουργίας της εθνικοφροσύνης προσφέρει μία βαθύτερη κατανόηση των γεγονότων της μετεμφυλιακής εποχής και του καθεστώτος των συνταγματαρχών έως και της μεταπολίτευσης. Οι ρητορείες της εθνικοφροσύνης, αν και από τους περισσότερους θεωρούνται αναχρονιστικές, αναβιώνουν και σήμερα στο δημόσιο λόγο, όπως αποδεικνύεται από τις ανατυπώσεις κάποιων παλιότερων εκδόσεων και από βιογραφικές-μυθιστορηματικές προσπάθειες των πρωταγωνιστών προηγούμενων δεκαετιών και στον πολιτικό λόγο ακροδεξιών κομμάτων. Όπως παρουσιάζει και ο Μπουρνάζος, για να καταλάβουμε τη σύγχρονη ρητορική του ακροδεξιού λόγου πρέπει να ανατρέξουμε στις τακτικές της δεξιάς παράταξης και του παρακράτους, καθώς και στην προβολή της ελληνοχριστιανικής ιδεολογίας.¹⁸⁵ Επιπλέον, ο λόγος της εθνικοφροσύνης αποτέλεσε το ιδεολογικό οπλοστάσιο των νικητών του εμφυλίου που προσπαθούσαν να επικρατήσουν σε ένα βαθιά διχασμένο κράτος, φτάνοντας κάποτε και σε ακρότητες, που σήμερα αγνοούνται ή και λησσοδορούνται. Η εθνικοφροσύνη με διττό τρόπο κατάφερε να συνδυάσει τη βία με τη

---

¹⁸⁵ Στρατής Μπουρνάζος, «Τι χρησιμεύει λοιπόν η Ιστορία;». *Αρχειοτάξιο*, 16, (2014): 8.

συγκατάθεση, τον απομονωτισμό με τις εκπολιτιστικές προθέσεις. Η εθνοφροσύνη δεν ήταν εθνικισμός, αλλά περισσότερο μια εκδήλωση διαφοροποίησης, μια διαχωριστική γραμμή για το «εθνικό» σύνολο με αμιγώς πολιτικά κριτήρια. Ανάλογα αναφέρει ο Λεονταρίτης στην εισαγωγή του βιβλίου του ¹⁸⁶...διότι στις μέρες μας δεν απειλείται το πολίτευμα που έχει παραμορφωθεί, αλλά το Ελληνικό έθνος...οι ηττημένοι του 1946-1949 επί των ημερών μας πήραν τη ρεβάνς, επειδή η μεγάλη εθνική παράταξις βρέθηκε διασπασμένη και προδομένη. Έτσι γίναμε η χλεύη των ηττημένων...

Ωστόσο η ελληνική αριστερά δεν ήταν η μόνη ηττημένη των μεταπολεμικών διώξεων. Ένα σύστημα καταναγκασμού κι αποκλεισμού αδυνατεί να βρει σταθερούς υποστηρικτές και να παραμείνει στην εξουσία, γεγονός που δεν κατανόησε εγκαίρως το πολιτικό κατεστημένο. Άμεση συνέπεια ήταν η απόδοση ευθυνών στη δεξιά παράταξη που ήταν σταθερά πιστή στην πολιτική των εθνοφρόνων τόσο για την πολιτική κατάσταση της καχεκτικής δημοκρατίας, όσο και για την κορύφωση των πολιτικών εξελίξεων που επήλθαν με το καθεστώς των συνταγματαρχών.

---

¹⁸⁶ Γεώργιος Λεονταρίτης, *Οι φίλοι και οι εχθροί της δημοκρατίας* (Αθήνα: Πελασγός, 2010), 15.

Βιβλιογραφία

- Αθανασίου, Αθ., «Το μαύρο στην πλατεία: Χαρτογραφώντας την Απαγορευμένη Μνήμη.» Στο *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη*, επιμ. Κώστας Γιαννακόπουλος και Γιάννης Γιαννιτσιώτης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010.
- Αλιβιζάτος, Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974)*. Αθήνα: Θεμέλιο, 1983.
- Ανδρέου, Α., Τάχου, Σ. Η., και Μπέτσας, Γ., Από το «παιδομάζωμα» στο βασιλικό «παιδοφύλαγμα»: μεταπολεμικές όψεις κοινωνικής δικαιοσύνης στις Βόρειες Επαρχίες της χώρας. *Πρακτικά του 5ου συνεδρίου Ιστορίας της εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών «Εκπαίδευση και κοινωνική δικαιοσύνη»*, Πάτρα, 2008.
- Αρκάδας Δ. «Οι Επαγγελματίες της Θεολογικής Σκέψης: Το Διδακτικό και Ερευνητικό Προσωπικό της Θεολογικής Σχολής Αθηνών από τον Μεσοπόλεμο μέχρι Σήμερα.» Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2011.
- Ατζακάς Γ., *Θολός Βυθός*. Αθήνα: Άγρα, 2008.
- Agamben, G. *Homo Sacer*. μτφ. Τσιαμούρας Παναγιώτης, επιμ. Σταυρακάκης Ιωάννης Αθήνα: Scripta, 2005.
- Avdela, E., «'Corrupting and Uncontrollable Activities': Moral Panic about Youth in Post-Civil-War Greece.» *Journal of Contemporary History*, 43, αρ. 1, (2008).
- Avdela, E., «'Youth in moral danger': (re)conceptualizing delinquency in post-Civil-War Greece.» *Social History*, 42, αρ. 1, (2017).
- Βασιλικόν Εθνικόν Ίδρυμα: Δεκαπέντε έτη δράσεως, 1947-1962*. Αθήνα, 1963.
- Βερβενιώτη, Τ., «Μακρονήσι: Μαρτύρια και μαρτυρίες γυναικών», Στο *Ιστορικό τοπίο και ιστορική μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Αθήνα: Φιλίστωρ, 2000.
- Βερβενιώτη, Τ., «Οι ανήλικοι μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού. Από τις φυλακές και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης στις Βασιλικές Τεχνικές Σχολές Λέρου». Στο *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα. Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις*, επιμ. Καραμανωλάκης Βαγγέλης, Ολυμπίτου Εύη και Παπαθανασίου Ιωάννα. Αθήνα: Θεμέλιο, 2010.
- Βερέμης, Θ., *Ο Στρατός στην ελληνική πολιτική, από την ανεξαρτησία ως τη Δημοκρατία*. Αθήνα: Κούριερ, 2000.
- Βερναρδάκης, Χ., και Μαυρής, Γ., «Το «Κέντρο» ή η διαρκής πόλωση της πολιτικής σκηνής 1950-1967 Η πολιτική εκπροσώπηση του «ΕΑΜογενούς» κοινωνικού μπλοκ μετεμφυλιακά.» *Θέσεις*, τ. 23-24, Αθήνα: Νήσος, (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1988).
- Βόγλης, Π., *Ο πειρασμός της αυτοκρατορίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2006.
- Βόγλης, Π., «Η δεκαετία του '40 ως παρελθόν: μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα.» *Ιστορικά*, 25, (2007).

- Βόγλης, Π., και Μπουρνάζος, Σ., «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950. Βία και προπαγάνδα.» Στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τόμος Δ2. Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009.
- Βουρνάς, Γ., *Ιστορία της νεώτερης και της σύγχρονης Ελλάδας*, τόμος γ'. Αθήνα: Πατάκη, 1999.
- Βουρνάς, Γ., *Ιστορία της νεώτερης και της σύγχρονης Ελλάδας*, τόμος δ'. Αθήνα: Πατάκη, 1999.
- Γαζή, Ε., «Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια»: *Ιστορία ενός συνθήματος (1880-1930)*. Αθήνα: Πόλις, 2011.
- Close, D. *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2006.
- Δεμερτζής Ν., Πασχαλούδη, Ε., και Αντωνίου Γ., *Εμφύλιος πόλεμος Πολιτισμικό Τραύμα*, τόμος 3. Αθήνα: Το Βήμα, 2019.
- Δεμερτζής, Ν., και Ρουδομέτωφ, Β., «Πολιτισμικό τραύμα: Μια προβληματική της πολιτισμικής κοινωνιολογίας.» *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 28, (2011).
- Δημητριάδης Π., *Στρατιωτική προανάκρισις και διοικητικά ανακρίσεις και εξετάσεις*. Τυπογραφείον Βασιλικής Χωροφυλακής, 1954.
- Ελεφάντης, Α., «Εθνικοφροσύνη: Ιδεολογία του τρόμου και της ενοχοποίησης.» Στο *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967): 4ο Επιστημονικό Συνέδριο*, Πάντειον Πανεπιστήμιο, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, 1994.
- Ελεφάντης, Α., *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης ΚΚΕ κι αστισμός στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1999.
- Frykman, J., «Εν κινήσει: Η μάχη για το σώμα στη Σουηδία τη δεκαετία του '30.» Στο *Παλινόστηση αισθήσεων. Αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη σύγχρονη εποχή*, επιμ. Νίκη Σερεμετάκη. Αθήνα: ΠΕΔΙΟΝ, 2017.
- Ζάικος, Ν. Α., «Διεθνές δίκαιο και εμφύλιοι πόλεμοι: Η περίπτωση του Ελληνικού Ζητήματος.» Στο *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, επιμ. Ιωάννης Μουρέλος και Ιάκωβος Μιχαηλίδης. Αθήνα: ΙΜΧΑ-Ελληνικά Γράμματα, 2007.
- Ήφαιστος, Π., Κολιόπουλος, Κ., και Χατζηβασιλείου Ε., Επιμ. *Η έναρξη του ψυχρού πολέμου 1941-1950: στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;*. Ινστιτούτο Διεθνών σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2012.
- Heywood, A., «Political ideas and concepts», Στο *The Cyprus Conflict, Prospects of reconciliation and the possibility of governance: a theoretical account*, επιμ. Soteris Kattos. University of Nicosia, 2017.
- Hobsbawm, E., *Η εποχή των άκρων*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2003.

Καλαντζής, Ευ., *Σαράντα χρόνια αναμνήσεις 1920-1961: μία ζωή αφιερωμένη στην πατρίδα*. Αθήνα, 1969.

Καλλιβερέτακης, Λ., «Οι γνωστοί «άγνωστοι» Απριλιανοί συνωμότες & Η ομάδα Παπαδόπουλου στην τελική ευθεία προς την εξουσία.» Στο *Ο Ελληνικός Εμφύλιος (1946-1994)*, επιμ. Ηλίας Νικολακόπουλος και Ιωάννα Παπαθανασίου. Αθήνα: Τα Νέα, 2010.

Καρανικόλας, Γ., *Νόθες εκλογές στην Ελλάδα*. Αθήνα: Επικαιρότητα, 1973.

Κατσάπης, Κ., *Ήχοι και απόηχοι. Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα, 1956-1967*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 2007.

Κουλλαπής, Λ., «Η εικόνα των Βουλγάρων και των Τούρκων στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης της περιόδου 1950-1990.» Στο *Η εικόνα του «άλλου»/γείτονα στα σχολικά βιβλία των βαλκανικών χωρών*, επιμ. Αχιλλέας Γ. Καψάλης, Κυριάκος Θ. Μπονίδης, και Αθηνά Α. Σιπητάνου, Θεσσαλονίκη: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 16-18 Οκτωβρίου 1998.

Κωστόπουλος, Τ., *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνοπροσύνη*. Αθήνα: Φιλίστωρ, 2005.

Λεονταρίτης, Γ., *Οι φίλοι και οι εχθροί της δημοκρατίας, αποκαλυπτήρια για το κκε στη Βουλή του 1958*. Αθήνα: Πελασγός, 2010.

Λιναρδάτος, Σ., *Από τον εμφύλιο στη χούντα (1955-1961)*, τόμος Γ'. Αθήνα: Παπαζήση, 1978.

MacVeagh, L., «Secret Leagues within the Greek Army.» *Journal of the Hellenic diaspora*, 12, αρ. 1, (1985).

Μακρυνιώτη, Δ., Επιμ. *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Νήσος, 2004.

Μακρυνιώτη, Δ., Επιμ. *Περί θανάτου*. Αθήνα: Νήσος, 2008.

Μανδαμαδιώτου, Μ., «Η φυλή και το έθνος στο δημοσιογραφικό λόγο του Στράτη Μυριβήλη (1914-1949).» *Πρακτικά Πέμπτου Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών*. Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου, 2014.

Μελάς, Σ., «Η ιδιοτυπία του ελληνικού έθνους», *Ελληνική Δημιουργία*, 25, (15 Φεβρουαρίου 1949).

Melvyn P. Leffler, "The United States and the Strategic Dimensions of the Marshall Plan", *Diplomatic History*, Vol. 12, No. 3 (2007)

Μεταξάς, Ι., *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941*. Αθήνα: Γκοβόστης, 1969.

Μόδης, Γ., *Τέσσαρες δίκες στη Θεσσαλονίκη*. Αθήνα, 1959.

Μορφακίδης- Φυλακτός, Μ., Παπαδοπούλου, Π. Δ., Αγγελής, Δ., Επιμ. *Κωνσταντίνος Τσάτσος: Φιλόσοφος, συγγραφέας, πολιτικός*. Αθήνα: [Εταιρεία Φίλων Κωνσταντίνου και Ιωάννας Τσάτσου](#), 2010.

- Μπαρμπής, Κ. Ν., *Οι βασιλείς μέτρου κατανοήσεως Παύλος και Φρειδερίκη Σωτήρες της χώρας κατά το συμμαχοπολέμο*. Αθήνα: Πελασγός, 2012.
- Μπάτλερ, Τζ., *Ευάλωτη ζωή: Οι δυνάμεις του πένθους και της βίας*. μτφ. Λαλιώτης Μιχαήλ Αθήνα: Νήσος, 2009.
- Μπαχαράς, Δ., «Μελετώντας της απαρχές του αντικομμουνισμού. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα.» *Μνήμων*, 29, (2011).
- Μπουρνάζος, Σ., «Ο αναμορφωτικός λόγος των νικητών στη Μακρόνησο: η ένταξη του Εμφυλίου στην προαιώνια ιστορία της φυλής, ο «διθητός» ιός του κομμουνισμού και ο ρόλος της «Αναμόρφωσης»», *Δοκίμες*, 6, (1997).
- Μπουρνάζος, Σ., «Το κράτος των εθνικοφρόνων: Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές.» Στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τόμος Δ2, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009.
- Μπουρνάζος, Σ., «Τι χρησιμεύει λοιπόν η Ιστορία;», *Αρχειοτάξιο*, 16, (2014).
- Νικολακόπουλος, Η., *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*. Αθήνα: Πατάκης, 2001.
- Νικολακόπουλος, Η., «Ελεγχόμενη δημοκρατία: Από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δικτατορία», Στο *Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770-2000*, επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, τόμος 9, Αθήνα, 2003.
- Πανουργιά, Ν., *Επικίνδυνοι πολίτες. Η ελληνική αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*. Αθήνα: Καστανιώτη, 2013.
- Παπαδημητρίου, Δ., *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*. Αθήνα: Σαββάλας, 2006.
- Παπαχελάς Α., *Ο βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας*. Αθήνα: Εστία, 2009.
- Πρόκος, Ε., *Ελληνισμός και Κομμουνισμός*, Γ' έκδοση. Αθήνα, 1954.
- Ράλλης, Γ. Ι., *Πολιτικές εκμυστηρεύσεις 1950-1989*. Αθήνα: Προσκήνιο, 1990.
- Rauschnig, H., *Hitler Speaks: A Series of Political Conversations with Adolf Hitler on His Real Aims*. London: Thornton Butterworth, 1939
- Σακελλαρόπουλος, Σ., *Η Ελλάδα στη Μεταπολίτευση: Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1947-1988*. Αθήνα: Λιβάνη, 2001.
- Σακελλαρόπουλος, Τ., «Η διαμόρφωση του σώματος των αξιωματικών και οι τεχνικές πολέμου στον μεταπελευθερωτικό κυβερνητικό στρατό», *Τα Ιστορικά*, 16, αρ. 30, (1999).
- Στεφανίδης, Ι., *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο. Η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-1952)*. Αθήνα: Προσκήνιο, 1999.
- Στεφανίδης, Ι. «...Η δημοκρατία δυσχερής; Η ανάπτυξη των μηχανισμών του αντικομμουνιστικού αγώνος 1958-1961.» *Μνήμων*, 29, (2008).

Σωτηρόπουλος, Δ., *Εθνικές κρίσεις, από τον «Ανένδοτο» στο «δεξιά-αντιδεξιά.»* Αθήνα: Καθημερινή, 2019.

Υπουργείον Εθνικής Παιδείας, Πρακτικά Συνεδρίου Εκπαιδευτικών (Γενικών Επιθεωρητών Μέσης και Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως, Επιθεωρητών Δημ. Σχολείων και Υγειον. Επιθεωρητών Σχολείων). Αθήνα, 17-22 Οκτωβρίου 1949.

Φλάισερ, Χ., *Στέμμα και Σβάστικα: Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944.* Αθήνα: Παπαζήση, 1990.

Φουκώ, Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*, μτφ. Καίτη Χατζηδήμου. Αθήνα: Κέδρος, 1989.

Φραγγεδάκης, Α. Αθ., «Αγροτικές Μεταβατικές Οικοκυρικές Σχολές(Α.Μ.Ο.Σ.) του Ν. Σερρών (1944-1979): Θεσμός Εκπαίδευσης και Κατάρτισης». *Πρακτικά Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την Οθωμανική κατάκτηση ως τη σύγχρονη εποχή*, (6-9 Απριλίου 2006).

Verdery, K., *The Political Lives of Dead Bodies.* New York: Columbia University Press. 1999.

Χασιώτης, Λ., *Τα παιδιά του εμφυλίου. Από την «κοινωνική πρόνοια του Φράνκο στον «Έρανο» της Φρειδερίκης (1936-1950).* Αθήνα: Εστία, 2013.

Χατζηβασιλείου, Ευ., «Η πρόσληψη της αριστεράς από τους αντιπάλους της, 1949-1967: παρατηρήσεις για τη λειτουργία του ελληνικού αντικομμουνισμού.» Στο *Γρηγόρης Φαράκος: διαδρομές στην ιστορία*, επιμ. Γρηγόρης Ψαλλίδα. Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2011.

Εφημερίδες:

Δενεζάκης, Α., «2 Μάρτη 1949. Οι Βασιλικές Τεχνικές Σχολές Λέρου ξεκινούν την «αναμόρφωσιν» των ανήλικων ανταρτών», *Ημεροδρόμος*, (2 Μαρτίου 2018), <https://www.imerodromos.gr/2-marti-1949-i-vasilikes-technikes-scholes-lerou-xekinoun-tin-anamorfosis-ton-anilikon-antarton-tou-andrea-denezaki/>

Κοντογιαννίδης, Τ. Κ., «Πώς κατεστάλη το κίνημα του ΙΔΕΑ το 1951 από τον Παπάγο», *Η Αποψη.gr*, 31 Μαΐου 2020, <https://www.iapopsi.gr/pos-katestali-to-kinima-toy-idea-to-1951-ap-ton-papago/>

Κούλαλης, Δ. «Ο «θύρσος» του φασισμού και η Μακρόνησος», *Ημεροδρόμος*, 11 Απριλίου 2019, <https://www.imerodromos.gr/o-thyrsos-toy-fasismoy-kai-i-makronisos/>

Κουρκουβέλας, Λ., «Το «Μακρύ Τηλεγράφημα» του 1946», *Καθημερινή*, 4 Νοεμβρίου 2011, <https://www.kathimerini.gr/world/436476/to-makry-tilegrafima-toy-1946/>

Κωστόπουλος, Τ., «Το «πεζοδρόμιο» του 1956», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, (8 Μαΐου 2016), https://www.efsyn.gr/themata/fantasma-tis-istorias/67817_pezodromio-toy-1956

Παπαδιαμάντης, Δ., «Το κίνημα της 30^{ης} Μαΐου», *Καθημερινή*, 17 Φεβρουαρίου 2013, <https://www.kathimerini.gr/society/481120/to-kinima-tis-30is-ma-oy/>

Εφ. Εμπρός 18/12/1951

Εφ. Εμπρός 30/11/1957

Εφ. *Καθημερινή*, 16/11/2003, *Το νομικό - ιστορικό πλαίσιο του θεσμού της εκτόπισης. Επτά Ημέρες, Τόποι Εξορίας*

Εφ. Μακεδονία 10/1/1958

Εφ. Ελευθερία 14/10/1945

Εφ. Ελευθερία 10/5/1958

Εφ. Εμπρός 26/5/1956

Εφημερίδα της Κυβέρνησης, αφ. 245, 25/7/1929.

Εφημερίδα *Εμπρός* 6/1/55

Περιοδικό Σκαπανέας Ιανουάριος 1950, τεύχος 10, 16-17 αρχείο ΑΣΚΙ, αρ.6233.018.0

Αναρτήσεις στο διαδίκτυο:

CIT BOX 056, σ.62,63 στο <https://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/konstantinos-tsatsos-find...>

<http://www.palmografos.com/permalink/8899.html>

<https://antikleidi.com/2013/09/29/teddy-boy/>

<https://sport-retro.gr/enas-agonas-xoris-ittimenous-to-filiko-tou-olympiacou-me-ti-mikti-omada-tis-makronisou/>

<https://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/ereyna-oi-nazi-kai-oi-neolaia-toys>

https://www.ethnos.gr/istoria/75268_apagoreyseis-stin-ellada-apo-ti-foysta-toy-pagkaloy-ston-antikapnistiko-nomo

<https://www.imerodromos.gr/2-marti-1949-i-vasilikes-technikes-scholes-lerou-xekinoun-tin-anamorfosin-ton-anilikon-antarton-tou-andrea-denezaki/>. 30 Απρ. 2020

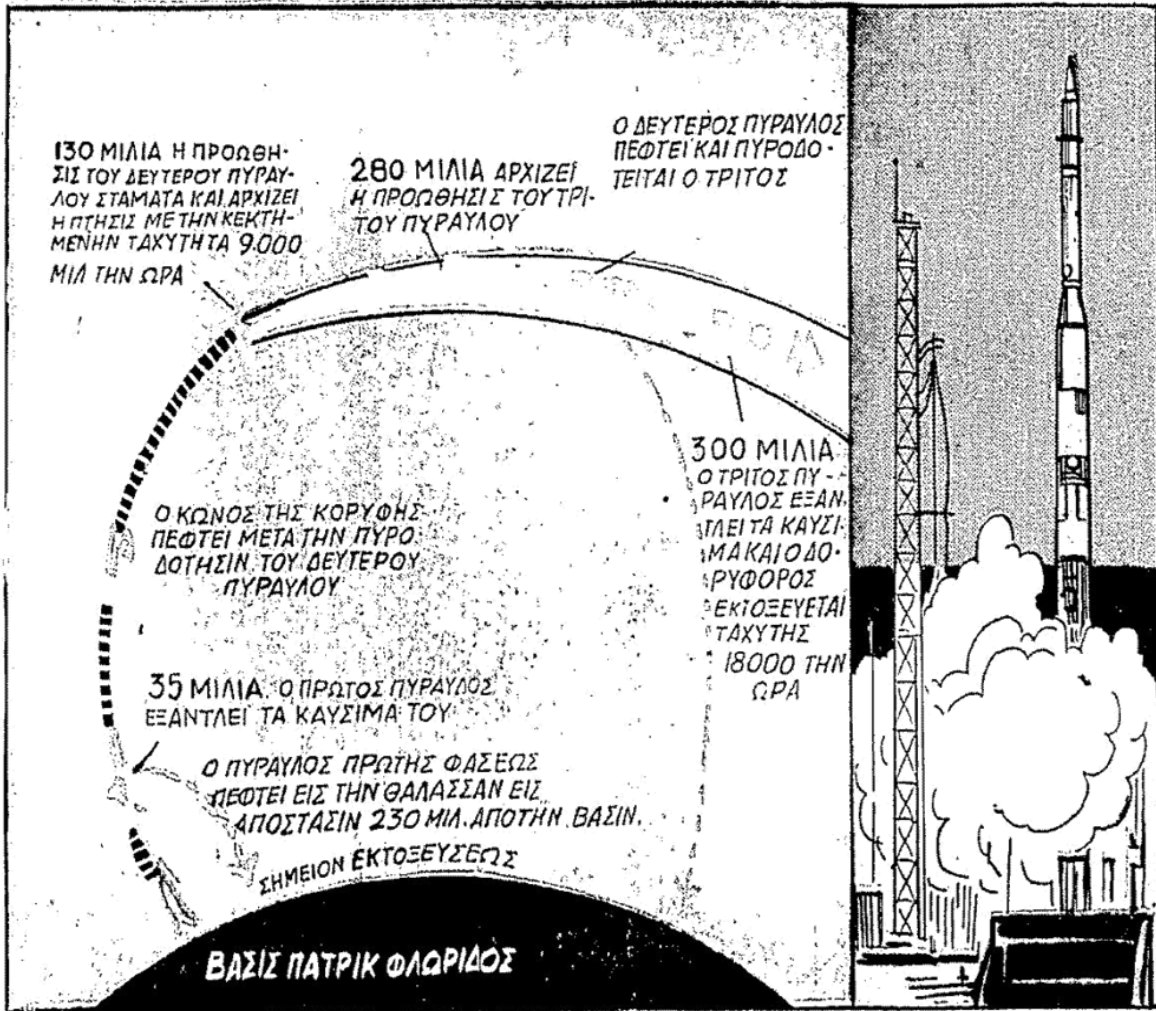
<https://www.kathimerini.gr/340126/article/epikairothta/ellada/o-van-flit-epistrefei-ston->

<https://www.ogdoo.gr/diskografia/stigmes/giorgos-mitsakis-stin-epoxi-toy-pagkaloy.>

<https://www.tovima.gr/2009/05/17/politics/psychros-polemos-gia-ena-agalma/>

Η μονοκρατορία του Κρούτσεφ

Η εκτόξευσις του δορυφόρου των ΗΠΑ άνα μένεται εντός των πρώτων ημερών του Δεκεμβρίου. Κατά τας υπάρχουσας πληροφορίας, η εκτόξευσις θα γίνη διά τριετασικού πυραύλου ο οποίος θα λειτουργήσῃ ὡς ἀνωτέρω.

ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΚΡΕΜΛΙΝΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΦΟΒΟΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΚΡΗΞΙΝ ΝΕΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.-ΕΙΝΑΙ ΠΛΕΟΝ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΣ ΤΟΥ ΣΤΑΛΙΝ;

ΟΥΛΕ ΙΓΚΤΩΝ, Νοέμβριος. (Ίδιαι. ὑπρ.)— Εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν πιθανοτήτων ἐκρήξεως νέου πολέμου ἢ παγίωσης τῆς διεκτιοῦς εἰρήνης, μεγάλη σημασία ἀποδίδεται ὑπὸ τῶν ἐπίσημων κύκλων τῆς Δύσεως εἰς τὴν ἐκώτερον πολιτικὴν τῆς Σοβ. Ἐνώσεως, ἢ ὅποια θεσπίζω ἐπιρραζέται ἀπὸ τὰς πολιτικὰς μεταβολὰς εἰς τὴν ἱεραρχίαν τοῦ Κρεμλίνου. Ἀδύτος ἀκριβὴς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον προκάλεισε παγκόσμιον ἐνδιαφέρον ἡ ἐκκαθάρισις τοῦ στρατηγικοῦ Ζούκοφ, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Κρούτσεφ ἀνεδείχθη ὁ μονοδικτὸς καὶ ἀδιαφιλονίκητος ἡγέτης τοῦ Κρεμλίμου, ἕνας νέος ἀπόλυτος δικτάτωρ. Τὴ σημαίνει ὅμως διὰ τὸν ἐλευθερὸν κόσμον ἡ μονοκρατορία τοῦ Κρεμλίμου;

Εἰς διὰστημα ὀλιγοήμερον τῶν πέντε ἐτῶν ὁ κ. Κρούτσεφ ἀπῆλλάγη ὄλων τῶν ἀντιπάλων του καὶ ἀνέλαβε τὴν ἡγεσίαν τῆς μεγαλύτερας αὐτοκρατορίας τῆν ὅποιαν ἐγένετο ὁ κόσμος, ἡ ὁποία καλύπτει τὸ 1/3 τῆς ἐπιφανείας τῆς Γῆς καὶ περιλαμβάνει τὸ 1/3 τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἡμετέρας. Καὶ πάλιν, ὅπως ἐπὶ Στάλιν, ἡ ἀπόφασίς αὐτοῦ θὰ γίνῃ πόλεμος ἢ εἰς, ἐπιπέσει εἰς εἰς ἕνα μόνον ἀνθρώπον. Κατὰ τοὺς δυτικὸς διπλωμάτας, τοῦτο συνιστᾷ σοβαρὸν κίνδυνον πολέμου καὶ ὑποχρεώνει τοὺς συμμάχους εἰς ἐπιστήσιν τῆν ἰσχύοντων καὶ εἰς ἀσφαλίαν τὰς συμμαχίας τῶν.

Πρὸς ἀκριβὴ ὅμως καθορισμὸν τῆς πολιτικῆς τοῦ κ. Κρούτσεφ, ἡ ἔγκυροτάτη ἡμερικανικὴ ἐπιθεώρησις «ἨἜα τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ Παγκόσμιος Ἀνταπόκρισις», προέβη εἰς εὐρυτάτην ἔρεσιν μεταξὺ τῶν ἡμικυρτωμένων ἐπὶ τῶν σοβιετικῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν ἐπίσημων κύκλων τῆς Δύσεως, πρὸς ἐξέτασιν τῆς θέσεως, τοῦ χαρακτῆρος, τῶν μεθόδων, τῶν προσβλημάτων καὶ τῶν σχεδίων τοῦ Νικήτα Κρούτσεφ.

Ὁ κ. Κρούτσεφ εἶναι ἡ γιγάντιος — κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἔρεσιν — ὁ Κρούτσεφ δὲν εἶναι νέος Τσάρ, ἀλλὰ καὶ κατεῖχε Τσάρος δὲν ἐκτέλεσεν ἴσους μεγάλων αὐτοκρατορίας. Δὲν εἶναι οὐτε πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, οὐτε πρωθυπουργός, οὐτε κανὼν στρατιωτικός. Παρὰ ταῦτα, κυβεῖντὰ μὲ μεγαλυτέραν ἰσχύν, πολὺ περισσοτέρον ἀνθρώπου, ἀπὸ οὐδὲν ἄλλο πλὴν τοῦ Στάλιν. Διὰ τοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ ἐλέγχει καὶ τὴν παρακυβερνήσαν ἐκδήλωσιν τῆς σοβιετικῆς ζωῆς. Ἡ θέσις του ὅμως δὲν εἶναι ἄκομη ἀσφαλὴς. Ὁ στρατός, ἔτι καὶ ἄνω τοῦ Ζούκοφ, ἐξακολουθεῖ νὰ συνιστᾷ ἀπειλήν διὰ τὸν Κρούτσεφ, ἀκόμη δὲ καὶ αὐτὸ τὸ κόμμα ἐπιβλέπει νὰ ἀπειλήσῃ τὴν κυριαρχίαν του ἂν καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ γεν. γραμματεὺς τοῦ Κ. Κ. τῆς Σοβ. Ἐνώσεως ἐλέγχει τὸν κομματικὸν μηχανισμόν, τὴν ἀστυνομίαν, τὸν στρατὸν καὶ τὴν κρατικὴν μηχανήν.

Φιλοδοξία πολιτικός. Οἱ ἀνθρώποι ποὺ γινώσκουσι τὸν Κρούτσεφ, τὸν χαρακτηρίζουσι ὡς πονηρὸν καὶ σκληρὸν, ἐξυπνον καὶ ἀξέβητον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Στάλιν, ὁ ὁποῖος ἦτο κρησφύσιος καὶ συγκρατημένος. Ὁ Κρούτσεφ εἶναι ἀκόμη μέθυστος, τολμηρὸς καὶ ἐπιθετικός, σκέπτεται καὶ ἐνεργεῖ ταχύτατα καὶ πολλὰς λαμβάνει ἀποφάσεις εἰς τὸ γόνυ. Φαίνεται πεπεισμένος ὅτι ὁ δυτικὸς κοινοταλισμὸς θὰ καταρρεύσῃ καὶ ὁ σοβιετικὸς κοινοταλισμὸς θὰ κυριαρχήσῃ ἐπ' ὅλοκληρον τῆς Γῆς.

Ἐὰν Κρούτσεφ, λέγουσι οἱ τῶν γνωρίζοντων.

καὶ ὁ πρακτικὸς πολιτικός, ὁ ὁποῖος θὰ παραίρησιν τὴν κομμουνιστικὴν ἰδεολογίαν διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς σκοπούς του, καὶ ἐν παράδειγμα εἶναι ἡ ἐκκαθάρισις τοῦ Ζούκοφ. Ἡ ἀπείρατος φιλοδοξία του τὸν ὡδήγησεν εἰς τὴν ἀνεῦ προνοημένου κατασπλίωσιν καὶ ἐξουτελισμὸν τοῦ ἐνδοξοτέρου τῶν Ρώσων στρατηγῶν.

Δυσχερεια εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς Σοβ. Ἐνώσεως ἐξακολουθεῖν νὰ ὀραται πολλὰ δυσχερεια διὰ τὸν νέον δικτάτορα.

Ὁ σοβιετικὸς στρατός ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ σοβαρὸν πρόβλημα. Ὁ νέος ὑπουργὸς Ἀμύνης στρατηγὸς Μαλιούθσκυ, ἔχει κάποιον κῶδον ὡς ὑπερασπιστῆς τοῦ Στάλιν-γκραντ, ἀλλ' οὐδὲ καὶ ἐλάχιστον ἔχει τὴν ἐπιρροήν τοῦ Ζούκοφ. Ὁ Κρούτσεφ τὸν προηγούμενον παραμετρίσας πρὸς ἀνωτέρας του, τοὺς στρατάρχας Κόνιεφ, Σοκολόφσκυ καὶ Βασιλιέφσκυ, οἱ ὁποῖοι ἐνδέχεται νὰ ἐχολώθησαν. Καὶ γιλιὰς καταστῶν ἀξιωματικῶν εἶλον ὡς εἰς τὸν τῶν Ζούκοφ.

Εἰτός τῶν κόκκων τῆς σοβιετικῆς ἱεραρχίας δὲ ὑπάρχουσι ἄμεσοι ἐνδεῖς ἀπειλῆς κατὰ τῆς θέσεώς του. Ὁ Μπουλγκανίν, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἠθέλησεν τῆν θέσιν τοῦ Κρούτσεφ, περιέρχεται ὄλον ἐν καὶ περισσότερο ἐπὶ τῆν ἀφάνειαν καὶ ἰσχυρὸς Μικογιάν πιστεύεται, κατὰ τοὺς παρατηρητὰς τῆς Μέσχας, ὅτι ὑπεστήριξε τὸν Κρούτσεφ. Καὶ ἂν ὑπάρχον ἄλλοι ἀντίπαλοι, ὡς ὁ Σουολὼφ π.χ., δὲν ἐξεδηλώθησαν εἰσὶν.

Ἡ κυριώτατος ἀνησυχία τοῦ Κρούτσεφ εἶναι

ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ 15ην ΣΕΛΙΔΑ

Εικόνα 2

Ο ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ

Ο κομμουνισμός είναι μία επαναστατική θεωρία. Και δεν το κρύβει. Αντιθέτως, μάλιστα, διακηρύσσει εις όλως τούς τόπους ότι σκοπός του είναι η δια της βίας ανατροπή του άστικου καθεστώτος και η έγκαιρη ίδρυσις της εδικτατορίας του προλεταριάτου, ή όποια μετά τον δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον άνωμόσθη εύφημιστικώς κλειθή δημοκρατία.

Τρία είναι τα σημερινά βασικά γνωρίσματα του κομμουνισμού: Το πρώτον, ή παγκοσμιοτήτης του. Εις όλας τας χώρας πού δεν είναι κομμουνιστικά, οι κομμουνιστάδες είναι έπαναστάται. Το δεύτερον, ή κατά χώραν συνωμοτική κομματική όργάνωσις των μέ σκοπόν την επανάστασιν. Και το τρίτον, ή παγκόσμιος καθοδήγησις του— άπό του 1917— υπέρ ενός όλον εν ισχυροποιούμενου κράτους, της Ρωσίας, ή όποια διαδραματίζει τον ρόλον όργανου της παγκοσμίου επαναστάσεως.

Υπάρχουν χώροι, εις τούς όποιους ο κομμουνισμός δεν έπεχείρησεν έως τώρα να καταλάβη βίαιως την έξουσίαν, διότι δεν του έδόθη εύκαιρία. Άλλα, εις τας όποιους επεχείρησεν όσαι και άπέτυχεν (Γερμανία, Ούγγαρία, Βουλγαρία), έπιβλήθει μετά πολλά έτη όχι αυτόνομους, άλλα υπό του έμφερου στρατού. Και όπάρχει και μία χώρα— ή Έλλάς— εις την όποιαν ο κομμουνισμός έλαμψε τρεις άππειράς βίαιας καταλήψεις της έξουσίας και άπέτυχεν και τας τρεις φορές.

Μάλιστα έχει κοπώσει τώρα ή κληρονομία των όπλων της τρίτης άππειράς, πού ήπηρε και πείσμων και πολυήμερος και μακροχρόνιος. Εισήλθοσαν πλέον εις το στάδιον της ερήνης. Ο κομμουνισμός— στρατιωτικός ή ηττημένος— εγκαταλείπει ήδη τας πολυήμερας μεθόδους πάλης και προσπαθεί ν' αναπροσαρμόσθην τω τακτικώ των εις τας ειρηνικάς συνθήκας. Σία τα όμηθη άποτέλεμα έξαναδομάσθην την επανάστασιν, την όποιαν ποτέ δεν χάνει από τα μάτια του. Πώς τρέπει τώρα να τήν αντιμετώπισθ ή πολιτικά;

Ο άπέτελει σφέλημα τεράστιον, άπό τό όποιον θα έπωφελείτο ο κομμουνισμός, ή παρατήρησις του γεγονότος ότι ή έρρηνη έπιβάλλει νέας μεθόδους έπιβίσεως και άμύνης και νέαν γενικώς τακτικην έναντι του κομμουνισμού. Άπό της πλευράς αλλής ο πόλεμος ήτο περισσότερο άντιος. Επέτρεπε και έδικαιολόγει και επέβαλλε μέχρις ώρισμένου βαθμού την μονοτονίαν της βίας. Η έρρηνη όπαιτεί περισσότερον φαντασίαν και μεγαλυτέραν εύλυγίαν.

Ο έλληνικός κομμουνισμός ίναι τήν στιγμήν αυτήν συντετακμένος. Το άναγνωρίζει και ήγασία του άκούη. Έχει χάσει ο μεγαλύτερον μέρος των σιτιζών του. Έχει ύποσθη τερατίαν άποδιοργάνωσιν ο συνωμοτικός μηχανισμός του. Έσυνεπώς ή ύστερηκή συνολή και πειθορία των υπολειομένων μελών του. Και φέρει ο καταθλιπτικόν ήθικόν βάρος ριζών άλλεπαλλήλων ήτιών, αί ποται του έστολχισαν περί 25 100.000 νεκρών.

Δύο είναι οι όμισοι σκοποί, ός όποιους έπιδιώκει τώρα: ή όργανωτική άνατατάξις των δυνάμεών του και ή εκ νέου είσθεσις των έντός των λαϊκών μαζών, πού άποτέλουσ την ύποσθη άναντιώσεως των άνωμένων του και από τας όποις ελεχεν ήθικώς και πρακτικώς πορονόμη διακομνιστός του ήτου γύρου. Τους σκοπούς ήους τους τονίζουσ και τούς ανακαρβόσαν κατά νόρον α τα κομμουνιστικά κείμενα προφάσεις, διακηρύξεις, βίβλια, πού έξεδόθησαν από ο συντριβής και έντεθεν. Πώς είναι δυνατόν να μετασώσωσ οι σκοποί αύτοι;

Με την άσκησιν, πρώτον, δημοκρατικής κοινοτικής πολιτικής. Ο κομμουνισμός ύποσθηρίζει έτι τα όστικά καθεστώτα εύρίσκονται εν άδυναμία ν' άσκησων τοιαύτην πολιτικήν. Ο ισχυρισμός των όμωσ αύτης είναι άνακριβής. Διότι πλείοσται χώροι της άνωμας έπέδειξαν ότι και δυνατή και άποδοτικώτατη είναι ή πολιτική αυτή και διότι και εις την Έλλάδα— με την προϋπόθεσιν μιας κεφαιτισμένης και ισχυράς κυβερνήσεως— ήμπορούν να έπουλωθουν πολλά τηλεγία, να λείθουν πολλά όβικία, να καταργηθουν πολλά άνισότητες, να έξορανοσθουν πολλά όσχημαία και να μειωθ ή εν έπασπον ή κοινωνική άισοσύσκεια, άπό την όποιαν ο κομμουνισμός άντιλή τή θύλατά του. Ο έλληνικός λαός έχει θεμιλίωβους άντικομμουνιστικάς ιδιότητας λόγω φυλετικής ιδιοσυγκρασίας: Είναι άτομικιστής, άποκρούει τον δογματισμόν, άπεχθάνεται την άγέλοισιν (ωη). Αν δεν τον ήραστήζεν άσώρητος δυστυχία και αν το κράτος δεν είχε προσλάβει εκ διαφόρων τώσων άντιλαϊκούς χαρακτήρας, θα έστρεφώτο

το εις τήν δόξατινα οι κομμουνιστάδες της Έλλάδος.

Το δεύτερον μέσον μεταίωσεως των νίων σκοπόν του κομμουνισμού, είναι ή πολιτική εκμετάλλευσις της νίκης. Ο έλληνικός κομμουνισμός, διό λόγω ιστορικών και πολιτικών είχε κατορθώσει να παρασθρη μόδας λαού πολύ μεγαλυτέρας άπό την αφοροικτικήν Ικανότητά του. Αί ράζαι αύτοι σήμερον είναι φυσικόν να κατέχωνται από σκεπτικισμόν όχι μόνο διό την όξίναν της ήγεσίας— ή όποια είναι καταγυδώς και άμετακλήτως χρωκοπημένη— αλλά και διό τον ίδιον τον κομμουνισμόν, όπως τον ήγκώρισαν εν τή πράξει και διό την ήρθότητά του. Πρέπει λοιπόν, να βοηθηθουν διό να ενισχυθ ή σκεπτικισμός των αύτων και ν' άνατινάξουν όριστικώς τας γεφυράς προς τον κομματικόν μηχανισμόν. Η τελευταία άποφασίς του Π. Γ. της Κ. Ε. του Κ.Κ.Ε. έσιπαιστωει ένα τέτοιο επροσέλε άπαγκτιστρώσεως και διό τούτο οισθάσεται την άνάσθην νά διακηρύξη εκδιστικώς ότι εκάθε κομμουνιστής έφαρμόζει την γραμμήν του Κ.Κ.Ε. και, εάν ακόμη έχη άποκοπή από τό κόμμα, έργάζεται σύμφωνα με τας όδηγίας της ελευθέρας Έλλάδος και παραμένει στρατευμένος.

Ο σπύηριος αύτός σκεπτικισμός και ή ολοκληρωτική άπαγκτιστρώσις των λαϊκών μαζών, πού τώσων έχουσ δεινοπαθήσει από τον τυχοδιωκτισμόν της κομμουνιστικής ήγεσίας— ή όποια παραμένει σία και άβλαβής και άσφαλής πέραν των συνόρων— μόνον δια εύφυούς πολιτικής μεταχειρίσεως των παρασθληθίντων ήμπορούν να προσβηθουν. Η βία ούτε εν πόλεμω (όσποτε είναι άναγκαία) ούτε εν ερήνι (όσποτε είναι έπιβλαβής) μεταβάλλει τας άντιλήψεις ενός κομμουνιστά. Και άποτελεί ύπερμεγέθη μωρίον κτηνωδών καταραλιστών ή έλπίζε ότι ήμπορούν ν' άναμωροσθουν άνθρώπους με την βοήθειαν όπλων. Μόνον κατόπιν κρίσεως συνειδήσεως— είναι δυνατόν κανείς ν' άποτεινωθ άπό τον κομμουνισμόν. Και ή βία έπεκργεί άνακατακτάς έτι της δημοκρατικής αυτής κρίσεως.

Έργοίται ότι ούτε ή δημοκρατική κοινωνική πολιτική, ούτε ή πολιτική εκμετάλλευσις της νίκης άρκούσ διό την άντιμετώπισιν του κομμουνισμού κατά την ύποσθησιν όσών του. Η Έλλάς έχει μοναδικήν και πολύτιμον πέραν των παραπληρητικών και παραρρητικών μεθόδων του κομμουνισμού και της άποτόμου μεταβώσεως των από την έρρηνη εις την επανάστασιν. Δι αυτό είναι ύποχρεωμένη να μ' άμβλύη, όστι στιγμήν, την έπαγρηκτισίν της.

Ο στρατός πρέπει να μείνη άμόλυτος από τον κομμουνισμόν. Μόνιμος άξιωματικός κομμουνιστής είναι άπαράδεκτος. Εφιδρος, έπίσης. Στρατιωτικός κομμουνιστής πρέπει ν' άπομωνώσεται από τό ένσπλον τήμα του λαού, εις τό όποιον έχει άνατεθ ή προσώπιος της έθνικής άσφαλείας. Το αυτό ήσχύει και διό τα Σώματα Άσφαλείας. Άλλά και ο ύπόλοιπος κρατικός μηχανισμός πρέπει να παραμείνη έσαι άπόσπαστος εις τούς κομμουνιστάς (και κομμουνιστάδες) διό είναι οι άσφαγισθέντες ελιγιστικώσ άπό τον λαοπροβλήσιμόν διό να δημοσφρηθουν εναι βίαια. Εν άνόρατι ύδερμιάς δημοκρατίας δικαιοσύνη ο κομμουνιστής να δικαίωσιν νομίμως έπας τον παραδοθόν οί μωλοί διό ν' άνατρήσθην τή βούλησιν της πλειοψηφίας. Η τοιαύτη έθυνα του κράτους άποτελεί δικαίωμα και καθήκον της δημοκρατίας.

Διό την ολοκληρωσιν της άμύνης αυτής και κατασταλικώς ύπάρχουν οι βασικοί νόμοι της πολιτικής. Όποιος συνωμείσ όπλα, έποιος συγκροτεί μυστικάς όργανώσεως, έποιος έπυργεί κατασκοπίαν, έποιος συντησείται με έξωτερικούς έχθρούς, όποιος έπιδιώκει άνατροπήν του καθεστώτος κλητικώταται— και μάλιστα πολύ άσθητώς— άπό τούς κοινωνούς νόμους του κράτους. Αύτων ή λειτουργία (έπαρκεσάτη διό την περίοδον της ερήνης) πρέπει ν' άποκατασθώ, άσού έτερωμασθή νικηφόρος ο πόλεμος.

Όταν ληθουν ταυτοχρόνως όλα τα μέτρα ταύτα, ο έλληνικός κομμουνισμός θα διατηρηθή δημοκρατικώτατα εις την κατάσταση ήθικώς και ύλικώς καχερίας, εις την όποιαν τον περιήγαγεν ο τυχοδιωκτισμός και ή παραφροσύνη των ήγετων του και όστι ν' αναδιοργανωθώ θα δυνηθ ή, όστι ν' άνανεύσθ την έπιτροπήν του, όστι νά έπιχειρήσ ένα στέτορον γύρον.

Εικόνα 3

ΤΕΩΣ ΣΥΜΜΟΡΙΤΑΙ ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΣΘΕΝΤΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΑΣΚΕΝΔΗΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΥΓΓΑΡΙΑΝ ΠΕΡΙΓΡΑΦΟΥΝ ΤΗΝ ΕΚΕΙ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΝ

Ἐφίχθη, ἐπαναπατρισθεῖς ἐκ Τασκένδης, ὁ ναυτεργάτης—φουρματιστής Σίμος Σιοῦκος, ἐξ Ἀθηνῶν, ὁ ὅποιος, κατὰ τὸ 1948, μετ' ἄλλων ναυτεργατῶν εἶχεν ἐνταχθῆ εἰς τὰς συμμορίας. Οὗτος μετὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ συμμορισμοῦ μετεφέρθη, μετ' ἄλλων συμμοριστῶν, εἰς ρωσσικὸν λιμένα, ὅπουθεν ἀπεστάλη εἰς Τασκένδην, ὅπου παρέμεινε μέχρι τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ του, ἐργαζόμενος ὡς ἠλεκτροεφαρμοστής.

Ὁ Σιοῦκος περιγράφει μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα τὴν εἰς Τασκένδην ζωὴν τῶν Ἑλλήνων, ἀποκαλύπτει δὲ διὰ πρώτην φοράν οὗτος, ὅτι πρωτοφανῆς ἐκμετάλλευσίς ἀσκέϊται ἐκεῖ εἰς ὄρος τῶν ἐργαζομένων ὑπὸ τῆς «γραφειοκρατίας». Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρει, ὅτι εἰς τὰ διάφορα ἐργοστάσια ἐπὶ προσωπικοῦ 100 ἀτόμων μόλις τὰ 45 εἶναι ἐργάται, τὰ δὲ ὑπόλοιπα 55 εἶναι διάφοροι ἐκομματικοὶ ἐπόπται, διευθύνται κλπ. Ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ βουλευτοῦ κ. Μπρεδήμα ὁ Σιοῦκος εἶπεν, ὅτι οὗτος συνώδεύετο πάντοτε ὑπὸ τῆς τοπικῆς διοικήσεως ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ καὶ ὅτι δὲν ἐπεσκέφθη παρὰ ἐλάχιστα ἐργοστάσια τῆς Τασκένδης, εἰς τὰ ὅποια ἐργάζονται Ἕλληνες συμμορίται. Προσέθετεν ἐπίσης, ὅτι κα-

τὰ τοὺς λόγους του πρὸς τοὺς ἀνωτέρω συνέστησεν ὑπομονὴν «διὰ τὰ ἐπιστρέφουσι μὲ ψηλὰ τὸ κεφάλισ».

Ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν μεταξὺ τῶν ἐκομματικῶν οὗτος ἀναφέρει ὅτι οἱ ἀποδοκιμάσαντες τὸν Ζαχαριάδην κομμουνιστοὶ ἔχουν ἤδη διαιρεθῆ εἰς τρεῖς ομάδας ὑπὸ τοὺς Δημητρίου—ὅστις ἠγήθη τῆς κατὰ τοῦ Ζαχαριάδην κινήσεως—τὴν μίαν, ὑπὸ τὸν Παρτσαλίδην τὴν δευτέραν καὶ ὑπὸ τὸν ἐκαπετὰν Μάρκον τὴν τρίτην.

Ἐπίσης προχθὲς ἐπαναπατρισθησαν ἐξ Οὐγγαρίας ὁ Ἥλ. Γκάγκας, δημοδιδάσκαλος ἐκ Βήσσανης Ἡπείρου μὲ τὴν σύζυγόν του Εὐαγρίαν καὶ τὰ τέκνα των Νιδίαν καὶ Δημήτριον καὶ ὁ ἐπίσημος δημοδιδάσκαλος ἐκ Κορίνθου Παν. Λάμπρου μετὰ τῆς συζύγου του Μαρίας καὶ τῶν τέκνων των Λάουρας καὶ Βεατρίκης. Οὗτοι περιγράφουσι τὴν ἐν Οὐγγαρίᾳ κατάστασιν ὡς καὶ ἄλλοι προγενεστέρως ἐπαναπατρισθέντες ἐκείθεν, προσθέτοντες δὲ οὐδεμίαν ἐπήλθεν ἄλλ' οὔτε καὶ ὑπάρχει προοπτικὴ θελιώσεως τῆς καταστάσεως καὶ ὅτι οὐδεὶς Οὐγγρος συμπαθεῖ τὴν σημερινὴν κυβέρνησιν. Ὡς πρὸς τοὺς ἐκεῖ εὕρισκομένους Ἕλληνας κομμουνιστὰς ἰσχυρίζονται ὅτι, μετὰ τὴν ἐκκαθάρσιν τοῦ Ζαχαριάδην, χάος πραγματικὸν ἔχει δημιουργηθῆ μεταξὺ των.

Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ Κ. Κ. Ε. ΔΙΑ ΤΑΣ ΔΗΜΟΤΙΚΑΣ ΕΚΛΟΓΑΣ

Οι κ. κ. Ν. Πλαστήρας, Σβώλος και Σοφιανόπουλος είνε «ψευτοδημοκράτες» και βοηδοῦν νά γίνη δικτατορία

Ο Κ. ΤΖΕΚΙΝΣ... ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΗΣ Ι

ΛΟΝΔΙΝΟΝ, 16. ('15. ὑπ.).—
Οι ραδιοσταθμοὶ τῶν χωρῶν τῆς
κόμινφορμ συνεχίζοντες τὴν ἐναν-
τίον τῆς Ἑλλάδος συκοφαντικὴν ἐκ-
στρατείαν τῶν ἀσχολοῦνται τελευ-
ταίως καὶ μετὰ τὸ ζήτημα τῆς διενερ-
είας δημοτικῶν ἐκλογῶν. Εἶναι
αρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι εἰς
ἕλας τὰς ἐκπομπὰς τῶν ὁμολογεῖ-
ται ἐμμέσως ἢ συντριπτικῆ ἤττα ἢ
ἢ ποῖα ἀναμένει τοὺς κομμουνιστὰς
αἱ τοὺς φίλα πρὸς αὐτοὺς φρο-
νοῦντας ἀριστεροὺς πάσης κατηγα-
γίας. Οὕτω ὁ ραδιοσταθμὸς τοῦ
βουκουρεστίου — δηλαδὴ τῆς Κό-
μινφορμ — ἀφοῦ ὁμιλεῖ περὶ «τρο-
ικρατίας» τὴν ὁποῖαν «κατευθύνει
..προσωπικῶς ὁ Ἀμερικανὸς στρα-
τηγὸς Τζέκινς (!)» ἰσχυρίζεται ὅτι
ἰς τὰς ἐκλογὰς αὐτὰς οἱ «μοναρ-
χοφασίσταες» θὰ χρησιμοποιήσουν
κάθε νοθεῖαν καὶ ἀπάτην» διὰ νὰ
ἰρησάνουν εἰς τὰς χεῖρας τῶν τοὺς
λήμους καὶ τὰς κοινότητας.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐγένετο λό-
γος καὶ περὶ τῶν ἀριστερῶν. «Εἰς
τὸ ἔργον τῶν αὐτῶν, ἀνέφερον ὁ ἐκ-
κωνητῆς, ἔχουν τὴν ὑποστήριξιν τῶν
ψευτοδημοκρατῶν Πλαστήρα, Σο-
φιανόπουλου καὶ Σβώλου, οἱ ὅποιοι
νέκρινον μέχρι τοῦδε ὅλας τῶν
(τῶν μοναρχοφασιστῶν) τὰς πρά-
ξεις καὶ βοηθοῦν διὰ τὴν ἐγκαθίδρυ-
σιν «ἀνοιχτῆς δικτατορίας».

Περαιτέρω ἀναφέρουν καὶ τὴν ἀ-
όλουθον «ντιρεχτίβα» πρὸς τοὺς ὀ-
ραδοὺς τῶν:

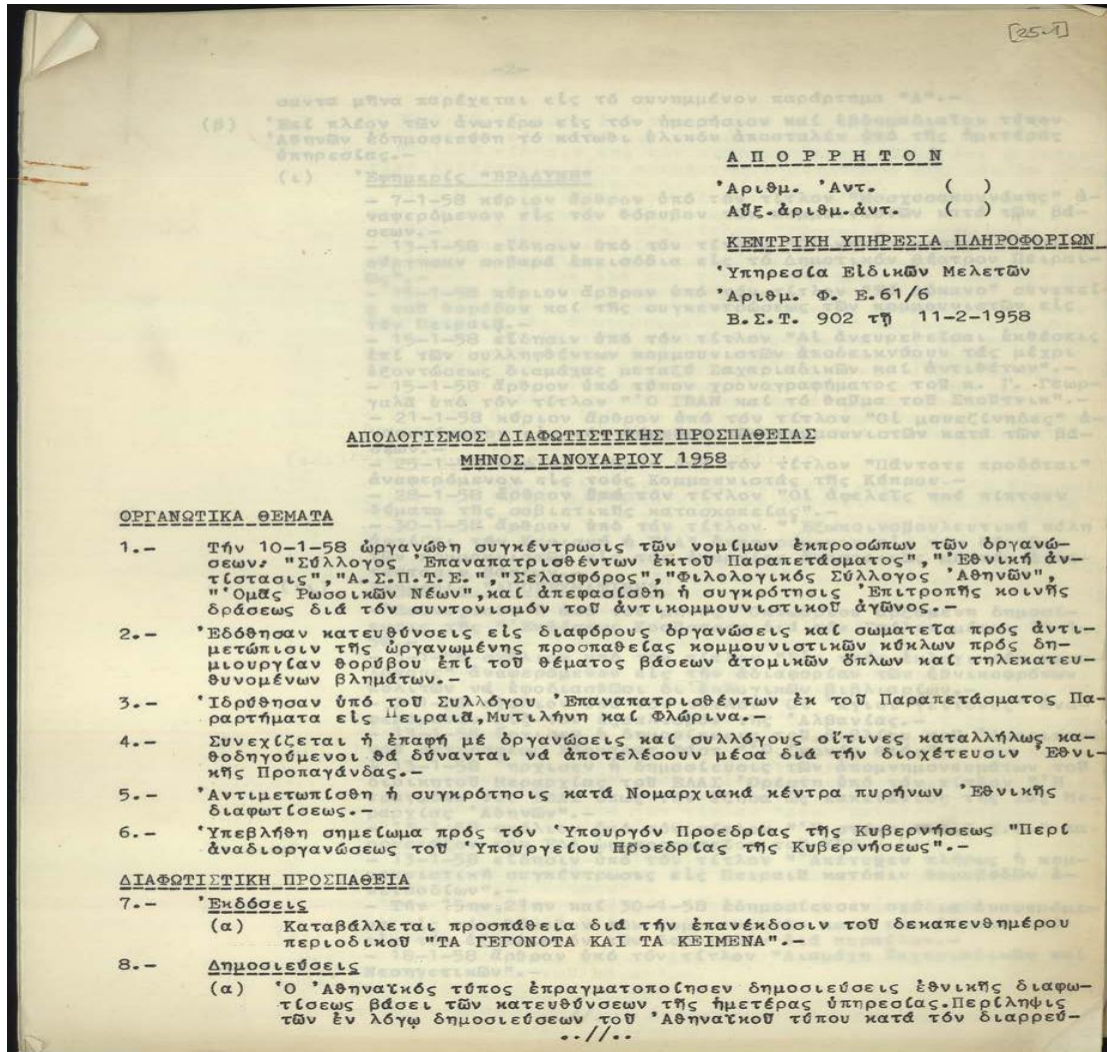
«Καθ' ἣν στιγμὴν ὅμως οἱ ψευδο-
δημοκράται συγκροτοῦν κοινὸν μέ-
ωπον μετὰ τὴν Κυβέρνησιν, τὸ Κ.
Ε. καὶ τὸ Α.Κ.Ε. — πῶν ἐκπρο-
σωποῦν πραγματικῶς τὸν λαόν —
ὄρισκονται ἐκτὸς νόμου, στὴν πα-

ρανομία, καὶ τὰ μέλη τῶν ὑφίσταν-
ται ἀγρίας διώξεις. Παρὰ ταῦτα ὁ-
μως τὰ δύο αὐτὰ κόμματα θὲ
μετάσχουν τῶν ἐκλογῶν συνερ-
γαζόμενα μετὰ ὅλας τὰς δημοκρατι-
κὰς ὀργανώσεις καὶ μετὰ προσωπικό-
τητας «ποῦ δὲν πουλήθησαν» εἰς
τοὺς ἰμπεριαλιστὰς, εἰς τὸ συγκρο-
τούμενον κοινὸν παλλαϊκὸν μέτω-
πον. Τὰ κόμματα αὐτὰ, ὡς ἐγνώ-
στοποίησαν καὶ διὰ τῆς ἀνακοινώ-
σεώς τῶν, κατέρχονται εἰς τὰς Δη-
μοτικὰς ἐκλογὰς εἰς κοινὸν παλλαϊ-
κὸν μέτωπον μετὰ τῶν ἐργατικῶν
ὀργανώσεων, ἐναντίον τοῦ μαύρου
μετώπου τῶν μοναρχοφασιστῶν. Θὲ
καταρτίσουν προεκλογικὸν πρό-
γραμμα καὶ θὰ ὑποδείξουν τοὺς ὑ-
ποψηφίους τοῦ παλλαϊκοῦ μετώπου
τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ
λαοῦ. Εἰρήνη καὶ ὄχι πόλεμος, ἐλευ-
θερία, δημοκρατία, γενικὴ ἀμνη-
στία, διάλυσις τῆς Βουλῆς καὶ νέα
ἐκλογαὶ μετὰ ἀναλογικὴν, αὐτὰ εἶναι
τὰ ἄμεσα αἰτήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ
λαοῦ. Καὶ θὰ τὰ διεκδικήσῃ δια τῶ
ἐκπροσώπων του, συσπειρούμενοι
περὶ τὸ παλλαϊκὸν μετώπου κα-
ψφίζων τοὺς ὑποψηφίους του, τὲ
καλύτερα καὶ πιὸ τίμια παιδιὰ τοῦ
λαοῦ».

Ἐπίσης ὁ ραδιοσταθμὸς τῆς
Βαρσοβίας προέβη εἰς δριμείαν ἐ-
πίθεσιν ἐναντίον ἐτῶν ἀρχηγῶν τῶν
ἀποκαλουμένων δημοκρατικῶν κομ-
μάτων τοῦ Πλαστήρα, Σοφιανο-
πούλου καὶ Σβώλου, οἱ ὅποιοι εἶναι
ἐπὶ κυματοθραύσταες τοῦ λαϊκοῦ ἀ-
γῶνος καὶ συνιστᾶ ὅπως ψηφισθῶν
οἱ «λαϊκοὶ ἀγωνιστῆες» διὰ νὰ κα-
ταστήσουν τοὺς Δήμους καὶ τὰς
κοινότητας «ὄργανα διὰ τὴν ἐξυπη-
ρέτησιν» τῆς κομμουνιστικῆς προ-
παγάνδας.

Εικόνα 8

- (γ) - 20-1-58 εἰδήσιν ὑπὸ τὸν τίτλον "Ἐγκατέστησε καὶ εἰς Βουλγαρίαν πέντε βάσεις πυραύλων ἢ Ρωσσία".-
 - 20-1-58 εἰδήσιν ὑπὸ τὸν τίτλον "Ἀπεκαλύφθη ὅτι ἡ Σοβιετική Κυβέρνησις εἶχε τοποθετήσει μικρόφωνα εἰς τὴν ἐν Μόσχᾳ Ἑλληνικὴν Πρεσβεΐαν.-
 - 21-1-58 ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον "Ἡ Μόσχα ἀναπτύσσει εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔντονον δράσιν κατασκοπῶν".-
 (δ) - 23-1-58 ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον "Ῥώσοι ἀπήγαγον μέσα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Πρεσβεΐαν τῆς Μόσχας δύο "Ἑλληνας". Τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν σχόλιον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος.-
 - 23-1-58 σχόλιον ὑπὸ τὸν τίτλον "Ἡ Ζώνη τῆς εἰρήνης" ἀναφερόμενον εἰς τὸν ἐλιγμόν τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως.-
 - 27-1-58 ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον "Ῥώσος κατάσκοπος" ἔλαβε φωτογραφίας τῆς ἀπηγορευμένης ζώνης τοῦ λιμένος Πειραιῶς.-
 - 27-1-58 καὶ 29-1-58 σχόλια ἀναφερόμενα εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ κυπριακοῦ ἀγῶνος ὑπὸ τῶν κομμουνιστῶν.-
 - 28-1-58 ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον "Ὁ Διγενὴς φέρεται εἰς πῶς τὴν κομμουνιστικὴν συνομοσίαν κατὰ τοῦ κυπριακοῦ ἀγῶνος.-
 - 28-1-58 σχόλιον καταφερόμενον κατὰ τοῦ Κροῦσοσεφ.-
 - 29-1-58 ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον "Οἱ κομμουνισταὶ τῆς Κύπρου ἐπιδιώκουν νὰ μετατρέψουν τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τῆς Ε.Ο.Κ.Α. εἰς ἐμφύλιον σπαραγμὸν".-
 (ιιι) Ἐφημερὶς "ἈΚΡΟΠΟΛΙΣ"
 - Τὴν 4ην, 7ην, 11ην, 15ην, 16ην, 19ην, 23ην καὶ 25-1-58 ἐδημοσίευσεν σχόλια ἀναφερόμενα εἰς τὸν θόρυβον τῶν κομμουνιστῶν διὰ τὰς βάσεις, εἰς τὰ γεγονότα τοῦ Πειραιῶς καὶ εἰς τὴν ἐγκατάστασιν βάσεων εἰς Βουλγαρίαν καὶ Ἀλβανίαν.-
 - 5-1-58 εἰδήσιν ὑπὸ τὸν τίτλον "Ἀριστεροὶ Βουλευταὶ ταχυδρομοῦν Ῥωσικὰ ἔντυπα κἀμνοντας κατάχρησιν τῆς ἀτελείας.-
 - 12-1-58 εἰδήσιν ὑπὸ τὸν τίτλον "Ἀποκαλυπτικὰ στοιχεῖα διὰ τοὺς δεσμοὺς Κ.Κ.Ε. καὶ Ε.Δ.Α. ἀνευρέθησαν ἐπὶ τοῦ κομμουνιστικοῦ δικτύου Πειραιῶς.-
 - 14-1-58 εἰδήσιν ὑπὸ τὸν τίτλον "Ἐν μέσῳ νέων ἐπεισοδίων, διελέθη ἀδόξως ἡ προσχεδιαθεῖσα κομμουνιστικὴ συγκέντρωσις εἰς Πειραιᾶ".-
 - 15-1-58 εἰδήσιν ὑπὸ τὸν τίτλον "Καταπληκτικὰ ἀποκαλύψεις φέρουν εἰς πῶς αἱ κατασχεθεῖσαι κομμουνιστικαὶ ἐκδόσεις-Τὸ Κ.Κ.Ε. καθοδηγεῖται ἀπὸ τὴν Μόσχᾳ".-
 - 16-1-58 ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον "Ὁ ἐν Ἀθήναις Οὔγγρος πρεσβευτὴς ἦταν λοχαγὸς τοῦ Ῥωσικοῦ στρατοῦ.-
 (ε) - 16-1-58 σχόλιον ἀναφερόμενον εἰς τὴν διαίρεσιν τῶν κομμουνιστῶν εἰς Ζαχαριαδικούς καὶ Νεοηγετικούς.-
 - 21-1-58 καὶ 28-1-58 σχόλια ἀναφερόμενα εἰς τὴν διενεργουμένην ὑπὸ τῆς Ῥωσσίας κατασκοπεΐαν εἰς Ἑλλάδα.-
 - 25-1-58 εἰδήσιν ὑπὸ τὸν τίτλον "Δύο Ἕλληνες ἀπήχθησαν ὑπὸ τῶν Ῥώσων ἐκ τῆς ἐν Μόσχᾳ Ἑλληνικῆς Πρεσβεΐας".-
 - 25-1-58 κβριον ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον "Ἡ ἐπίθεσις ἐναντὶ τῆς ΕΟΚΑ κίνδυνος ἐναντίον τοῦ ἔθνους".-
 - 26-1-58 κβριον ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον "Νέον ΕΑΜ δημιουργεῖται εἰς τὴν Κύπρον".-
 - 28-1-58 εἰδήσιν ὑπὸ τὸν τίτλον "Ῥώσοι ἐνήργησαν κατασκοπεΐαν εἰς Πειραιᾶ καὶ Ἀντικύθηρα".-
 (ιυ) Ἐφημερὶς "ΒΗΜΑ"
 - Εἰς σειρὰν οὐκτῶ ἄρθρων ἀπὸ 8-17/1/58 ἐδημοσίευσεν τὴν "πολιτικὴν διαθήκην τοῦ Νάγκυ".-
 (ιϛ) Ἐφημερὶς "Στρατιωτικὰ Νέα"
 - 19-1-58 ἐδημοσίευσεν ἄρθρον τοῦ κ. Χωριανοπούλου ὑπὸ τὸν ..//..

Εικόνα 9

Ο ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΥΠΕΚΥΨΕ ΜΕΤΑ ΠΕΙΘΑΡΧΗΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΗΡΕΜΟΝ ΑΓΩΝΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΧΥΡΑ ΜΙΚΤΗ ΜΑΚΡΟΝΗΣΟΥ 2-1

Ο ΒΕΝΙΑΜΙΝ ΤΗΣ ΒΑΚΡΡ

Ο διεθνής σέντερ γόνυ της Βακρ μάλις 19ετής Γκιόρτζι Χάουσι εκ των διασημωτέρων ποδοσφαιριστών της ιστασιακής κρουαθλητικής.

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΜΑΣ ΑΠΕΣΠΑΣΕ ΤΗΝ ΝΙΚΗ ΠΕΝΤΕ
ΛΕΠΤΑ ΠΡΟ ΤΗΣ ΛΗΞΕΩΣ ΔΙΑ ΤΟΥ ΠΑΤΙΝΙΩΤΗ
ΤΟ ΤΕΡΜΑ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΥ-ΠΡΩΤΟΝ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ-ΕΠΕΤΥ-
ΧΕΝ Ο ΧΑΤΖΗΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΙΣΟΦΑΡΙΣΕ ΔΕ Ο ΠΑΛΑΙΜΑΧΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΥΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

Ήρωσ του αγώνος ο τερματοφύλαξ Παλίτης

Παρουσία του Ύψουζού των Στρατιωτικών κ. Π. Καλλιόπουλου, του Στρατοπέδου Μακρονήσου συνταγματάρχου κ. Ν. Έφαρκου, του Διοικητού του Α' Τάγματος Μακρονήσου Ταγματάρχου κ. Α. Βασιλοπούλου, πολλών φίλων διετέθη χίος το απόγευμα εις το γήπεδον του Πανθησαλικού ή προαναγγελλέος αγών Όλυμπιακού Πειραιώς — Μακρονήσου, οι εισπράξεις του οποίου διετέθησαν υπέρ του Ρωσσοφωικού σπαύ

μού Μακρονήσου. Πρώ του αγώνος εις νύκτες έκ μέρους των στρατιωτικών της Μακρονήσου ώμίλησε επ' όλιγον, εύχαστήσας τον κ. Ύψουζόν καθώς και τους φίλους οι οποίοι παρευρέθησαν εις τον αγώνα. Ακολούθως και υπό τήν χυροκρατήματα των φίλων ως επί τήν πλείστον στρατιωτών, εισήλθον εις τήν γήπεδον οι δυοσός. Μετά τήν ανταλλαγάν των σχε-

Βλέπω Σελίδα 2

Εικόνα 11

ἐνδύσεως τῆς ταρβολῆς τοῦ ἐπιδικαστοῦ, ὀφείτῃ ἡ ἐπιτοσα τῆς ἐκτο-
πίσεως, βεβαβαιωμένη δι' ἐκδόσεως τῆς ἐκτελούσης τὴν περὶ ταύτης
ἀποφασίαν Ἀρχῆς (Νόμος 3758/1929).

1ον Ἐπέδωγμα

Ἐκδόσεως ἐνόρκου ἐξετάσεως μάρτυρος.

Συντάσσεται ὡς ἡ μετὰ τὴν § 92 τοιαύτη.

2ον Ἐπέδωγμα

Ἐκδόσεως ἐξυγιωμένου ἐνόρκου ἀνακρίσεως.

α) Συντάσσεται ὡς ἡ μετὰ τὴν § 92 τοιαύτη, μετὰ τὴν διαφορὴν δὲ ἐπι-
ἐπιδικαστοῦ δὲ ἐκδομένην δι' ἐνεργείας τῆς ἀνεκρίτου περὶ τῆς ἐκτο-
πίσεως τοῦ ἐπιδικαστοῦ εἰς τὴν ἀποφασίαν ἢ ἐθνικὴν Ἀρφαδάσιον ἀτόμου.
β) Διὰ τὴν προκειμένην περίπτωσην δὲν εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὑπόμνη-
τὸν καθ' ἑαυτοῦν προσημαίνων ἀρχὸν τοῦ ἐνεργήσαντος τὴν ἀνεκρί-
σιν, πλὴν τοῦ ἀποκρίτου Χωρῆς ὄχι, δὲν ἢ ἀποφασίαν ὀφεί ἡ ἡτο-
λογημένην ὑπόμνη.

γ) Ἀπὸ ἐκδόσεως ἐξυγιωμένου δὲν ἀρτὰ ἢ συνταχθῆ ἀναφορὰ πε-
ριέχουσα ἀπὸ τὰ ἐκ τῆς ἀνεκρίσεως προσημαίνοντα στοιχεῖα ἐνόρκως
τοῦ πρὸς ἐκτέλεσιν ἀτόμου, μετὰ σχετικὴν πρότασιν ἐκτελέσεως αὐτοῦ,
πλὴν ἢ ἡτολογημένην.

**ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄
§ 114. Διοικητικὴ ἐξέτασις διὰ τὸν ἀποχαρακτη-
ριστὸν Κομμουνιστῶν.**

Γενικὸ ὄργανον

Διὰ τὸν ἀποχαρακτηριστὸν (1) προσώπων, χαρακτῆρισθέντων ὡς
Κομμουνιστῶν, ἐνεργεῖται ἐνόρκος διοικητικὴ ἐξέτασις, ἐπὶ μὴ σοβα-
ρῶν δὲ περιπτώσεων καὶ προφορικῇ τουαίτη, παρ' Ἀξιωματικοῦ, οί-
κοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοι-
κίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου. Σκοπὸς τῆς
διοικητικῆς ταύτης ἐξετάσεως εἶναι ἡ συλλογὴ στοιχείων, δικαιο-
γυνοῦντων τὸν σχηματισμὸν ἀποδείξεως περὶ τῆς εἰληκτικῆς ἰδεολο-
γίης μεταστροφῆς τοῦ Κομμουνιστοῦ, πῶς δέον τὸν χαρακτῆριστὸν
τοῦ ὡς τοιοῦτον. (Ἐγκειναι αὐτῷ ἀρ. 299/1945, 198/1951, 99/53
καὶ 51/1953 Ἐγκειναι διαταγαὶ τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν).

§ 115. Τρόπος ἐνεργείας Διοικητικῆς ἐξετάσεως.

1.—α) Ἡ ἐνόρκος διοικητικὴ αἴτη ἐξέτασις ἐνεργεῖται κατὰ τὴν
διατάξεως τοῦ Κώδικος Ποινικῆς Ἀνομιμίας, ὡς Ἀξιωματικοῦ, δια-
τάξεως τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ, οί-
κοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοι-
κίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου. Σκοπὸς τῆς
διοικητικῆς ταύτης ἐξετάσεως εἶναι ἡ συλλογὴ στοιχείων, δικαιο-
γυνοῦντων τὸν σχηματισμὸν ἀποδείξεως περὶ τῆς εἰληκτικῆς ἰδεολο-
γίης μεταστροφῆς τοῦ Κομμουνιστοῦ, πῶς δέον τὸν χαρακτῆριστὸν
τοῦ ὡς τοιοῦτον. (Ἐγκειναι αὐτῷ ἀρ. 299/1945, 198/1951, 99/53
καὶ 51/1953 Ἐγκειναι διαταγαὶ τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν).

β) Διὰ τὴν ἐξέτασιν ἐνεργεῖται ἀποφασίαν ὀφεί ἡ ἡτο-
λογημένην ὑπόμνη.

τασσόμενον πρὸς τούτο ὡς τὸν προσημαίνοντο τοῦ ἀποκρίτου Ἀξιωμα-
τικοῦ, ἢ ἀνεκρίτου ὡς τὸν ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ, οί-
κοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοι-
κίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου.

β) Ἐπὶ μὴ σοβαρῶν περιπτώσεων ἡ ἐξέτασις αἴτη δένηται ἢ
ἐνεργεῖται καὶ προφορικῶς. Ἐν τῇ περιπτώσει ἡμερῶν ταύτη δέον ἢ
γίνεσθαι ἡμερῶν εἰς τὴν ἐκδοσὴν ἐξυγιωμένου (πρόδικου) τοῦ ἀποκρίτου Ὑ-
πουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ, οίκοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς
τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου.

2. Ἡ ἐξέτασις αἴτη ἐνεργεῖται οἰκονομῶν ἢ κατὸν ἀιτήσεως τοῦ
ἐνοικουμένου ἢ κατὸν ἐπιδικαστοῦ ἀιτήσεως πρὸς ἐκδοσὴν πιστοποιη-
τικοῦ Νομιμοφοροσύνης ἢ τοιοῦτο ἀποδείξεως.

3. Διὰ τῆς ἐξετάσεως δέον ἢ ἐργασθῆ μετ' ἐπιμυήσεως, πρὸς
τῆς καὶ ἀνεκρίτου ἀποκρίτου, λαττομερῶν ἢ προσημαίνοντων ἀποκρίτου
τοῦ δόξου, ἢ μετέπειτα διαταγῆ καὶ πολιτείας τοῦ, καθὼς καὶ ἄν
διὰ τῆς ἐν γένει συμπληρωσῆς τοῦ παρόντος ἀπὸ στοιχείων τῆς ἀπο-
κρίτου ἰδεολογίας μεταστροφῆς τοῦ.

4. Ἀποδείξεως δέον ἢ καθεῖται ὁ ἐνοικουμένος ἢ ἀποκρίτου ἢ ἀποκρίτου
ἀποκρίτου ὡς τὸν ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ, οί-
κοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοι-
κίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου.

5.—α) Τέλος ὁ ἐνεργῶν τὴν ἐξέτασιν συντάσσει ἐκδοσὴν ἐξυγιω-
μένην, οἰκονομῶν ἀιτήσεως μετὰ τοιοῦτο τοῦ δελτίου ὁράσεως καὶ προ-
τάσεως τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ, οί-
κοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοι-
κίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου.

β) Ἡ ὑπόμνη τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ, οί-
κοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοι-
κίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου.

γ) Ἡ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ, οί-
κοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοι-
κίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου.

δ) Ἡ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ, οί-
κοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοι-
κίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου.

ε) Ἡ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ, οί-
κοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοι-
κίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου.

στ) Ἡ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ, οί-
κοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοι-
κίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου.

ζ) Ἡ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ, οί-
κοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοι-
κίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου.

η) Ἡ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοικίσεως Ἀξιωματικοῦ, οί-
κοδόμου βεβαίου, κἀποὶν διαταγῆς τοῦ ἀποκρίτου Ὑπουργείου Διοι-
κίσεως Ἀξιωματικοῦ ἢ καὶ ἀνεκρίτου.

Εικόνα 12

dénoncent Makronissos comme une honte à notre civilisation et demandent son abolition. La conscience universelle a déjà dénoncé et condamné cette "institution" monstrueuse.

Car il s'agit vraiment de toute une "institution", de toute une méthode de "rééducation". C'est ainsi que l'idée de la formation de ce camp a été conçue dans le cerveau criminel de ceux qui l'ont organisée et c'est ainsi qu'elle s'applique dans la pratique, trois ans durant, sur ce roc maudit.

En quoi consiste cette méthode, nous l'apprenons par les messages de plus en plus noyants qui parviennent avec mille risques de Makronissos; nous l'apprenons aussi par les témoignages des journalistes étrangers — même les plus réactionnaires — qui ont visité ce camp.

La méthode appliquée est ancienne, aussi ancienne qu'est la barbarie: violence physique, tortures, passages à tabac mauvais traitement. Le sadisme le plus raffiné — faire des incisions sur la chair humaine avec un rasoir et mettre du sel sur la plaie — et les supplices sauvages que seule une imagination de brutes pourrait concevoir: ligoter la victime, toute nue, ensemble avec un chat dans un sac qu'on plonge et qu'on replonge dans la mer pendant des heures.

Durant les trois années d'existence du camp de Makronissos, des dizaines et des dizaines de milliers de personnes ont éprouvé son horreur. Le régime de l'américanocratie et du monarcho-fascisme a choisi précisément ce rocher désert où il n'y a pas une seule goutte d'eau potable, où ne pousse aucun arbre, pour le transformer en calvaire des démocrates grecs.

C'est là qu'après chaque appel de nouvelles classes, les bateaux débarquent leur tragique cargaison humaine, les jeunes membres de l'EAM, les combattants de l'ELAS, les démocrates suspects, de tous les

centres de recrutement. On commença ensuite à transférer dans cette île maudite les détenus politiques, les exilés, les inculpés et les condamnés qui se trouvaient avant dans les prisons et les autres îles désertes. Des milliers de femmes y ont été transférées de l'île de Chios et de Trilikeri. Et la férocité ne s'épuise que par le transfert à Makronissos même de mineurs, d'enfants arrachés de force de leurs villages.

En ce moment il y a Makronissos environ 25.000 patriotes détenus; la fleur de la Grèce. Des patriotes, des démocrates, des militants populaires, des intellectuels honorés. La gloire de la Résistance — qui a sauvé l'honneur de la Grèce, — a été enchaînée sur ce rocher maudit, par les bourreaux monarcho-fascistes, les quislings, les traîtres, les valets de tout envahisseur qui gouvernent le pays par la grâce des armes anglo-américaines.

Parmi ces héros indomptables, ces "libres assiégés" de l'américanocratie, se trouvent les valeureux dirigeants du peuple qui restent fidèles à lui, ainsi qu'à la Démocratie: le chef glorieux de l'ELAS, le général Sarafis, le Secrétaire général du Parti Agraire de Grèce Costas Gavrilidis, les chefs de l'EAM Alibardis Loullis et Kyrikos et des centaines de militants de l'EAM, le professeur de l'Université Jean Inavritolis, l'agrége de l'Université Despotopoulos, l'homme des lettres D. Photiadis et un grand nombre de personnalités du monde des lettres.

C'est dans ce baigne horrible que les bourreaux monarcho-fascistes ont tenu le 5 mars d'organiser la mise en scène des "élections libres et sans aucune pression". Ils ont soi-disant accordé aux détenus le droit de vote, après s'être assurés que grâce à la ter-

Την 27ην Δεκεμβρίου το 1951 μας έδωκε την ξεχωριστή τιμή να δεχθώ και να διαπύξω την ευκαιρόσημη του προς τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἀμερικανικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς στρατηγὸν κ. Βᾶν Φλίτ, ὁ ὁποῖος εἶδε κοντὰ μὲς συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ τοῦ Ὑφαντισμοῦ Ἀνωρροεπιπέδου Μακρονήσου καὶ τῆς Κεφ. Μπαϊρακτάρη τοῦ ὑποσητεῖοῦ του συνταγματοῦ κ. Κρησιῶν, τοῦ συμβούλου τῆς Ἀμερικανικῆς προσητείας κ. Γκρόβαντ, τοῦ ἱδιοκτῆτου τῆς ἀποστολῆς Πόστα κ. Ἐλισίου καὶ τῆς συζύγου του τῆς Διευθύντριας τοῦ περιοδικοῦ «Κόλλιερα» Ἰδίας Χάρων καὶ λοιπῶν ἐλεκτηῶν ἐπισκεπτῶν.

Ὁ στρατηγὸς μετὰ τῆς ἀκολουθίας του ἐθέσαν ἐπιθέσεις τοῦ περιπολικῆ ἀδελφείας εἰς τὸ ἠέραν τοῦ Ἰ. Ε.Τ.Ο., ὅπου ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Διαπονητῆρα ἀρχηγοῦ κ. Θεωρᾶ Μπαρμινῆ καὶ τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Ἰ. Ε.Τ.Ο. Ταγῆρα κ. Ἀσπριόκη Καραγιάννη, συνοδευόμενοι δὲ ὑπὸ αὐτῶν ἐπεθεύρασαν τοὺς παρεταγεμένους ἄνδρας τοῦ τάγματος καὶ ἐν συνεχείᾳ παρεκολλήσαν παρὰ τὴν ἀριστερὰ τῶν ἐπιπέσεων διὰ τὸ ἐκτελεσθῆναι παρὰ τὴν ἀριστερὰ τῶν ἀδελφῶν. Μετὰ ταῦτα καταβύθησαν εἰς τὴν ἕρπον συνηθισμένους ὅπου, μετὰ προσέβησαν στρατιωτῶν καὶ τοῦ Ταξιαρχοῦ κ. Μπαϊρακτάρη, ὁμιλήσαν ὁ στρατηγὸς κ. Βᾶν Φλίτ, διαβεβήσαν τὴν χαρὰν καὶ τὴν ἐνδοκίμασιν του διὰ τὸ ἐν Μακρονήσω ἔργον καὶ τὴν νίκην τῶν ὁποίων κατήγαγεν ὁ ἔθνικος μας στρατὸς κατὰ τὸ σμυροισμὸν.

Ἐν συνεχείᾳ οἱ ἐλεκτοὶ ἐπισκέπται κατηβύθησαν εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀδελφείας Μακρονήσου ὅπου ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ τῶν ὁποίων λοχαγῶν κ. Ἐλευθέριου Μελιδιῆ, καὶ ἐπεθεύρασαν τὴν παρεταγεμένην ἀδελφείαν, Κατόπιν, καὶ μετὰ μὲ-

Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ κ. ΒΑΝ ΦΛΗΤ ΣΤΗ ΜΑΚΡΟΝΗΣΟ

Ὁ Στρατηγὸς κ. Βᾶν Φλίτ, ὁ Γεν. Διευθ. τοῦ Ο.Α.Μ. Ταξ. κ. Μπαϊρακτάρη, κ.λ.π. παρεκολλήσαν εἰς Μακρονήσον παρεταγεμένην τῶν ἀδελφῶν.

κοὴν ἀμιλίαν τοῦ Ταξιαρχοῦ κ. Μπαϊρακτάρη πρὸς τοὺς κρατούμενους καὶ στρατιώτας τῶν Σ.Φ.Μ., οἱ ἐπισκέπται, ἐπεθεύρασαν ἀδελφότητῶν ἀνεχώρησαν διὰ τὸ ἐλεκτὸν στρατιωτῶν Ἀνωρροεπιπέδου ἱδιοκτῆτου, ὅπου τοὺς ἐπεθεύρα ὁ Διοικητῆς τοῦ Ἰ. Ε.Τ.Ο. (Ε.Σ.Α.Ι) ταγῆρα κ. Ἀσπριόκη Βασιλοπούλου. Ἐπηρεκολλήσαν ἐπιθέσεις τῶν παρεταγεμένων Ἰ.Ε.Α.Ι.τῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ μετὰ προσέβησαν ἱδιοκτῆτου, ὁμιλήσαν δι' ὀλίγων ὁ στρατηγὸς κ. Βᾶν Φλίτ καὶ ὁ ταξιαρχὸς κ. Μπαϊρακτάρη, ὅπου μάλιστα, ἀπογοητῶν τοὺς κατ' ἄδειαν τὰς ἡμέρας ἀνεχωρήσαντες Ἰ.Ε.Α.Ι.τῶν, ἐπέβησαν ἐπὶ ἐλεκτῶν συντάξεων γὰ ἀποχωρήσασθαι καὶ τοὺς ὑπολοίτους ἀνεχωρήσαντες μὲ ἀκούσιον πλῆθον ἔθνικῶν εὐφρασμα διὰ τὰς ἐπίσεις των.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς ὁμιλίας συνοδευόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τοῦ Ἰ. Ε.Τ.Ο., ὅπου μετὰ ἐπιθέσεις τῶν ἀδελφῶν, παρεκολλήσαν κατέβησαν τοῦ Κ.Ε.Ν. Μακρονήσου, καὶ λοιπῶν ἀδελφῶν τοῦ τάγματος, δι' ἣν ἐπεθεύρασαν ἐνδοκίμασιν. Μετὰ τὸ πέρας τῆς παρελάσεως ὁμιλήσαν δι' ὀλίγων πρὸς τοὺς συνηθισμένους ἀδελφῶν ὁ στρατηγὸς κ. Βᾶν Φλίτ. Ἐν συνεχείᾳ παρήσει μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπιπέσεων εἰς γέφυρα καὶ ὁ καλλιτεχνικὸν συγκροτήματα τοῦ τάγματος ἐξετέλεσαν ἕνα ἄριτον μουσικοεπιλογικὸν πρόγραμμα.

Τὸ ἀπόγευμα οἱ ἐπισκέπται προσηρομένους ἐνδοκίμασιν ὁμοίως τοῦ Ἰ. Ε.Τ.Ο. (Ε.Σ.Α.Ι), ἐπεθεύρασαν τοῦ περιπολικῆ ἀδελφείας καὶ ἀνεχώρησαν, συνηθισμένους τὴν πεποιθήσαν ὅτι εἰς τὸ ἠέραν μας ἀντελείπει ἕνα τέρστιον, μοναδικὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀδελφότητος, ἀνωρροεπιπέδου ἔργον.

ΔΑΝΟΙ ΕΠΙΣΗΜΟΙ ΚΑΙ ΜΑΘΗΤΑΙ ΤΟΥ Κ.Ε.Τ. ΣΤΟ ΝΗΣΙ ΜΑΣ

Τὴν 11ην Δεκεμβρίου ἐπεθεύρασαν τὴν νίκην μας ὁ Δανὸς δημοσιογράφος κ. Μ. Ἐκχρόντ, ὁ κ. Βικ Φέλιτ, ἀδελφὸς τοῦ ἐν Ἀθήναις, παρεθέσαν τὴν ἀδελφείαν, ὁ ἐπιλοχαγὸς κ. Ἐλιόσης, ὁ διοικητὸς κ. Μιχαλοπούλου, πολλοὶ δημοσιολογικοὶ καὶ ἀπλοῖτοι τοῦ Κέντρου Ἐκπαίδευσιν Γεθοροκωμικῶν. Ὅπου συνοδευόμενοι ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ στρατηγῆρα ἀντισηταγματάρχη κ. Θεωρᾶ Μπαρμινῆ, ἀπεθεύρασαν εἰς Ἰ. Ε.Τ.Ο., ὅπου παρὰ ἀνέχοντες τὴν ἀδελφείαν ὁ Διοικητῆς κ. Ἀσπριόκη Καραγιάννη.

Οἱ ἔθνοι μας εὐχόμενοι εἰς Μακρονήσον.

τῶν ἀδελφῶν τῆς μονάδος, οἱ ὅσοι ἐπέβησαν ἐνδοκίμασιν διὰ τὸ εὐστολῆσαι τὴν παρελάσαν καὶ τὴν ἐν γένει ἐπιπέσεων ταξιαρχῶν καὶ πελοχάρων. Εἰς τὴν μετέπειτα γενομένην συγκέντρωσιν τῶν ἀδελφῶν, παρεκολλήσαν ὑπὸ στρατιωτῶν, τοισησαν τὴν ἀπουδασίτητα τοῦ ἐργου. Ἀναπήνησαν ὁ κ. Βικ Φέλιτ, ὁ ὑποσηματικὸς κ. Παπαϊωάννου καὶ ὁ κ. Μιχαλοπούλου, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀπεκρίσαν τὸν ὄνομα σπῶν καὶ τὴν καταπλήξιν τῶν ἐλεκτηῶν ἀδελφῶν συνηθισμένα εἰς τὸ γέφυρα.

Ἐν συνεχείᾳ μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργου τῆς παρελάσεως τοῦ τάγματος καὶ ἱδιοκτῆτου παρεκολλήσαν τὰ ἀπογεύματα, τὰς ἀδελφείας καὶ τὸ συγκροτήματα τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ Μακρονήσου, τῶν ὁποίων ἡ τελειότερος τὸς ἀποβύθησαν ἀφίστην ἐνδοκίμασιν.

Οἱ ἐλεκτοὶ εἶνοι μετέβησαν ἀκολουθῶν τὴς τοῦ Ἰ. Ε.Τ.Ο. (Ε.Σ.Α.Ι), ὅπου καὶ ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ ὑποδιοικητοῦ τάγματος κ. Ἰωαννίδου. Ἐδῶ, ἀφῶ ἐπεθεύρασαν τοὺς παρεταγεμένους ἀπλοῖτας καὶ τοὺς ἱδιοκτῆτου Ἰ.Ε.Α.Ι.τῶν ὁμιλήσαν πλῆθον τῶν παρεταγεμένων καὶ ὁ Γενικὸς στρατηγῆρα ἀντισηταγματάρχη κ. Θεωρᾶ Μπαρμινῆ ἀπαντῶν εἰς ἄριτον προσηρομένους.

Ἐπηρεκολλήσαν εἰς τὴν γέφυρα εἰς τὴν μετέπειτα ἀνεχωρήσαν τοῦ Ἰ. Ε.Τ.Ο., κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὅπου τὸ μουσικὸν συγκροτήματα τοῦ τάγματος παρὰ νίκην ἕνα ἐλεκτὸ καλλιτεχνικὸν πρόγραμμα. Τὸ ἀπόγευμα οἱ ἔθνοι μας ἦλθον εἰς τὸ Ἰ. Ε.Τ.Ο.—Ε.Σ.Α.Ι. ὅπου παρὰ ἀνεβύθησαν ἕνα ἐλεκτὸν ἐγκαρδιῶν ὁ ὑποδιοικητῆς τῆς μονάδος κ. Παπαϊωάννου. Ἐκεῖ παρεκολλήσαν μὲ ἐ-

ἐπισκεπτῶν καὶ ἀδελφῶν ἐνδοκίμασιν τὸ μῦθον τῆς ἀδελφῆς καὶ Ἐθνοικῆς Ἀγγλικῆς τῶν ἱδιοκτῶν. Πρὸς τοὺς συνηθισμένους ὁμιλήσαν καὶ ὁμοίως ὁ κ. Βικ Φέλιτ, ὁ κ. Μιχαλοπούλου, ὁ Γενικὸς στρατηγῆρα ἀντισηταγματάρχη κ. Θεωρᾶ Μπαρμινῆ καὶ ὁ ὑποδιοικητῆς κ. Σούλιος, ἐθεύρασαν τὴν συμβολὴν τῆς Μακρονήσου καὶ τῶν Μακρονήσιων εἰς τὴν κληρονομίαν ἔθνικῶν ἐπισκεπτῶν. Οἱ ἐλεκτοὶ μας (ἐκεῖ ἐργου) συνηθισμένους τὰς ἀδελφείας τῶν ἐπιπέσεων καὶ μετὰ τὴν ἐξοκίμασιν πλῆθον πεποιθήσαν ὅτι ἡ Μακρονήσος ἀποτελεῖ τὴν πλῆθον περιπεριαν Νίκην τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ κ. Βικ Φέλιτ μιλά πρὸς τοὺς Μακρονήσιους.

Εικόνα 15

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ ΣΤΟ ΝΗΣΙ ΜΑΣ

Ύστερα από τον τρίτο άγωνα κατά της Σλαβοκομμουνιστικής επίθεσης νιά πρωτη φορά γιορτάσθηκαν τα Χριστούγεννα σ' όλη μας την πατρίδα με πραγματική χριστιανική κατανόηση και δικαιοσύνη και έλπιδα, την έλπιδα που έφερε στον κόσμο η γέννηση του θείου δούλου.

Στον γιορτασμό της μεγα-

τά τη διάρκεια της ημέρας ή μπάντα του τάγματος εκπαι-

κο τρωπέζ) υψώθηκαν προπόσεις και ερχε ένα ένα ακουγονταν τα τραγούδια των όπλιτων.

Με τον ίδιο έθnikό και θρησκευτικό παλμό γιορτάσθηκαν τα Χριστούγεννα εις Στρ. Φωλ. Μακρονήσου και εις το Στρ. Νοσοκομείο μας.

Ίδιαίτερα στις Στρατιωτικές Φιλικές Μακρονήσου ο έορτασμός προσέλαβε πασηγυρικό τόνο. Με την συμμετοχή όλων στρατιωτών και χωρικομένων υπό την πατρικήν καθοδήγησην του διοικητού των κ. Έλευθερίου Μελιάδη, τα έσπεκτικά Χριστούγεννα ήταν έπι πλέον παράσημο για να εκδηλωθεί έντονα το δοξολογικό των αξιωματικών και η αγάπη των για τη μητέρα πατρίδα.

Τα Χριστούγεννα του 1949 ήταν μια μεγάλη κατά για τον λαό μας γιατί συνόδωσαν την νίκη του στρατού μας έπι των δουλητών του σκότους της άνομιαν και της αδικίας και έφεραν πραγματικά την έλπιδα

της ελπίης στη γη.

Η Μακρονήσος με την ολόκληρη συμμετοχή της στο γιορτασμό της μεγάλης Χριστιανικής

Μέρας, αποδεικνύει ότι και στον τομέα της θρησκευτικής διακονίας των παραπληγμένων παιδιών της Ελλάδος δεν ύστερησε καθόλου. Είναι πολύ συγκινητικό να βλέπουμε με τι κατανόηση και πόσο θεσιμό έδειξαν οι στρατιώτες των διαφόρων Μουσών και οι πολίτες των στρατοπέδων άναμορφώσιμους παρακαλούσαν τη Θεία Λειτουργία και γενικότερα κάθε θρησκευτική εκδήλωση του νησιού.

Η απλότητα της Χριστιανικής πίστης μας κι' έχει ριζώσει κατάματα στην καρδιά τους κι' έχει έκστασιση για πάντα, δοξολογία, κάθε παλά τους έδωκεν σκέψι.

Η Μεγάλη γιορτή της Χριστιανισμους εφίτις, θορακίς, το πρόσωπό τους μ' έναν καινούργιο ήλιο, τον ήλιο της Αλήθειας που άστραψε στα σελήνά τους και διέλυσε κάθε σκώπερο και κάθε σκοτεινιά. Τον ήλιο που ολόλαμπρος τολέ άδνειν στο δρόμο των Έλλήνων, το δρόμο της Τιμής και του Καθήνους.

Ύπό την διοίκησην που έγινε εις το Β' Ε.Τ.Ο. έπι τη έσοτή των Χριστουγέννων. Διοικητής ο διοικητής κ. Γ. Τζαβετάκης.

λης αυτής μέρας προσέλαβαν και οι άνδρες του νησιού, με την σκέψη τους υψωμένη στον θεόν λιτωρικήν.

Παρά την επικρατούσαν κακοκαιρία, καμείς δεν θέλησε να ύστερησει από τη χώρα που θέλει η μέρα αυτή. Έτσι από την παραμονή τα τάγματα έτοιμασθηκαν να ύποδεχτούν την γέννηση του Σωτήρος.

Στο Α.Ε.Τ.Ο. την έσπεραν του Σαββάτου μέσα σε θρησκευτική κατανόηση έρωλη ο έσπεριός και άνιμερα πρωί πρωί η γαρδιά του τάγματος ήλπιε τα κάλματα. Εις τις 8.30 π.μ. οι άνδρες και οι ιθίτες του Ε.Σ.Α.Ι. συνταγμάται παρουσία του ύποδιοικητού κ. Ίωαννίδου συγκεντρώθηκαν στις αίθουσες των άρτοκλιόνων και όπου, παρ' όλη την κακοκαιρία παρακολούθησαν τη θεία λειτουργία, ψάλλοντες όλοι μαζί το εδίξια εν γαίσιος θεού.

Μετά τον εκλοπισμόν ο κάθε λόγος στρατιωτών και συγκράτημα πολιτών με τραγούδια και χορούς γιόρτασε τα Χριστούγεννα ως άργα το βράδυ.

Στην στολισμένη λέσχη των Αξιωματικών του Τάγματος άκολούθησε γίνισμα και δείπνον εις το όποιον παρεώθησαν πλην του Διοικητού του Α.Ε.Τ.Ο. κ. Βασιλασάου ο Διήμερχος Λαυρίου κ. Λέγγερης και ο υφάσας έ.δ. κ. Θεοδόσης.

Την ίδια γιορτάση άρχη και την ίδια ευχική διάσκεψη είχαν και οι άνδρες του Β' Ε.Τ.Ο. — Ε.Σ.Α.Ι. Όπου το πρωί των Χριστουγέννων μετά την θείαν λειτουργία άμίλησε ο Διήτης του Τάγματος κ. Τζανετάτος και εύχθηκε σε όλους χρόνια πολλά και γρήγορη έπίοδο στα στήτια. Κα-

νιζε Αλέκος Εμμανήλα. Το δούλο στα λέσχη αξιωματικών

Ο Υπουργός των Στρατιωτικών κ. Κανελλόπουλος επισκέπτεται έπι έκκλησία των έσπερων τους νοσηλευμένους εις το 401 στο Ν.σο. θορακίς τραυματίας.

έπικαλούμεν μια σεννή τέλετη γύρω άπ' το χριστουγεννικό δένδρο.

Στο Γ' Ε.Τ.Ο. Η χριστουγεννιάτικη άμύθησισ άπρη έδωτερο τόνο άπ' τις σενές των φιλικών χωρικομένων, που γι' αύτους η γέννηση του Χριστού ήσαι συνδέμενη με την ηλικία τους, που γάσον την είχαν εκμεταλλυθή οι σκουσισμιαστές. Μετά τον πρωινό εκκλησιασμό των άνδρών του τάγματος στην εκκλησία του Άγ. Παύλου, έπικαλούμεν παρουσία του Διήτου του Τάγματος κ. Άσ. Καργώγινα, των αξιωματικών και των έπισκεπτήν τα έγκαινα της θεάσεως έργων τέχνης των άνδρών του Γ' Ε.Τ.Ο. (Πινάκας Γαλασσικής, γλυπτά και βυλογλυπτικά). Το δούλο από λέσχη των αξιωματικών του τάγματος εις το χριστουγεννιάτικ-

Επισημάνει
Η ΧΡΕΩΚΟΠΙΑ

— Δέν μού λές, υπομύ, τί άπ' πώ χρεωκόπια σουάκι ο μικρός Ίσάκι τον γλυπιασθή ποπύρο του.

— Χρεωκόπια άπ' πώ ποπύ: υπη να βόλιε τό στό σου στην τάση του παντιλιού σου κι' όποτε-σα ν' άδινει να σου παί-νου οι δασιστάι τό σου κάκι σου!...

Άντιπροσώπια της Ένώσεως Οικογενιών Στρατού έπισκέπεται τους θορακίς τραυματίας εις ένα των νοσοκομείων μας και κόπια μαζί τους την κέπια.

Εικόνα 16

ΟΙ ΤΕΝΤΥ ΜΠΟΥ ΣΚΑΤΑΚΤΟΥΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΣΕΧΟΣΛΟΒΑΚΙΑΝ

Ο τύπος διαμαρτύρεται έναντίον του ροκ εντ ρολ και άπηγορεύθη είσαγωγή τής τσίχλας

Άγισυχητικά φαινόμενα θεωρούνται εις την Τσεχοσλοβακίαν οι μοντερνισμοί των νέων και κυρίως η τυφή αγάπη τους προς κάθε τι το αμερικανικόν. Καί φυσικά, η μουσική τζάζ είναι το πιο αγαπητό δείγμα της αμερικανικής ζωής, όπως δείχνει ο ένθουσιασμός των νέων αυτών ενώ ακούουν ένα κοντρίνο ρυθμό.

«ΕΜΟΛΥΝΘΗ» ΚΑΙ Ο ΣΤΡΑΤΟΣ

(Αποκλειστικότητα του «Ρώντερ» και του «Εμπρός»)

ΠΡΑΓΑ, 10 Οκτώβριος. — Αι άρχαι τής Τσεχοσλοβακίας άνησυχούσιν από την άγλην του άριθμού των «τέντυ-μπους» που υπάρχουν, τώρα, και εις τας τάξεις του στρατού. Το φαινόμενον αυτό, μαζί με την ύστεριαν του ροκ-εντ-ρόλ, που σήμερα μόνον έφθασε στην Τσεχοσλοβακία, έχει προκάλεσι έντονας διαμαρτυρίας του τύπου ο όποιος έκφράζει τον φόβον ότι οι νέοι κινδυνεύουσιν να δελεσθούν από τον δυτικόν τρόπον ζωής.

Πράγματι «τέντυ-μπους» βιά δὴ κανείς σήμερα στα διάφορα μπάρ, στα κέντρα διασκεδάσεως και στις γωνίες των δρόμων τής Πράγας και των άλλων μεγάλων πόλεων τής Τσεχοσλοβακίας, άναγκάζονται διά από τό περίεργον γνύσιμό τους, την συμπεριφορά τους και την ιδιόμορφη διάλεκτο που χρησιμοποιούσιν, όπως άλλωστε και οι συνάδελφοί τους του Λονδίνου, τής Νέας Υόρκης, τής Φραγκφούρτης και των Παρισίων, «έκείνο όμως που άνησυχεί περισσότερο τίς άρχίς είναι ο τυφλός θαυμασμός των

προς κάθε τι το αμερικανικόν, όπως η έξαλλη τζάζ, το ροκ εντ ρολ, οι τσίχλες και τα αμερικανικου στυλ ρούχα. Έντούτοις ο θαυμασμός αυτός δέν έχει «πολιτικόν» χαρακτήρα και δέν έχει άλλες συνέπειες από τό να παρακολουθούν τά προγράμματα τής τζάζ των αμερικανικών σταθμών τής Γερμανίας και τής «Φωνής τής Αμερικής».

Τό γνύσιμον των Τσεχοσλοβακικών τέντυ-μπους άκολουθεί τά ίσχη των δυτικών, όπου οι ιδιοτροπίες τής μόδας έξομοιούνται. Στενά παντελόνια, σακκόκια με πολλές βάτες, γραβάτες ζωγραφισμένες με τό χέρι, παπούτσια σουέτ με λαστιχένιες ή κρέπ σόλες και μαλλιά κατσαρωμένα, για τους άνδρες, καθώς και παπούτσια με πολύ ψηλά τακούνια και πολύ έφαρμυστά και κοντά φορέματα για τίς γυναίκες.

Χρησιμοποιούσιν επίσης μία διάλεκτο «σλόνγκ» την όποιαν οι άλλοι είναι σχεδόν άδύνατον να καταλάβουν. Όταν π.χ. θέλουν να ζητήσουν μία κοπέλα σε χο-

ρό και δέν τής κάνουν νόημα με τό χέρι, λένουν «εις κτυπήσουμε τίς συγγαρέζικες», έννοούντες τίς συγγαρέζικες μπόττες τους με τίς όποιες τούς άρέσει να χορεύουν.

Η έκστρατεία κατά του φαινόμενου των τέντυ-μπους, έκτός των διαφόρων άρθρων και συνθημάτων, στρίφεται και κατά των κέντρων διασκεδάσεως όπου οι περισσότεροι πηγαινούν με άνοικτα ποικύματα, ενώ τό δικαίωκόν επίπεδον επίτρέπει να έχουν ένα σκούρο κοστούμι όπως γράφει η «Σβόμποντνε Σλόβα». Επίσης η «Μλάντα Φρόντα», όργανον των οργανώσεων των νέων, επικρίνει τούς κακούς τρόπους συμπεριφοράς στο ντάνσιγκ όπου «οι νέοι φωνάζουν, μασούν τσίχλες και όνομάζουν ο ένας άλλον με έκστρεμικανισμένα όνόματα όπως Τζών, Μαίρη κ.λ.». Η αυτή έφημερίς προσθέτει ότι κοινά δέλεπει κανείς μία μαζί κινουμένων σωματων ανάμεσα σε σύννεφα καπνού, γιατί αυτό που κοινούσιν δέν είναι καρός.

Προς καταπολέμησιν του «τέντυ-μπους» έχουν τοποθετηθή σήμερα υπάλληλοι του κράτους με ειδικά περιδραχίονια, που κτυπούν έλαφρά στον όμο όποιο ζυγάρι χορεύει έξαλημένα, και άπαγορεύουν την είσοδον οί αύτους που κάνουν συχνές παραβάσεις. Σί ένα μάλιστα από τά αγαπημένα «στέκια» των τέντυ-μπους, τό «Σλοβόσκου Ντάμ», μία ταβέρνα στο κέντρο τής πρωτεύουσής, άπαγορεύεται τελείως ο χορός όταν η όρχήστρα παίξη ζωηρή τζάζ ή ροκ εντ ρολ. Είναι ο μόνος τρόπος —λέγει ο μάστρας — για να τούς κρατήσουνε υπό των έλεγχών μας.

Παρ' όλ' αύτά, σκληρές ύστερικου ένθουσιασμού δέν είναι καθόλου σπάνιες, καθώς και συμπλοκές την ώρα του μεγάλου ένθουσιασμού οί όποιες επεκτείνονται και στα μέλη τής όρχήστρας που άρχίζουν να παίζουν υπό γρήγορον άκομη, τινάζοντας τά όργανά τους στον άέρα. Πρό μηνών οι τέντυ-μπους δίδουσαν και μία

συγκέντρωσι οργανώσεως νεολαίας η όποία μετεβλήθη σε πάρτυ ροκ εντ ρολ.

Και οι στρατιώτες επίσης προκάλεσαν τόσες επίκρισεις για τή συμπεριφορά τους στα χορευτικά κέντρα, ώστε τό ύπουργείον Αμύνης διέταξε την όργανωσιν ειδικών μονάδων που διδάσκουν τρόπους συμπεριφοράς καθώς και τά βασικά όήματα του χορού. Αυτή η πρωτότυπη έκπαίδευσις άπερασίθη γιατί πολλές νέες κοπέλες έστειλαν έπιστολάς στις έφημερίδες διαμαρτυρούμενες ότι οι στρατιώτες, όταν θέλουν να τίς ζητήσουν σε χορό, τούς σφυρίζουν από την άλλη άκρη τής σιθούρας.

Η άπαγορεύσις των είσαγωγών τσίχλας είχε δημιουργήσει μούρη άγανά του είδους αυτών από τούς τέντυ-μπους, και η κυβέρνησις προς καταπολέμησιν τής ηγανάσθη να έρη την άπαγορεύσιν. Σήμερα δύο έργοστάσια παράγουν 20 τόννους τσίχλες τον χρόνο.

ΜΙΚΑΕΛ ΒΕΙΓΚΑΛ

Εικόνα 17

Εικόνα 18

Εικόνα 19

Εικόνα 20